

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Interdiszciplináris Doktori Iskola

„Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program

Gyimesi Réka

Bonyhád 19. század második feléből származó forrásainak
összekapcsolása és komplex elemzése a történeti demográfia
módszereivel

Doktori disszertáció

Témavezetők:

Dr. habil. Nagy Mariann

egyetemi tanár

Dr. Óri Péter

tudományos főmunkatárs

Pécs, 2023

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	4
2.	Historiográfiai áttekintés	10
2.1.	A történeti demográfia kialakulása.....	10
2.1.1.	A diszciplína nemzetközi irányai	10
2.1.2.	A magyarországi történeti demográfiai kutatások.....	16
2.2.	Bonyhád helytörténeti irodalma	20
2.2.1.	A település 18–19. századi története	21
2.2.2.	A népességszám alakulása a szakirodalom szerint.....	26
2.3.	Összegzés.....	27
3.	Források, módszerek	29
3.1.	A népszámlálások	29
3.2.	Az anyakönyvi adatok – online genealógia.....	32
3.3.	A források összekapcsolásának módszere	34
3.4.	Kutatói kérdések	39
3.5.	Összegzés.....	40
4.	Leíró statisztikai elemzés a népszámlálások alapján.....	43
4.1.	Fogalmi keretek	43
4.2.	A népszámlálások leíró elemzése	46
4.2.1.	Házak, háztartások	52
4.2.2.	A háztartásban betöltött szerepek.....	64
4.2.3.	A háztartásfők	67
4.2.4.	Férjek és feleségek	69
4.2.5.	A háztartásban élő nem rokon elemek	72
4.3.	Összegzés.....	75
5.	Az adatbázis elkészítése, az összekapcsolt adatok elemzése	78
5.1.	Az adatállományok összekapcsolásának eredménye.....	78
5.2.	A mindhárom adatállományban szereplő egyének életútjainak elemzése.....	81
5.2.1.	Háztartásszerkezeti jellemzők	81
5.2.2.	A demográfiai jellemzők közötti eltérések a különböző adatállományokban....	85
5.2.3.	Költözések a településen belül	88
5.3.	A valamely népszámlálásban és a genealógiában szereplő egyének életútjainak elemzése	91
5.3.1.	Az újraraházasodás vizsgálata.....	93
5.4.	Mozaikcsaládok	101
5.4.1.	A Hof család.....	103

5.4.2.	A Stahl család.....	104
5.4.3.	A Faik (Feig) család	105
5.5.	Összegzés.....	106
6.	Az adatok térképre vetítése	108
6.1.	A térképek és az ábrázolni kívánt adatok el(ő)készítése	108
6.2.	Házbirtokosi adatok	111
6.3.	Lakásstatisztikai adatok	115
6.4.	Bonyhád néhány épületének és lakóinak története.....	117
6.5.	A lakosság felekezeti megoszlásának térbeli mintázata	121
6.6.	A foglalkozási struktúra sajátosságai	123
6.7.	Összegzés.....	127
7.	Rokoni hálózatok a településen.....	128
7.1.	A kapcsolati háló (gráf) létrehozásának lépései	129
7.2.	A hálózat elemzésének eredményei.....	132
7.2.1.	Közeli rokonok lakóhelyei	132
7.2.2.	Közeli rokonok egy épületben, külön lakófélben.....	139
7.3.	Rokoni távolságok – földrajzi távolságok	142
7.3.1.	Rokonok a térképen.....	145
7.4.	Összegzés.....	147
8.	Összegzés	149
9.	Mellékletek.....	159
10.	Bibliográfia.....	174
11.	Ábrák jegyzéke.....	184
12.	Táblázatok jegyzéke	185

1. Bevezetés

A disszertáció tematikáját tekintve a történeti demográfiai kutatások sorába illeszthető. Magyarországon a forrásadottságokból – vagy még inkább a források alacsony szintű feldolgozottságából és digitalizációjából – adódóan nem született annyi történeti demográfiai kutatás, mint a nyugat-európai országokban. Amíg a 20. század második felében a tudományág fejlődésével lépést tartva a magyar kutatók is jelentős eredményeket értek el, és kapcsolódtak be nemzetközi projektekbe, addig az elmúlt évtizedekben az intézményesülés alacsony fokát figyelhetjük meg a történeti demográfia kapcsán. Kutatóintézeti keretek között mindössze ketten foglalkoznak ilyen jellegű kérdésekkel, a felsőfokú oktatás palettáján pedig nem találunk történeti demográfiára vagy népesedéstörténetre fókuszáló képzést vagy szakirányt, a történeti demográfiához kötődő kutatócsoportok vagy projektek pedig alkalmi jelleggel jönnek létre. Így a jelenlegi magyarországi eredmények jellemzően néhány ember elszigetelt, többéves kutatómunkájának gyümölcseként születnek.

A dolgozat alapját képező forrásbázis két nagy részből tevődik össze, az egyik ilyen anyagot a 19. század második felében végrehajtott népszámlálások háztartásonként elkészített felvételi ívei alkotják. A Tolna Megyei Levéltárban őrzött anyag befotózását, majd digitalizálását követően készültek el azok az adatállományok, melyek az alábbiakban végzett elemzések alapját képezik. A másik típusú forrás az anyakönyvi adatokat tartalmazó online genealógia, melyet szintén elemzésre alkalmas adatállományba kellett rendezni. Ezt követően pedig a három, összesen 100.000 egyén adatait tartalmazó forrást egymáshoz kellett rendelni. Így tehát a produktív, írott anyagot létrehozó munkát több éves előkészületi fázis előzte meg, ugyanis mindenekelőtt az elemzést lehetővé tevő adatbázis létrehozására volt szükség. Emellett fontos kiemelni, hogy a vizsgálat megvalósítása – egyáltalán bármilyen jelenkori történeti demográfiai kutatás elkészítése – olyan szoftverek ismeretét és alkalmazását kívánja meg, amely alapvetően nem képezi a történészképzés részét. Mindezeket azért fontos hangsúlyozni, mert rávilágít arra, hogy mi állhat annak a háttérben, hogy egyre kevesebben vágnak bele történeti demográfiai kutatásokba. Ez azért is fájó, mert egyrészt rengeteg feldolgozatlan forrás áll rendelkezésre, másrészt messze nincs teljes képünk a magyarországi történeti demográfiai folyamatokról, különösen mikroszinten. A források bemutatásának és az összekapcsolásuk módszertanának külön fejezetet szenteltünk a dolgozatban, illetve minden új típusú forrás bevonása esetén kitértünk arra is, hogy milyen módon tettük ezeket elemzésre alkalmassá.

A disszertációban leírtakkal a 19. század második felében megfigyelhető életkörülmények, együttélési formák, rokonsági hálózatok és demográfiai jellemzők jobb megismeréséhez

kívántunk hozzájárulni. A történeti demográfiai kutatások természetükből fakadóan általában kis területre, többnyire egy-egy településre terjednek ki. A forrásadottságok elkerülhetetlenül befolyásolják az elemzés helyszínét illető választási lehetőségeket, jelen kutatás esetében is ez volt a fő oka annak, hogy a vizsgálat alá vont település Bonyhád lett. A helységről két – a kutatás megkezdése előtt még úgy tűnt, hogy teljes – népszámlálás individuális szintű adatai is fennmaradtak, 1857-ből és 1869-ből. Amellett, hogy ezek az anyagok önmagukban is értékes információkat hordoznak a településen élők számáról, különböző jellemzők szerinti összetételéről és ezekre alapozva kimerítő leíró statisztikai elemzéseket lehet végezni, mélyebb összefüggések megvilágítására önmagában mégsem ad lehetőséget ez a forrástípus. Ezért volt alapvetően fontos a genealógia bevonása és az anyakönyvi és népszámlálási adatok összekapcsolása. Az adatok dinamizálásán és az életesemények megismerésén túl egy kapcsolati háló felrajzolása és elemzése lett az adatbázis elkészítésének hozadéka, amely így jóval túlmutat egy összehasonlító, leíró elemzésen. Emellett lehetőséget nyújtott arra, hogy a klasszikus történeti demográfiai megközelítéseket – mint amilyen többek között a Laslett-féle klasszifikáció – meghaladva, egy szélesebb, komplexebb keretrendszerben dolgozva vonhassunk le következtetéseket. A korabeli kataszteri térkép kutatásba való bevonásával pedig a vizsgált kérdések sokszor földrajzi aspektussal is gazdagodtak, ezáltal komplex értelmezési keretbe kerültek.

Fontos hangsúlyozni, hogy a dolgozat nem Bonyhád társadalomtörténetét hivatott bemutatni, a felhasznált források nem is alkalmasak ilyen jellegű elemzésre. Ebből fakadóan nem volt célunk ismertetni a bonyhádi németek mentalitástörténetét, a német-magyar együttélés hatásait, sem az itt letelepedő, korszakban meglehetősen jelentős zsidó közösség életét. Ugyan ezek fontos és további kutatást igénylő aspektusok, de az általunk felhasznált források és módszerek nem ilyen jellegű kérdések megválaszolására adnak lehetőséget. Csak a dolgozat megírását megelőzően megszületett helytörténeti munkákban megjelent információkra tudunk támaszkodni az olyan jellegű kérdésekben, hogy miként alakult át a település társadalmi struktúrája a 19. század folyamán vagy milyen módon hatottak hangsúlyos köztörténeti események – mint például a jobbágyfelszabadítás – az általunk vizsgált lokális közösségre. Mivel elvétve fordult elő a már megszületett helytörténeti irodalmakban a 19. századi társadalmi-gazdasági struktúra bemutatása, így az eredmények értelmezésében sokszor kényszerültünk analógiákra támaszkodni. Önmagában a lokális társadalmi struktúráról nem tudunk tehát sem a szekunder forrásokból, sem a disszertációban elemzett népszámlálások és anyakönyvek alapján részletes leírást adni. Az általunk feldolgozott források tartalmazzak ugyan alapvető társadalmi-gazdasági adatokat, mint például az egyének foglalkozása, de

hosszútávú kontextus felrajzolására nem alkalmasak. A dolgozat alapvető célja, pedig eredendően is az volt, hogy a történeti demográfiai analízisek sorát bővítse, olyan jelenségeket megvizsgáljon meg, mint az egyének életútjának alakulása, a háztartásokban együtt élők közötti kapcsolatok változása vagy az egész települést átszövő rokon hálózatok megléte.

Ez a történeti demográfiai megközelítés pedig jelen esetben meghatározott egy módszertani fókusz is, amely nemcsak úgy jelent meg, hogy a dolgozatban jelentős rész foglalkozott a források feldolgozása és összekapcsolása mögötti módszer részletes ismertetésével, hanem úgy is, hogy a társadalomtörténethez szokott olvasó számára joggal felmerülő kérdéseket vethetett fel például a fogalomhasználat kapcsán. A módszertani meghatározottság ugyanis esetünkben a forrásoknak és azok összehasonlítható módon történő elemzésének való alárendeltséget hozott magával. Ahogy nem tűnt megindoklásra szorulónak ez abban az esetben, mikor a Laslett-féle tipológiát alkalmaztuk, úgy számos látszólagos problémát vethetett fel például a foglalkozási főcsoportok kialakításánál, ezek megnevezésénél. Mivel mindez egy nemzetközi kódrendszer alapján elkészített, más magyar kutatásokban is megjelenő, természetéből fakadóan leegyszerűsítő klasszifikáció, így tisztában voltunk azzal, hogy a kategóriák megnevezése nem tudta leképezni a társadalmi-gazdasági aspektusokat tükröző sokszínű foglalkozási összetételt, és a fogalomhasználat ezekben az esetekben problémásnak tűnhetett. Ennek ellenére az összehasonlíthatóság érdekében a más kutatásokban már alkalmazott terminológiát használtuk az elemzés során.

A dolgozat kiindulópontja a korabeli népesség részletekbe menő megismerése volt, ez adta azt az értelmezési keretet, amire a további eredményeket lehetett építeni. Ezt a szakirodalmi áttekintést követően a népszámlálási anyagok leíró elemzése tette lehetővé. Az előzetes ismeretek alapján már a kutatásnak e kezdeti fázisához kapcsolódóan is megfogalmazhatók voltak bizonyos hipotézisek. Egyrészt feltételeztük, hogy Bonyhád mint egy 18. században újratervezett város, magán viselte az újranépesítés nyomait. Fájó hiánya a fennmaradt forrásanyagnak, hogy nem tartalmaz információt a lakosság nemzetiségi összetételére vonatkozóan, így ez az aspektus sajnálatos módon kimaradt az összefüggések vizsgálatából, holott éppen a helység újratervezett mivoltából fakadóan sok kérdést tovább árnyalhatott volna, ha részletes adatokkal rendelkeznénk az egyének nemzetiségi hovatartozását illetően.

A nemzetközi és a hazai történeti demográfiai kutatások eredményeiből kiindulva megfogalmazhattuk azt a várakozást is, mely szerint egyrészt dominánsak voltak az egyszerű családos háztartásformák a településen, ám az összetett és a nem családos együttélési formák kialakításának hátterében különböző, elsősorban foglalkozásbeli sajátosságokat vártunk. Így célunk volt ennek a kérdésnek a részletesebb vizsgálata, valamint a statikus szerkezeti leírás

mellett az adatok dinamizálása, az egyéni és családi életciklusok bekapcsolása és vizsgálata. Ezt nemcsak a népszámlálásokon alapuló, a meglévő adatok alapján feltételezhető modellekkel, hanem az anyakönyvi adatok bekapcsolásával, és a két népszámlálásban összekapcsolt egyének konkrét életútjainak, háztartáson belül betöltött szerepük változásainak vizsgálatával tettük meg.

Fontosnak tartottuk a háztartásban valamilyen szempontból speciális szerepet betöltő személyek jellemzőinek részletes bemutatását, így kiemelt figyelmet fordítottunk a háztartásfőkre vagy a háztartásban élő nem rokon elemekre. Kitértünk a házaspárok jellemzőire, az átlagos házasodási korra, hogy mennyire tekinthető teljeskörűnek a bonyhádi lakosság esetében a házasságkötés, valamint megvizsgáltuk az újránházasodás jelenségét is. A megözvegyülést követő ismételt házasságkötést tekintve hasonló kutatások alapján azt feltételeztük, hogy a férfiak sokkal valószínűbb volt, hogy újránházasodnak, mint a nők, valamint, hogy ha már volt idősebb gyermek az özvegyé vált fél háztartásában, aki potenciális örökös lehetett, akkor csökkent az újránházasodás valószínűsége. Az újránházasodás kérdésköréhez kapcsolódott a mozaik- és/vagy mostohacsaládok vizsgálata is. Ezt a témát a dolgozatban főleg forráskritikai szempontból közelítettük meg, ugyanis a népszámlálások szerkezetükből fakadóan nem igazán bizonyultak alkalmasnak az ilyen családokra jellemző bonyolult viszonyrendszer érzékeltetésére. Csak az anyakönyvi adatok bekapcsolásával lehetett pontosabb képet alkotni ezekről a patchwork-családokról, melyek összetettségét néhány esettanulmánnyal is érzékeltettük.

Az adatbázis lehetőséget nyújtott arra is, hogy megvizsgáljuk a mindkét népszámlálásban azonosított egyének ismérvei között mutatkozó különbségeket. Így összevetettük azokat a jellemzőket, melyek mindkét összeírásban szerepeltek és releváns eredményeket várhattunk az összehasonlító vizsgálatuktól. A korabeli magas analfabetizmus miatt szinte biztos volt, hogy különbségek mutatkoznak a különböző forrásokban regisztrált születési évek között. A mindkét népszámlálás idején a településen tartózkodók esetében azt is érdemes volt megvizsgálni, hogy ugyanabban a házban maradtak-e vagy megváltozott-e a lakóhelyük. A korabeli lakosság meglehetősen mobilis volt, és ugyan a ki- és bevándorlást nem állt módunkban részletesen vizsgálni, de a településen belüli mozgásokról ezen a módon képet alkothattunk. A helyváltogatás vagy éppen helyben maradás mögött álló feltételezhető tényezőket is megvizsgáltuk, ilyen volt a foglalkozás mellett például az, hogy valaki a saját tulajdonú házában élt-e vagy albérlőként írták össze. Utóbbiról az 1857-es népszámlálás házbirtokosok személyére vonatkozó rovata nyújtott információt.

A házbirtokosi adatokat, a lakásstatisztikai jellemzőkkel együtt a kataszteri térképen is ábrázoltuk, ezzel lehetőségünk nyílt a településen megfigyelhető mintázatokat felfedezni, akár a házzal kapcsolatos statisztikai ismérvekről volt szó, akár a lakosság felekezeti és foglalkozás szerinti összetételéről. A vallási térkép kapcsán egyértelműen adta magát az a hipotézis, mely alapján az újratelepítés módjából adódóan egyrészt a római katolikusok és a protestánsok elkülönülését vártuk, ahogy feltételezhettük azt is, hogy a zsidók is jól körülhatárolható területen éltek. Mivel a felekezetek és a foglalkozásszerkezet között vannak közismert összefüggések, ezért számíthattunk arra, hogy a bonyhádi lakosság foglalkozását ábrázoló térképen is felfedezhetők egyéni jellegzetességek. Ahogy a demográfiai jellemzők, folyamatok kapcsán is minden esetben célunk volt esettanulmányokkal kiegészíteni az elemzést, úgy a település térbeli jellemzőit illetően is fontosnak tartottuk a város életében fontosabb szerepet játszó épületek részletes bemutatását.

Végül pedig a genealógia segítségével azonosítható rokoni kapcsolatokból készítettünk el egy gráfot, mely segítségével a népszámlálások alapján azonosítható családokon túlmutatóan egy sokkal szélesebb spektrumú rokoni hálózatot rajzolhattunk fel a településen. Ennek segítségével megvizsgálhattuk, hogy a városban élő emberek közül ki kivel állt rokonságban, és a hozzátartozók milyen messze vagy éppen közel éltek egymáshoz. A népszámlálásokat felhasználó történeti demográfiai szakirodalom egyik fontos kérdése, hogy az összeírásokban kialakított lakófelek mennyire tükrözték a valós rokoni és ehhez kapcsolódó gazdasági helyzetet, így a rokoni hálózat segítségével azt is megvizsgáltuk, hogy milyen gyakran fordult elő az, hogy egymással közeli rokonságban lévő személyeket, családokat különválasztottak a népszámlálási biztosok. Kitértünk arra, hogy milyen jellemzőkkel bírtak azok, akiknek kiterjedt rokonságuk élt a településen 1869-ben és azok, akiknek senkijét sem találtuk meg Bonyhádon. Ahogy minden tartalmi egység esetén, a hálózatelemzés kapcsán is kiemeltük a módszertani lépéseket, melyek lehetővé tették a gráf elkészítését és magát az elemzést, illetve esettanulmányokkal kívántuk megvilágítani a településen lakó, de külön házban élő rokonok vagy éppen az együtt élő idegenek helyzetét.

*

A dolgozat többes szám első személyben íródott, annak ellenére, hogy néhányan az egyes szám első személyt ajánlották. Számomra mégis az általam választott módon volt személyemhez közelebb álló a szöveg, így csak ebben a néhány bekezdésben eleget teszek ennek a kérésnek.

Hálás vagyok Nagy Mariannak, aki az egyetemi képzésem elején rám talált és segített abban, hogy a kutatómunka felé fordulhassak. Általa ismertem meg Óri Pétert, aki utat mutatott a történeti demográfia világába, és akinek tudása, tanácsai és észrevételei nélkül a disszertáció nem készülhetett volna el. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik elolvasták a dolgozatot és akár szakmai javaslataikkal, akár a szöveget érintő megjegyzéseikkel segítették, hogy jobb formáját ölthesse, mint az eredeti verzió volt. Hálás vagyok a közvetlen kollégáimnak, akik mindvégig támogattak és külön köszönet illeti Csibi Norbertet, aki igazi bonyhádiként különösen a szívén viselte a dolgozat sorsát és mindig talált időt arra, hogy válaszoljon a kérdéseimre.

Köszönettel tartozom Kehl Dánielnek, akihez bármikor fordulhattam a programozással kapcsolatos kérdéseimmel és segített programkódokba önteni egy történész próbálkozásait, hogy forrásait minél többféleképp elemezhesse. Köszönöm Abaliget Gallusznak az adatbáziskezelő-felület elkészítését.

Végül pedig hálásan köszönöm a családomnak a türelmet és a szeretetet, amivel felém fordultak az alkotó évek alatt is. Köszönöm a szüleimnek, hogy azt tanulhattam és azzal foglalkozhatok, amit szeretek. Köszönöm a nagyszüleimnek, hogy volt türelmük kivárni, hogy elkészüljön a dolgozat. Köszönöm a testvéreimnek, hogy mindig számíthatok rájuk. Köszönöm a férjemnek és a kisfiamnak, hogy mellettem vannak.

2. Historiográfiai áttekintés

A dolgozat historiográfiai áttekintése két nagy alfejezetre tagolódik. Egyrészt röviden bemutatjuk a történeti demográfia meghatározó irányait, eredményeit és módszereit, abban a mélységben, ahogy a disszertáció keretei egyrészt szükségessé, másrészt lehetővé teszik. Ezért első lépésként röviden ismertetjük a tudományág és két nagy irányzata kialakulásának szakaszait, majd a magyar kutatástörténetre és az elemzést meghatározó munkákra helyezzük át a fókuszot.¹ A második egység keretein belül az elemzett település, Bonyhád történetéről eddig megjelent irodalmat tekintjük át, vagyis a vonatkozó helytörténeti munkák bemutatását és összegzését végezzük el.

2.1. A történeti demográfia kialakulása

2.1.1. A diszciplína nemzetközi irányai

A 20. század során a jelentudományok által megfogalmazott kihívás érte a főként politika- és eseménytörténetre fókuszáló történetírást, amelynek köszönhetően a történettudományon belül, vagy ahhoz szorosan kapcsolódva új kutatási irányok és módszerek bontakoztak ki. A diszciplína más tudományágak megközelítéseit, módszertanát alkalmazva igyekezett megújulni és választ adni a felmerült kritikákra. Ennek egyik legismertebb következménye az elsősorban az *Annales* működéséhez kötődő új irányzatok kialakulása, melyek már az 1920–1930-as években megjelentek: ide sorolhatjuk többek között a történeti földrajzot vagy a gazdaságtörténetet. Ennek a folyamatnak egy következő lépése, mikor a század közepén a történettudomány berkein belül, a szociológia eszköztára felé nyitva megkezdődnek a társadalomtörténeti, mentalitástörténeti kutatások. Ugyanebbe a paradigmaváltásba illeszkedik a helytörténet és a mikrotörténet jelentőségének felismerése és felértékelődése, valamint a történeti demográfia megjelenése is.²

¹ Egy önálló tudományág teljes historiográfiai áttekintése önmagában képezhetné egy doktori disszertáció tárgyát, ezért fontos a kijelölt súlypontok mentén haladni. 2016-ban megjelent egy közel 700 oldalas kötet, mely a történeti demográfia nemzetközi történetét hivatott áttekinteni: *A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinarity.* Antoinette Fauve-Chamoux – Ioan Bolovan – Sølvi Sogner (eds.) Peter Lang, Bern, 2016. A magyar történeti demográfia történetét Faragó Tamás és Óri Péter adta közre egy 2021-ben megjelent 113 oldalas tanulmányban. Faragó Tamás – Óri Péter: *A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története (1945–2020),* Kutatási Jelentések 103. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2021.

² Gyáni Gábor: *Helytörténet, régiótörténet és országos történet: Fogalmi és historiográfiai szemle.* In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó, József (szerk.): *Az ember helye, a hely embere: emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései.* Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia (MTA). Pécs, 2019. 23–53. Benda Gyula: *Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig.* In: Benda Gyula: *Társadalomtörténeti Tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 9–21.

Emellett egy szerves belső fordulat is zajlott a népesedéstörténettel foglalkozók körében, ugyanis a kutatók a második világháborút követően a 19. század és a 20. század első felének népesedési folyamatainak részletesebb vizsgálatába kezdtek és előtérbe került a demográfiai átmenet jelenségének megismerése, különösen a termékenység csökkenésének háttérében húzódó okok utáni kutatás. Főként a francia és az angolszász kutatók és intézmények váltak meghatározókká a 20. század második felére.³ 1960-ban egy nemzetközi konferencián⁴ Louis Henry francia demográfus bemutatta a Michel Fleury történésszel közösen kidolgozott módszerüket, a *családrekonstrukciót*.⁵ Henry érdeklődésének fókuszában az általa természetes termékenységnek nevezett jelenség állt, vagyis arra a kérdésre kereste a választ, hogy hány gyermek születne egy házasságban születéskorlátozás nélkül. Mivel Franciaországban a születéskorlátozásnak nagy múltja volt, így korabeli statisztikák alapján nem tudta vizsgálni a kérdést, ezért történeti dokumentumokhoz nyúlt: régi anyakönyvekhez, melyek a születésekről, halálozásokról és házasságkötésekről tartalmaztak adatokat. Mivel ezek a források elsősorban adminisztratív okokból születtek, így az ezekben szereplő információkat elemzésre alkalmassá kellett tenni, a bejegyzéseket demográfiai eseményekké kellett átalakítani, ennek a keretrendszerét és módszertanát adta meg a családrekonstrukciónak nevezett elemzési módszer. A történészek kezébe így egy új modern tudományos eszköz és módszertan került, és az ezáltal létrejött új tudományterületet Henry történeti demográfiának nevezte el.⁶

Ha a családrekonstrukciós módszer révén elemzett anyakönyvekből sikerül több évtizednyi, akár évszázadnyi információt kinyerni és összekapcsolni, akkor egy ún. *hosszmenti (longitudinális)* adatsort vagy adatbázist lehet létrehozni – ezek elemzése a történeti demográfiai kutatások egyik meghatározó ágát adja. Ezen kívül vannak olyan források, melyekből ún. *keresztmetszeti* adatokat lehet összegyűjteni, ilyenek az egy adott időpontban készült összeírások, mint az adójegyzékek, a különböző felekezetűek vagy foglalkozásúak összeírása, a lélekösszeírások, valamint a legteljesebb, mindenkire vonatkozó forrás a népszámlálás. A történeti demográfián belül a keresztmetszeti adatokra alapuló elemzési módszereket és modelleket is kialakítottak, ilyen például a cambridge-i kutatócsoport által kidolgozott családszerkezeti vizsgálat és az ehhez kapcsolódó tipológia,⁷ vagy a John Hajnal

Benda Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. In: Benda Gyula: Társadalomtörténeti Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 58–66.

³ Faragó – Óri, 2021. 13–14.

⁴ The International Committee of Historical Sciences XI. kongresszusán Stockholmban.

⁵ Fleury, Michel – Henry, Louis: Des registres paroissiaux à l'histoire de la population: manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Institut national d'études démographiques, Paris, 1956.

⁶ Global History of Historical Demography. 2016. 2–3.

⁷ Laslett, Peter: Introduction: The history of the family. In: Household and family in past time, Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) Cambridge University Press, Cambridge, 1972. 1–89.

névéhez kötődő modell, mely szerint Európa a házassági mintákat és a különböző demográfiai jellemzőket alapul véve kettéosztható egy Szentpétervárt Trieszttel összekötő vonallal.⁸

Peter Laslett angliai történész nevéhez köthető az a klasszifikáció, amellyel a szerző és munkatársai a háztartásokat a bennük élő rokonok közötti viszony alapján sorolták öt különböző csoportba. Ez a morfológiai elemzés az egy háztartásban együtt élő családmagok számát tekinti alapegységnek. Laslett az iparosodás előtti Anglia társadalmát vizsgálva állapította meg, hogy a nukleáris család mint alapvető együttélési forma, már ebben a korszakban is jellemezte a társadalmat, tehát nem állja meg a helyét az a feltevés, miszerint az iparosodás volt az a külső tényező, amely szétszakította a rokoni kötelékeket, és emiatt kisebb egységekbe rendeződve éltek volna az emberek, mint korábban. Laslett következtetéseiben még tovább lépett, nemcsak jelentéktelennek titulálta az összetettebb családformák, különösen a törzscsaládok jelenlétét Angliában, hanem egész Nyugat-Európában a nukleáris család egyedülálló voltáról beszélt.⁹

Mind a klasszifikáció, mind a nukleáris családdal kapcsolatos megállapítások további vizsgálatokat, valamint kritikákat idéztek elő. A módszerrel kapcsolatos egyik legjelentősebb problémafelvetés a felhasznált forrásokra és azok értelmezésére vonatkozott, mivel a tipológia a népeiségről pillanatképet nyújtó összeírásokra épített. A Laslett által használt forrásoknak főként az adja a korlátait, hogy a háztartásokat csak egy adott időpillanatban ábrázolja. Mivel a háztartások szerveződésének dinamikája van, a család életét különböző, egymást váltó ciklusokkal lehet leírni, így a kritikusok szerint a Laslett-féle vizsgálat nem szolgáltat elég biztos alapot ahhoz, hogy megállapítható legyen a nukleáris családok dominanciája – ahogy azt Laslették tették –, hiszen az összeírások alapján a ciklusnak éppen csak egy adott pillanatbeli állapota látható.¹⁰

A legjelentősebb korabeli kritikát megfogalmazó Lutz Berkner egy 18. század végi ausztriai példán keresztül mutatta be, hogy a területen uralkodó együttélési forma, a törzscsalád, az itteni törzsöröklési rendszer következménye. A törzscsalád-rendszer alapvető sajátossága, hogy ciklusai során különböző háztartásszerkezeti tulajdonságokkal bír. Amikor az örökös átveszi szüleitől a háztartás vezetését, akik visszavonulnak, kiterjesztett háztartást írhatunk le, mikor a szülők meghalnak és az örökösnek saját gyermekei születnek, a család nukleáris, majd az örökös is visszavonul, mikor a saját gyermeke házasodik meg, így ismét kiterjesztett család

⁸ Hajnal, John: European marriage patterns in perspective. In *Population in History. Essays in Historical Hemography*, Glass, David V. – Eversley, David E. C. (eds.) London, 1965. 101–143. Az elmélet kiterjesztése a háztartásszerkezetre vonatkozóan: Hajnal, John: Two kinds of preindustrial household formation system. *Population and Development Review* 1982. 8(3), 449–494.

⁹ Laslett, Peter: The comparative history of household and family. *Journal in Social History*, 1970. 4(1), 75–87.

¹⁰ Berkner, Lutz K.: The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example. *The American Historical Review*, 1972. 77 (2), 398–418. 405.

együttélésnek lehetünk tanúi. Ezek valójában mind ugyanannak a háztartásformának a különböző ciklusai, amelyet egy-egy népszámlálás csak egy adott állapotban tud leírni. Így csupán erre a forrástípusra támaszkodva Berkner szerint nem lehet megállapítani bizonyos háztartástípusok kizárólagosságát.¹¹

A kritikák szerint tehát a Laslett-féle tipológia, amely a nukleáris családok dominanciáját, a nukleáris család mint uralkodó családforma létét hivatott bebizonyítani a 17–18. században, nem alkalmas a háztartások dinamikus elemzésére, hiszen nem áll módjában a család életciklusainak bemutatása, az eltérő időpontokban létező családi életformák érzékeltetése. A módszer hiányosságára hívják fel a figyelmet többek között a kelet-közép-európai területekről származó adatokkal dolgozó vizsgálatok is, melyek felszínre hozták azt a problémát is, hogy az elmélet képtelen kifejezni a nem rokon elemek – például szolgák, szolgálók, különösen, ha azok családjukkal együtt élnek alkalmazójuk háztartásában – jelenlétét, így szorítva ki a családhoz vérségi rokonsággal nem kötődő, de vele egy háztartásban élő személyeket.¹²

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a módszert használva visszaadható a háztartások szerkezeti felépítése, de a bennük meglévő alá-fölé rendeltség már kevésbé. Laslett mindig a házaspárt tekintette a háztartás központi elemének, hozzájuk képest határozta meg a többi rokon elem kapcsolatának irányultságát. Például lehet lefelé, felfelé vagy oldalirányban kiterjesztett egy család aszerint, hogy özvegy szülő, unoka vagy testvér él-e a házaspárral. Ez a megközelítés azonban azt feltételezi, hogy a háztartást is a viszonyrendszer központjába helyezett házaspár (férfi tagja) vezeti. Magyarországon azonban az eddigi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a háztartásfői pozíció átadása igen későn, legtöbbször csak az apa halálával történik meg, ráadásul még ekkor sem biztos, hogy házas, felnőtt fia veszi át a háztartás vezetését, sokszor az özvegy anya kerül ebbe a szerepbe. Aközött pedig, hogy egy özvegy szülő háztartásfősége alatt él egy házaspár, vagy saját maguk irányítják a háztartást, jelentős különbség van.¹³

Hajnal és Laslett munkássága által kiváltott viták és kutatások mind abba az irányba vittek, hogy sokkal összetettebb a háztartásrendszer Európában annál, hogy nagy területekre

¹¹ Berkner, 1972.

¹² Magyar kutatásokban: Faragó, 2001. Pozsgai, 2001. 266–267; Pakot, 2012. 277.

¹³ A szakirodalom szerint Magyarországon jellemzően a németek körében figyelhető meg a „visszavonulás” szokása, vagyis hogy a háztartásfők még életükben átadják a háztartás vezetését örökösüknek. Más népcsoportnál Faragó kutatásai szerint ennek nem található meg a nyomai. Faragó, 2011. 82–83. Ez a jelenség a kutatások szerint a németek által feltételezhetően magukkal hozott szokásokon kívül az örökösödési rendszerrel is összefügg, amely a németeknél a törzsöröklés, míg más nemzetiségek esetében az osztó örökösödés volt. Ennek következményeiről és különböző hatásairól ad átfogó képet Husz Ildikó zsámbéki kutatása. Husz 2002. A német telepések körében azonban nem csak a törzsöröklési rendszer volt jellemző, ez attól függően változhatott, hogy melyik tartományból érkeztek. A kérdéskört részletesen tárgyalja: Gyimesi Réka: Adalékok a Tolna megyei német telepések történetéhez In: Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József (szerk.): Sed intelligere: Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016. 97–110.

vonatkozó általános jellemzőket lehessen adni. A kutatások és teóriák mind nyugat-európai fókuszúak voltak – egyrészt a kutatók, kutatócsoportok és a történeti demográfia intézményesülése is ide kötődött, másrészt a forrásadottságok, és ezek elérhetősége és feldolgozása (nyilvánvalóan szoros kapcsolatban az intézményesüléssel) is ez irányba hatott – főként erre a területre vonatkozóan fogalmazták meg elméleteiket, ehhez képest „viselkedtek” demográfiai szempontból másként a kontinens többi részén.¹⁴

Miközben a történeti demográfiai kutatások nemzetközi fősodrában már évtizedek óta Európán is túlmutató összehasonlításokat, elemzéseket készítenek,¹⁵ addig továbbra sem áll rendelkezésre pontos kép Kelet-Közép-Európa történeti demográfiai jellemzőiről. Az itt található országokban végzett – a helyi adottságokból fakadóan a nyugat-európai kutatásoknál szükségszerűen kisebb léptékű – elemzések a mai napig jobbra esettanulmányokként hatnak a nyugat-európai eredmények mellett.

Néhány monográfia napvilágot látott a kelet-európai térségre vonatkozóan is, ide sorolható Maria N. Todorova kötete, mely a balkáni családstruktúrát és demográfiai jellemzőket vizsgálja a 19. század második és a 20. század első feléből fennmaradt összeírások segítségével. Todorova kutatásai is bebizonyítják, hogy a fent bemutatott nyugat-európai elméletek meglehetősen felületesen mutatják be a kelet-európai mintát, mely a szerző eredményei szerint is jóval sokszínűbb és összetettebb, mint ahogy a dichotóm modellekben szerepelt. Todorova kötetében külön kitér a jellemző balkáni családforma, a zadruga részletes vizsgálatára is.¹⁶

¹⁴ Innen a találó „*the west and the rest*” kifejezés. A könyvcímekben és tudományos publikációkban visszaköszönő kifejezés kapcsán jelen elemzésben csak egy kutató tevékenységét emeljük ki, a svéd Hans Roslingét, aki tudományos munkássága és az oktatás mellett kiemelkedően fontosnak tartotta a népesedési, demográfiai, gazdasági és egyéb jellemzőkre fókuszáló vizuális eszközökkel alátámasztott ismeretterjesztést is. Ennek egyik fő eredménye a mindenki számára elérhető gapminder felület, ahol interaktív ábrákkal teszik közérthetőbbé például a túlnépesedés problémáját, a gyermekvállalás és a gazdasági helyzet közötti összefüggéseket és még sok más a köztudatban is élénken jelenlévő kérdéskört. <https://www.gapminder.org/> Letöltés ideje: 2022.05.26.

¹⁵ Ide sorolható például a nagyszabású Eurasia projekt, mely egy olyan nemzetközi összehasonlítást célzó program, melynek keretein belül öt különböző európai és ázsiai társadalomban vizsgálják a demográfiai eseményeket (a megjelent három kötet a három fő életesemény köré szerveződik: születés, házasságkötés, halálozás), illetve a gazdasági krízisekre adott demográfiai válaszokat. A projekt keretén belül az európai mintát belga, svéd és olasz adatok adják, míg japán és kínai kutatók szolgáltatják a keleti példákat az összehasonlításhoz és az elméletek vizsgálatához. A kutatás azért különösen fontos és innovatív, mert az iparosodás előtti társadalmak demográfiai jellemzőinek vizsgálata során olyan a köztudatban rosszul rögzült, de rendkívül széles körben elterjedt nézeteket kérdőjelez meg, amelyek revidálására rendkívül nagy szükség van. Mindezt széles földrajzi és időbeli spektrummal, valamint kifinomult, rendkívül alapos munkával és módszerekkel viszik véghez. Az eredményeket három tematikus kötetben adták közre: Bengtsson, Tommy – Campbell, Cameron – Lee, James Z., et al.: *Life under Pressure: Mortality and Living Standard in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press, Cambridge, 2005.; Tsuya, Noriko O. – Feng, Wang – Alter, George – Lee, James Z., et al.: *Prudence and Pressure – Reproduction and Human Agency in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press, Cambridge, 2010.; Lundh, Christer – Kurosu, Satomi, et al.: *Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*. MIT Press, Cambridge, 2014.

¹⁶ Todorova, Maria N: *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Central European University Press, 2006.

A közelmúltban jelent meg Mikołaj Szołtysek munkája, aki szintén az alapvetően nyugat-orientált megközelítést és elméleteket kívánta újragondolni és azok elemeit kelet-európai közegbe helyezni. A Lengyel-Litván Nemzetközösség (Polish-Lithuanian Commonwealth) területéről származó 18. századi források segítségével átfogó leírást kíván adni a földműves családszervezetekről és a korabeli életkörülményekről. A kutatás célja, hogy az eddigi általánosításokon túllépve választ adjon arra a kérdésre, hogy milyenek voltak az együttélési formák és az ehhez kapcsolódó demográfiai viselkedés – főként a nagy elméletekben is meghatározó változók: az otthon elhagyása, házasodási minták, háztartásformák, háztartásszerkezeti csoportok és szolgálatvállalás – Kelet-Közép-Európában.¹⁷ Szołtysek továbbra is keresi a határt, hogy létezik-e az a vonal, mely elválasztja a kelet-közép-európai család- és házasodási mintát a nyugatitól, és ha igen, akkor mi az, ami ennek a különbségnek a hátterében áll: a kultúra, a gazdaság, az öröklési rendszer vagy az eltérő demográfiai struktúrák. Teszi mindezt 25.000 háztartás adatait felhasználva, melyek több mint 1000 lengyel, litván és sziléziai településről származnak.¹⁸

A történeti demográfiai kutatásokat illetően megállapíthatjuk, hogy egyfelől évtizedek óta zajló adatgyűjtésnek, adatbázis-építésnek lehetünk tanúi a különböző nyugat-európai országokban, illetve Amerikában, Japánban és Kínában is. Ezeken a területeken alapvetően a történeti demográfiával foglalkozók rendelkezésére áll egy szervezett intézményi háttér, hozzáértő személyek végzik az adatok összegyűjtését, digitalizálását és harmonizálását, valamint módszertanilag képzett az adatok elemzésével foglalkozó kutatók köre. A történeti források feldolgozásán és elemzésén túl, az adatsorokat a jelenig viszik, hogy valóban láthatók és értelmezhetők legyenek a hosszanti folyamatok is.¹⁹ Másfelől Európa keleti felén még a régiók határai sem egyértelműek, az adatok feldolgozása a nyugati tudományos élethez képest

¹⁷ Szołtysek, Mikołaj: *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth*. Peter Lang, Bern, 2015.

¹⁸ Szołtysek, 2015. A szerző nemcsak a történeti demográfiai elméleteket vette számba Európa felosztását illetően, hanem jelzi, hogy amellet, hogy ebben a tudományágban családszerkezeti és demográfiai jellemzők alapján próbálták felosztani a kontinenst, addig ez az az időszak, mikor politikatörténeti elméletek születnek arról, hogy pontosan mit is jelent, hol is helyezkedik el Kelet-Közép-Európa. A téma legismertebb magyar kutatója, akit monográfiájában Szołtysek is idéz, Szűcs Jenő. Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981. 24. évf. 3. sz. 313–359.

¹⁹ Ilyen adatbázisok elérhetők az interneten is, a legismertebbek közülük: NAPP – North Atlantic Population Project: <https://www.nappdata.org/napp/> Letöltés ideje: 2022.05.26. IPUMS: <https://www.ipums.org/>; <https://international.ipums.org/international/> Letöltés ideje: 2022.05.26. MOSAIC: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/> Letöltés ideje: 2022.05.26. Ez utóbbi magyar vonatkozása miatt is különösen jelentős a témánk szempontjából. Ugyanis a Max Planck Intézet által koordinált európai adatgyűjtésen alapuló MOSAIC projektnek magyar adatok is a részét képezik: az 1869-es népszámlálásból történt országos mintavétellel több mint 6000 háztartás és 30000 egyén került be a nemzetközi kutatásba. A fenti adatbázisok célja, hogy az általuk összegyűjtött online elérhető, egységes formátumú, harmonizált adatok mindenki számára elérhetők és kutathatók legyenek.

még gyerekcipőben jár, a rendelkezésre álló eredmények többnyire egy-egy kutató személyes erőfeszítését tükrözik. Az intézményesülés alacsony fokát látjuk a magyarországi történeti demográfia kapcsán is, kutatóintézeti keretek között jelenleg két ember foglalkozik ezzel a tudományterülettel, az egyetemeken külön képzés vagy intézet nem épült a tudományág köré.²⁰

2.1.2. A magyarországi történeti demográfiai kutatások

A nyugat-európaiktól eltérő utat járt be a magyarországi történeti demográfia fejlődése, hiszen a második világháborút követően a térségben a szovjet történetírás nyert teret és gyakorolt jelentős hatást a tudományos életre. A genealógiai és az egyháztörténeti kutatásokat – ezáltal pedig az ehhez a területekhez kapcsolódó összeírások és családtörténetek feldolgozását is, mely a történeti demográfiai vizsgálatok alapját is képezte volna – leállították. A megelőző korszakok etnikai-felekezeti viszonyainak, valamint a 18. századi migrációs folyamatoknak a kutatása is abbamaradt.²¹

Az 1950-es évek közepétől indult újra a demográfia megerősödése, mikor a Központi Statisztikai Hivatal ismét folyóiratokat indított, az 1960-as évek elején pedig kialakultak az intézményi keretek is. Létrejött az MTA Demográfiai Bizottsága és a KSH Népeségtudományi Kutatócsoportja, valamint a KSH Könyvtárának keretein belül Történeti Statisztikai Kutatócsoport alakult. A rendszer által támogatott helytörténeti-honismereti kutatásokra hivatkozva elkezdtek lokális népeségtörténeti adatokat gyűjteni. Ezt a korszakot Kovacsics József,²² Dányi Dezső²³ és Thirring Lajos²⁴ neve határozta meg, akiket a jelenkori hazai történeti demográfia első generációjának tekinthetünk. Dányi Dezső a KSH Könyvtárának

²⁰ A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az előző évtizedben ugyan létrehoztak egy Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, azonban a demográfiai vonalat illetően a hangsúly inkább a jelenkori eseményeken van, a történeti elemzések kevésbé irányadók. <http://szociologia.btk.pte.hu/doktori-iskola> Letöltés ideje: 2022.05.26. A szomszédos országok közül Romániában a Babeş-Bolyai Egyetemen zajlott az előző évtizedben nagyszabású projekt, melynek keretében az 1869-es népszámlálás fennmaradt anyagai alapján építettek adatbázist (Historical Population Database of Transylvania: <https://csp.centre.ubbcluj.ro/en/> Letöltés ideje: 2022. 12.12). A Grazi Egyetemen pedig elsősorban Siegfried Gruber nevéhez köthetően zajlanak történeti demográfiai kutatások, ő részt vett a dolgozatban is többször említett MOSAIC adatbázis létrehozásában, az utóbbi időben pedig Albánia 20. század eleji demográfiai jellemzőit kutatja. <https://geschichte.uni-graz.at/en/suedost/staff/siegfried-gruber/> Letöltés ideje: 2022.12.12.

²¹ Faragó – Öri, 2021. 14–15.

²² Ekkor jelenik meg a forrástörténeti kézikönyve: A történeti statisztika forrásai. Kovacsics József (szerk.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957. Fontos kötete még a Magyarország történeti demográfiája, mely a honfoglalástól a 20. század közepéig tartó korszakra vonatkozóan kívánta összefoglalni az ország népeségtörténetéről rendelkezésre álló tudást. Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája: Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.

²³ Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.) KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.

²⁴ Thirring Lajos: Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői: 1869–1910. KSH, Budapest, 1983.

igazgatója lett, ezzel az 1960-as évekre lezárult a történeti demográfia következő évtizedeket meghatározó intézményi struktúrájának és az ehhez kapcsolódó meghatározó kiadványok és kutatási irányok kialakulásának első szakasza.²⁵

Az 1960-as években a Princetoni Egyetem Ansley J. Coale vezetésével indított kutatást az európai demográfiai átmenet megismerése érdekében, melyhez a KSH NKI²⁶ is csatlakozott. Az adatgyűjtés – mely elsősorban Dányi Dezső nevéhez köthető – magyar eredményei bekerültek a projektbe és néhány feldolgozó hazai munka is készült belőle.²⁷

A nyugati történeti demográfiai módszereket és elméleteket többen átvették és magyar adatok elemzésével azt bizonyították, hogy a Kárpát-medencében többféle, egymástól különböző aspektusok szerint eltérő család- és háztartásszerkezeti forma létezett, mely nem illik bele Hajnal dichotóm modelljébe. Ennek egyik oka, hogy az egyedi elemzésekhez használt források sokkal részletesebbek, mint az elmélethez kidolgozásához felhasznált adatok voltak, valamint, hogy a történeti Magyarország területén gazdasági, társadalmi, kulturális szempontból is sokszínű népesség élt a 18. századtól kezdve.²⁸

Az intézményes kereteken túl átmeneti jelleggel, egy-egy történeti demográfiával foglalkozó személy köré szerveződött körök alakultak ki, az egyik legnagyobb hatású ilyen kutató Andorka Rudolf volt. Ő a családrekonstrukciós módszer átvételével és ormánsági adatokon való alkalmazásával a születéskorlátozás jelenségét kívánta megvizsgálni.²⁹ Ezt később kiegészítette a családok és háztartások szerkezetének elemzésével is, vagyis mindkét meghatározó irányzat módszereit alkalmazta kutatásai során.³⁰

Kiemelendő még Faragó Tamás tevékenysége, aki számos vonatkozó publikációja mellett történeti demográfiai kézikönyvet is írt,³¹ de neki sem sikerült kutatócsoportot kialakítani vagy a tudományágat tartósan meghonosítani a Miskolci Egyetemen, ahol tanított. Faragó az 1970-80-as években Pilis-Budakörnyék területéről származó adatok elemzésével, főként házassági

²⁵ Faragó – Őri, 2021. 16–17. Az 1960 és 2000 közötti korszakot részletesen bemutatja a tanulmány, amit nem célunk teljes egészében kivonatolni egy historiográfiai áttekintő fejezetben. A továbbiakban egyrészt arra kívánunk fókuszálni, hogy miként kapcsolódott a magyar történeti demográfiai kutatás a nemzetközi vonulatba, illetve azokat a magyar kutatásokat szeretnénk kiemelni, melyek a disszertáció elkészítése során támpontokként szolgáltak.

²⁶ A Népeségstudományi Kutatócsoport 1967-ben kapta meg az intézeti rangot, 1968-tól viseli a Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézet nevet (KSH NKI). <https://www.demografia.hu/hu/intezetunk/tortenetunk> Letöltés ideje: 2022. 09. 04.

²⁷ Faragó–Őri, 2021. 27.

²⁸ Faragó–Őri, 2021. 38.

²⁹ Andorka Rudolf: Adalékok az ormánsági egyke történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. Történeti Demográfiai Füzetek 1987. 3. 57–96.

³⁰ Andorka Rudolf: Háztartási rendszerek és az idős emberek élete a 18–19. századi magyarországi falvakban. *Aetas*, 1996. 11(4), 128–156.

³¹ Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. Budapest, 2011.

szokásokkal, valamint család- és háztartásszerkezeti elemzésekkel foglalkozott, de munkássága kiterjedt Miskolc népesedéstörténetére is.³² A demográfiai folyamatok kapcsán,³³ valamint a nemzetiségek történetét, népesedéstörténeti jellemzőit illetően Katus László és Nagy Mariann munkái szolgáltak támpontul.³⁴

A disszertáció elkészítése során meghatározó volt Benda Gyula tevékenysége, Keszthely népesedési folyamatait vizsgáló kutatásai és elemzése,³⁵ valamint történeti demográfiai, társadalomtudomány–elméleti munkái, a tudományág historiográfiájával, forrásaival foglalkozó tanulmányai.³⁶ Szintén nagy jelentőséggel bírt az elemzés szempontjából Husz Ildikó zsámbéki lélekösszeírásokat feldolgozó kötete, különösen a családszerkezet és az örökösödés kérdéskörét illető megállapításai. Zsámbék sok szempontból hasonló karakterű település volt, mint Bonyhád, a németek és a magyarok együttélése, egymásra hatása a kiterjedtebb forrásanyaggal rendelkező település esetén jól nyomon követhető volt.³⁷

Az alábbiakban elkészített elemzés során szemléletét, törekvéseit, felhasznált forrásait tekintve meríteni tudtunk többek között Tóth Árpád pozsonyi polgárságra fókuszáló kutatásaiból,³⁸ Melegh Attila Kiskunhalas népesedéstörténetét feldolgozó kötetéből,³⁹ illetve Horváth Gergely Krisztián Moson vármegyéről írt népszámlálási adatokat is feldolgozó monográfiájából.⁴⁰ Fontos még megemlíteni Tóth Zoltán Szekszárd társadalmát elemző munkáját, amely megközelítését tekintve ugyan alapvetően más jellegű, mint a jelen elemzés, hiszen inkább szociológiai fókusszal közelít társadalomtörténeti kérdések felé. Ugyanakkor a szerző primer források alapján, mikroszinten közelíti meg a társadalmi rétegeket alkotó

³² Faragó-Őri, 2021. 29. Faragó Tamás: Paraszti háztartás és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között. Történeti Statisztikai Füzetek, 7. KSH Könyvtár, Budapest, 1985.; Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története III. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2000.

³³ Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. Történelmi Szemle 1980. 2. 270–288. Katus családrekonstrukciós elemzéseket is végzett: Balázs Magdolna – Katus László: Közép-dunántúli paraszti háztartások a 18. században. Történelmi Szemle, 1983. 26. évf. 1. sz. 159–171. Valamint feldolgozta Pécs városának közel egy évszázadnyi népesedéstörténetét: Katus László: Pécs népessége 1848–1920 között. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs népessége 1543–1990. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1995. 37–94.

³⁴ Nagy, Mariann: Demographic Characteristics of Religions in the Lands of the Hungarian Crown (Hungary and Croatia) before World War I. Romanian Journal Of Population Studies 6. 2012. 51–65.

³⁵ Benda Gyula: Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.

³⁶ Benda Gyula: Társadalomtörténeti tanulmányok. Osiris, Budapest, 2006.

³⁷ Az elemzés megállapításai sok esetben szolgáltak támpontul a bonyhádi adatok értelmezése során. Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Osiris, Budapest, 2002.

³⁸ Tóth Árpád: Polgári stratégiák: életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram, Pozsony, 2009.

³⁹ Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig. KSH NKI, Budapest, 2000.

⁴⁰ Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában: Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.

egyéneket és családháztartásokat, vizsgálva azok mobilitási lehetőségeit és ezzel szoros összefüggésben az örökösödési rendszereit.⁴¹

A kataszteri térképek népszámlálási adatokkal való összekapcsolását és ezek együttes elemzését Bagdi Róbert és Demeter Gábor Sátoraljaújhegy ugyanilyen típusú forrásaival végzett kutatásai is inspirálták.⁴² A népszámlálási adatok megfelelő forráskritikával való felhasználási lehetőségeit Pozsgai Péter munkássága segítette. Pozsgai Torna megye 1857-es és 1869-es népszámlálás adataiból épített egyéni szintű adatbázist, melyek alapján háztartásszerkezeti elemzéseket végzett, e munkája során fontos forráskritikai észrevételeket is tett.⁴³

A disszertáció megírása során az elemzések módját, módszertanát, lehetőségeit tekintve Óri Péter és Pakot Levente munkái szolgáltak mindvégig támpontul. Óri Péter többek között Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye népesedéstörténetéről,⁴⁴ valamint Budapest-környéki felekezeti és nemzetiségi szempontból is sokszínű települések (Zsámbék, Tök, Perbál) különböző típusú összeírásainak elemzése során született eredményeiről írt meghatározó tanulmányokat.⁴⁵ Pakot Levente két székelyföldi római katolikus település (Szentegyházsfalu és Kápolnásfalu) családrekonstrukciós adatbázisát készítette el és végzett az adatokon eseménytörténeti elemzést,⁴⁶ valamint nyugat-dunántúli települések népesedési folyamatait is vizsgálta.⁴⁷ A téma szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírnak még a szerzők közösen jegyzett munkái és elemzései, melyek elsősorban a MOSAIC projekt magyarországi forrásaihoz,⁴⁸ illetve ezek feldolgozásához kapcsolódnak.⁴⁹

⁴¹ Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

⁴² Demeter Gábor – Bagdi Róbert: A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhegyen 1870-ben. Debrecen – Budapest, 2016.

⁴³ Pozsgai Péter: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. Történeti Demográfiai Évkönyv. KSH NKI, Budapest, 2000. 166–224.

⁴⁴ Óri Péter: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon: Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. *Korall*, 30. 2007. 61–98.

⁴⁵ Óri Péter: Mozaikok...: Három Pest megyei község (Zsámbék, Tök, Perbál) népességtörténeti vázlata. In: Óri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. 207–245.

⁴⁶ Pakot Levente: Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön. KSH NKI Kutatási Jelentések 95. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2013. Az újraházasodással kapcsolatos elemzéshez Pakot vonatkozó székelyföldi kutatása szolgált támpontul. Pakot Levente: Megözvegyülés és újraházasodás székelyföldi rurális közösségekben, 1840–1930. *Demográfia*, 2009. 52. évf. 1. sz. 55–88.

⁴⁷ Pakot Levente: Társadalmi státusz és gyermekvállalás a Nyugat-Dunántúlon: Bük, 1850–1939. *Korall*, 2016, 63. 130–157.

⁴⁸ Óri Péter – Pakot Levente: Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania. MPIDR Working Paper WP 2011-020, Rostock, 2011. 1–57.

⁴⁹ Óri, Péter – Pakot, Levente: Residence patterns in nineteenth century Hungary: Evidence from the Hungarian MOSAIC sample. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 20. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest, 2014.; Óri Péter – Pakot Levente: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A MOSAIC-adatbázis elemzésének első eredményei. *Korall*, 65. 2016. 164–192.

2017 és 2022 között működött az MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoportja,⁵⁰ mely a demográfiai átmenet előtti családi viszonyokat kutatta, fókuszában a család és annak felbomlása, valamint újjáalakulása állt, különös tekintettel a megözvegyülés és az újrահázasodás folyamatára és a mostohagyerekek, ill. -testvérek helyzetére. Ennek a kevésbé ismert, komplex kérdéskörnek a kutatása során törekedtek arra, hogy a lehető legtöbb tudományterületet (régészet, történet- és irodalomtudomány, művészettörténet és történeti demográfia) integrálják és így keressenek válaszokat a premodern családi élet bemutatásához. A projekt kiemelten fontos célja volt a kutatócsoport tagjai által összegyűjtött forrásokból egy harmonizált adatbázis elkészítése és ennek online, mindenki számára elérhetővé tétele.⁵¹

2.2. Bonyhád helytörténeti irodalma

A Bonyhád történetével foglalkozó helytörténeti kutatás az elmúlt évtizedekben elsősorban a településen található Völgységi Múzeum tevékenységéhez kapcsolódott. A múzeum egykori vezetője, egyben az 1992 óta működő Völgységi Tájkutató Alapítvány⁵² jelenlegi elnöke, Szóts Zoltán szervezte a Völgységi Konferenciákat, gondozta az ott elhangzott előadások alapján készült konferencia-köteteket és máig koordinálja a Bonyhád monográfia előkészítéséhez kapcsolódó munkálatokat. A város átfogó történetét bemutató írás azonban a disszertáció megírásáig még nem látott napvilágot, így ez nem szolgálhatott alapul a vonatkozó fejezetek elkészítéséhez. Az elmúlt évtizedekben megjelent kötetek inkább a hagyományos, leíró jellegű helytörténetírás nyomdokait követik, a helyi közösség történetének minden lényeges szegmensére reflektáló, annak működését, dinamikáját megvilágító elemzés helyett.⁵³

Bonyhád tágabb környezetét, a völgységi járást, illetve Tolna megyét különböző levéltári és múzeumi kiadványokból ismerhetik meg a kutatók. A Tolna Megyei Levéltár Tanulmányok Tolna megye történetéből címmel 11 helytörténeti kutatásokat tartalmazó kötetet jelentetett meg 1968 és 1987 között.⁵⁴ Ezt a törekvést folytatta a Tolna Megyei Levéltári Füzetek, mely a

⁵⁰ <https://families.hu/> Letöltés ideje: 2022.05.26. A kutatócsoport tagja volt a disszertáció szerzője is.

⁵¹ Adatbázisok részletes leírása: <https://families.hu/adatbazisok/> Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁵² <http://www.volgysegimuzeum.hu/volgysegi-tajkutato-alapitvany/> Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁵³ A helytörténetírás jelentőségéről és átalakuló szerepéről, valamint a mikrotörténeti megközelítés fontosságáról részletesebben: Gyáni, 2019. 23–53; Vonyó József: A hely és az ember. Az emberközpontú helytörténetírás lehetséges szempontjai. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): Az ember helye, a hely embere: emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia (MTA). Pécs, 2019. 9–20; Gyáni Gábor: Mai város történet-írásunk: teljesítmény és irányzatok. *Századvég* 1997. 2. évf. 4. sz. 55–67.

⁵⁴ Tanulmányok Tolna megye történetéből. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_toln_ttmt/ Letöltés ideje: 2022.05.26.

helytörténeti kötetek mellett tematikus kiadványokat is közreadott.⁵⁵ Emellett említésre méltók még a Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum és a Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei, melyben megjelentették többek között Pesty Frigyes Tolna megyei helynévtárát is.⁵⁶

A megjelent helytörténeti tanulmányok többsége a település történetét kronologikus rendben haladva mutatja be, jobbra az országos politikatörténeti korszakolás szerint. Mivel vizsgálatunk a 19. század második felében Bonyhádon élt lakosságra, annak különböző szempontok szerinti összetételére, demográfiai jellemzőire, életstratégiájára fókuszál, így a továbbiakban azokat a helytörténeti munkákat vesszük alapul, melyek a 18. század elejétől a 19. század végig ott élő lakosságról szolgálnak információval. Ennek oka az, hogy a török korszak után „újraterelített falu”-ként utalnak Bonyhádra, vagyis a 19. században itt élő, a disszertációban elemzett populáció részben azoknak a magyar és német telepeseknek, valamint az ideköltöző zsidóknak a leszármazottja, akik a 18. században ide érkeztek és a kezdeti, még vándorlásokkal teli átmeneti időszakot követően itt is maradtak. Ez a népesség egyébként a 20. század közepéig – a minden korszakban természetes vándormozgalmaktól eltekintve – kontinuosnak tekinthető, egészen a zsidók deportálásáig és a németek kényszerkiterelítéséig, mely korszak azonban már nem képezi a doktori disszertáció tárgyát.

2.2.1. A település 18–19. századi története

Bonyhád 18. századi történetét szinte minden helytörténeti irodalom azzal kezdi, hogy a török kort követően mindössze néhány magyar és szerb család lakta a települést. Egyed Antal⁵⁷ kutatásai szerint Bonyhádot 1703-ban nagyobb részt református, kisebb részt római katolikus magyarok lakták. 1720-ban azonban már 4 éve pusztasághelyként utalnak rá a vármegyei iratokban. Bonyhád első korszakbeli tulajdonosai báró Schilson János Mihály és Kun Ferenc voltak, akik a nem-törökjárta területekről magyarokat telepítettek a birtokaikra. Ezt követően német telepesek is érkeztek, az ő bevándorlásuk több hullámban történt a század folyamán. A 18. század első felében már zsidók is beköltöztek a településre.⁵⁸

⁵⁵ Tolna Megyei Levéltári Füzetek: 1991 és 2014 között 14 kiadvány jelent meg.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_toln_lf/ Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁵⁶A Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum és a Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei. 1970 és 2017 között 39 kötet látott napvilágot. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_megy_toln/ Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁵⁷ Egyed Antal Tolna megyei plébános, 1813–22 között Bonyhádon élt. Bővebben: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/e-81F77/egyed-antal-822DF/> Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁵⁸ Wilhelm Knabel: Geschichte Bonyháds (Bonnhards) von der Urzeit bis 1945. München, 1972. 10; Szóts Zoltán: A völgyeségi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélése a második világháborútól napjainkig. Völgyeségi Múzeum, Wosinsky Mór Megyei Múzeum. Bonyhád – Szekszárd, 2007. 3.

A betelepítések kapcsán a szakirodalomban nemcsak a németekkel kötött szerződésekről esik szó,⁵⁹ hanem megemlítenek egy Kun Ferenc által az ide költöző magyarokkal készített egyezséget is,⁶⁰ mely a jól ismert német szerződésekhez hasonlóan szabad vallásgyakorlást és egyéni adómentességet biztosított a településre költözőknek.⁶¹ A vallás szabadságának kérdése már a 18. század elejétől nagy jelentőséggel bírt Bonyhádon, mivel a német telepesek között a sváb római katolikusok mellett bajor és württembergi evangélikusokat és reformátusokat is találunk, a magyarok reformátusok és római katolikusok voltak, valamint a zsidók is beköltözhettek a községbe, így felekezeti szempontból hamar sokszínűvé vált a település.⁶²

A településszerkezetben is nyomot hagyott a többféle etnikum megjelenése, együttélése. Solymár Imre tanulmánya a helység keleti házsorát „Magyar-Bonyhádként”, míg a nyugati házsorát „Német-Bonyhádként” említi.⁶³ Solymár szerint az elnevezések ellenére az elkülönülés inkább vallási, mint etnikai alapú volt.⁶⁴ Egy másik forrásban, Bél Mátyás leírására támaszkodva szintén megjelenik egyfajta kettéosztottság, miszerint a magyarok az „alsó”, a németek a „felső” részen építkeztek.⁶⁵ Knabel részletekbe menően körülhatárolja a két településrészt: szerinte 1729-ben Schilson báró és Kun Ferenc megfélezték Bonyhádot, a főtértől délre és nyugatra fekszik az ún. német-falu a fogadóval, a mészárszékkal és a 3 malommal, mely a báróé lett, míg az északi és a keleti rész, az ún. magyar-falu a borozóval és a sörfőzdével Kun Ferenc tulajdonát képezte. Előbbi főként római katolikus, míg utóbbi inkább protestáns telepeseket keresett. A szerző szerint a református és evangélikus német telepesek nem a német-faluban telepedtek le, hanem a felekezetüknek megfelelő településrészt választották.⁶⁶ Ez alátámasztja Solymár Imre megállapítását, mely szerint a megosztottság inkább vallási, mint etnikai alapú volt. A zsidók a település közepén éltek a magyar és a német-

⁵⁹ Knabel részletesen bemutatja a bonyhádi német telepesekkel kötött szerződés pontjait: Knabel, 1972. 12.

⁶⁰ Kéri Henrik szerint a magyarokkal kötött szerződés szolgálhatott mintául a német szerződésekhez. Kéri Henrik: A hidasi (bonyhádi) uradalom tulajdonosai 1660 és 1740 között: A birtok betelepülése a törökök kiűzése után Századok, 2000. (134. évf.) 2. sz. 323–340. 330.

⁶¹ A magyar és német telepesekkel kötött szerződéseket Várady Zoltán is bemutatja tanulmányában: Várady Zoltán: Történeti források Bonyhád történetéből. In: Gyánti István – Kult László (szerk.): Tanulmányok Ódor Imre emlékére. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2018. 461–472.

⁶² Várady Zoltán: Bonyhád története a törökör végétől Mária Terézia koráig. In: Előkészületek Bonyhád monográfiájához. Bonyhád, 2006. 83–92. 87–88.

⁶³ A disszertáció egy 19. századi kataszteri térképet is tartalmaz, ezen látszik, hogy a település központi magja egy észak-déli tájolású hosszúkás O betűre hasonlít, mely mind északi, mind déli irányban tovább nyúlik egy-egy utcával. Tolna megye (Georeferált vármegyei kataszteri térképek): 1859–1864. Biszak Sándor – Timár Gábor (szerk.) Arcanum, Budapest, 2010. Egy korabeli leírás szerint: „*Bonyhád menedékes alig észre vehető domboskán fekszik, formájára a gyermekek játékjókra szolgáló pápiros sárkányt ábrázol.*” Cserna Anna – Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1986. 60.

⁶⁴ Solymár Imre: A történeti Völgység. In: Tanulmányok Bonyhád történetéből. Szerk.: Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád Város Tanácsa és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. Bonyhád, 1987. 9–37. 19–21.

⁶⁵ Kolta László: A közigazgatás változásai Bonyhádon. In: A Völgység huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok. III. Völgységi konferencia. Szerk.: Szita László - Szóts Zoltán. Bonyhád, 2001. 15–20. 15.

⁶⁶ Knabel, 1972. 13–14.

falu között. 1784-ben már német tanítási nyelvű iskolájuk volt, saját tisztviselőkkel rendelkeztek és jelentős kereskedelmi tevékenységet folytattak a térségben.⁶⁷

Bonyhádon a pécsi püspök már 1725-ben római katolikus plébániát szervezett, a felekezeti iratokban ekkor már szerepel egy helyi pap, templomot azonban először 1730-ban említenek a források, mely közvetlenül a római katolikus temető mellett állt.⁶⁸ 1782-ben megépült a Fő téren a (ma is álló) római katolikus templom. A zsidók 1764-ben imaházat, majd 1795-ben zsinagógát építettek, végül az 1800-as évek legelején az evangélikusok és a reformátusok is megépítették a saját templomaikat.⁶⁹ Tolna megye kézikönyve ugyanakkor arról számol be, hogy a reformátusok aránya annyira lecsökken, hogy a hidasi gyülekezet filiájává válnak.⁷⁰ Bonyhádon a 18. század során a római katolikus mellett lutheránus gyülekezet is alakult, majd létrejött a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye, azonban Szita László szerint a lutheránusok szabad vallásgyakorlata nem tudott maradéktalanul megvalósulni, mely az evangélikusok korszakra jellemző folyamatos vándorlásának egyik oka volt.⁷¹

A szakirodalom szerint a település korábban Schilson báró által birtokolt fele 1743-ban Perczel József⁷² kezébe került, az uradalom másik része pedig a Kliegl családé lett, ugyanis két

⁶⁷ Knabel, 1972. 19.

⁶⁸ Knabel, 1972. 13.

⁶⁹ Kolta, 2001. 16. Más szakirodalmak szerint már a 18. század végére megépülnek a református és az evangélikus templomok, valamint felekezeti iskolákat is létrehoznak. Knabel, 1972. 18–19. A Bonyhád Lexikon szerint „1720 táján megalakult a reformátusok gyülekezete, 1721-ben építették fel imaházukat, 1801-ben készült el ma is álló templomuk. A mintegy 45 családból álló [római] katolikus közösség 1727-ben szerveződött egyházközséggé. 1729-ben fából épült kis templomot emeltek a mai Vörösmarty M. Általános Iskola udvara térségében, az ott kialakított temetőben. A Winkler Mihály plébános által felépített főtéri kőtemplomukat 1782-ben szentelték fel. Az evangélikus felekezeti élet 1740 táján fejlődött ki a betelepített németység köréből. Templomukat 1800-ban szentelték fel.” Bonyhád Lexikon. Szerk.: Steib György. Bonyhád, 2017. 75.

⁷⁰ Tolna megye kézikönyve. Szerk.: Bunovác Dezső. Magyarország régiói – Dél-Dunántúli régió. Kaposvár, 2005. 196.

⁷¹ Szita László: A lutheránus németység bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 5. 1996. 5–163. 8–23. A bonyhádi evangélikus egyházközség története ugyanakkor arról számol be, hogy a templomépítést követően a gyarapodó gyülekezet 1817-ben önállósul, első lelkészük Borbély József volt. Gyülekezet- és egyházmegye történetek: Tolna-Baranya-Somogyi egyházközségek története 1900–1950. A bonyhádi evangélikus egyházközség története. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tolna_Baranya_Somogy_egyhazkozsegek_tortenete_1900_1950 Letöltés ideje: 2022. 03. 03. Borbély József szerepel a disszertációban elemzett mindkét összeírásban: 1857-ben feleségével, szintén lelkész foglalkozású fiával és lánytestvérével írták össze, míg 1869-ben ugyanabban a házban özvegyként élt hűgával, egy segédlelkésszel és egy gazdaasszonnyal. Az utóbbi összeírásból kiderül, hogy húga beteg volt. Borbély Józsefről és életéről bővebben beszámol a Bonyhád Lexikon is: Bonyhád Lexikon, 2017. 78.

⁷² A Perczelek Bonyhádon a vizsgált korszak meghatározó földesurai. A német eredetű család 1697-ben kapott az uralkodótól, I. Lipóttól magyar nemesi címet. Perczel József volt az, aki Tolna megyében közigazgatási tisztségeket töltött be, évekig alispán volt, több alkalommal a megye országgyűlési követévé választották. Az 1743-ban vásárolt birtokokat az uralkodó adománylevélben megerősítette és engedélyezte a családnak a Bonyhád előnév használatát. A család Bonyhádon 9 nemesi kúriát és egy nagyvendéglőt építtetett, hengermalmot, zománcművet és fémárugyarat létesített. Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai III. Szerk. Dobos Gyula. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 2001. 3–8.

Kliegl-fiú is Kun Ferenc egy-egy leányát vette el feleségül.⁷³ A telepítés első hulláma során főleg földműveléssel foglalkozó németeket fogadtak be, majd az 1750-es évektől az ipar és a kereskedelem felvirágoztatása érdekében további német csoportok érkeztek, valamint a zsidók számára is lehetővé tették a letelepedést.⁷⁴ A században kibontakozó gazdasági fejlődéshez Bonyhád földrajzi helyzete is hozzájárult, fontos kereskedelmi út haladt át rajta és két hídja biztosította az átkelést a völgyön, összekapcsolva így különböző tájegységeket.⁷⁵

Bonyhád 1782-ben mezővárosi privilégiumot és ezzel járó vásártartási jogot kapott II. Józseftől, így évi négy országos állat- és kirakodóvásárt tarthattak.⁷⁶ Szóts Zoltán szerint a település a zsidók tevékenységének is köszönhetően ebben az időszakban ipari-kereskedelmi központtá vált az egyébként agrártérsgként jellemezhető Völgységben.⁷⁷ Szóts tanulmányában a településen megfigyelhető etnikai munkamegosztásról ír, mely szerint a németek árutermelő földműveléssel, a magyarok a földművelés mellett szőlő- és gyümölcsstermeléssel, valamint iparral, a zsidók pedig főleg kereskedelemmel foglalkoztak.⁷⁸ A földművelésen belül kiemelkedő jelentőségre tett szert a dohánytermelés, valamint a szőlő- és bortermelés, egészen a filoxéra megjelenéséig. A szőlőket Pesty Frigyes helységnévtára szerint a Bonyháddhoz tartozó pusztákra – Börzsöny, Szerdahely, Tabod és Csöcske – telepítették.⁷⁹ Meghatározó volt az állattenyésztésen belül a szarvasmarhatartás és -kereskedelem. Az ipar fejlődését támasztja alá, hogy már az 1780-as évektől folyamatosan jönnek létre a településen a céhek, majd a 19. században különböző üzemeket hoznak létre.⁸⁰ 1847-ben olajgyárat alapítanak, 1863-tól pedig a megye első hengermalma is megkezdte a működését a településen. A század közepétől már

⁷³ A település tulajdonosairól részletesen beszámol: Kéri, 2000. 323–340. A szerző szerint egyébként több téves adat is szerepel az irodalmakban, hiszen 1743-ban Schilson báró nem adhatta el a birtokát a Perczeleknek, többek között azért, mert ekkor már nem is élt. Ehhez képest Pesty Frigyes helységnévtárában azt találjuk, hogy 1743. május 28-án Schilson báró Perczel Józsefnek és Gál Sándornak adta el a települést. Gaál Atilla – Kőhegyi Mihály: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában. In: A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 2–3. Szekszárd, 1971–1972. 271–332. 306.

⁷⁴ Kolta László: Forberger László a polgárosodó Bonyháért (1886–1908). Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1999. 145–172. 147.

⁷⁵ Bonyhád és környéke. Bonyhád, 2000. 36.

⁷⁶ Solyvár Imre: Bonyhád – hajdan Bonyha. In: Tanulmányok Bonyhád történetéből. Szerk.: Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád Város Tanácsa és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. Bonyhád, 1987. 39–63. 42. Bonyhád Lexikon, 2017. 75.

⁷⁷ Szóts, 2007. 4. Ezt a nézetet támasztja alá a Bonyhád Lexikon is, mely szerint: „a 19. században bonyhádi zsidó vállalkozók országos viszonylatban is számottevő cseréppipagyártást és értékesítést folytattak, közülük legjelentősebb Marcus Saurwein volt. A zsidó kis- és nagykereskedők Bonyhádot Tolna megye legnagyobb forgalmú helyévé fejlesztették.” Bonyhád Lexikon, 2017. 359.

⁷⁸ Szóts, 2007. 23–24.

⁷⁹ Pesty Frigyes Tolna megyei helységnévtárába 1864-es dátummal küldte el az adatokat Bonyhád jegyzője, Jagitz Károly. Gaál-Kőhegyi, 1971–1972. 305–307. Jagitz Károly és családja az 1869-es népszámlálásban is szerepeltek, a település egyes sorszámú házában, a városházához tartozó épületben írták össze őket.

⁸⁰ Az 1869-es népszámlálás idejére megalakultak olajgyárak (1849, 1864) és egy hengermalom (1863) is. Bonyhád Lexikon, 2017. 75.

nyomda működik Bonyhádon, melyet az 1860–70-es években pénzüintézet, segélyegylet és takarékpénztár alapítása követ.⁸¹

A 19. század elejére már a Perczel család birtokolta a teljes települést. Ebben az időszakban a földművelésre alkalmas terület tovább nőtt, a község északi és déli irányban is kiterjesztette határát. Az 1848–49-es eseményekkel egyidőben – mely során Perczel Mór hadtestéhez bonyhádi század is csatlakozott – az országosan jelentkező kolerajárvány Bonyhád lakosságát is pusztította.⁸² Ezt alátámasztják a következő alfejezetben bemutatott lakosságszámra vonatkozó adatok is, mely szerint az 1851-ben összeírt népesség száma alig haladja meg az 1829-est. A jobbágyfelszabadítást követően az országos eseményekkel párhuzamosan a Bonyhádon élő parasztság is megváltotta úrbéres földjeit az 1850-es években.

Fényes Elek 1851-ben megjelent *Magyarország geographiai szótárában* így ír a településről: „*Bonyhád, német-magyar m. v. Tolna vgyében, egy kies, hosszan elnyúló völgy oldalán, 1566 kath., 1482 ágostai, 262 ref., 1563 zsidó lak., kath. és ágostai paroch. szentegyházakkal, és egy nagy synagógával. A házak száma, mellyek csaknem mind cseréppel fedettek, 490-re megyen. – Négyszegü piaczát jeles épületek és boltok ékesitik. Van itt kath. kórház, gyógyszerár, vendégfogadó, több vizimalom. – Agyagos közép termékenységü határa nem nagy, s nagy részt az uraság majorság – földjei foglalják el, hanem a lakosok földjei a szerdahelyi pusztán osztattak ki, és 104 jobbágytelket tesznek. Szőlőhegye roppant, de nagyon közönséges bort terem. A dohánytermesztés nagy divatjában van, úgy hogy az évenkénti termés 3500 mázsára becsültetik. Négy országos vásáron kívül 2 népes hetivásárt (kedden és pénteken) is tart. Lakosai a törökök kiűzetése után magyarok, még pedig reformátusok valának, de 1727 körül nemetek szállinkozván ide, rövid idő alatt annyira kiszorították, hogy már ma néhány eredeti magyar református háznál nincs több. – Ellenben nemetek után zsidók itt legszámosabbak, és különös községet képeznek saját biróval és esküdtekkal. Földesura hajdan a Bosnyák majd a Jurasin család volt, most pedig felét a Perczel, felét a Kliegl nemzetség birja. [...] Van saját postahivatala.*”⁸³

⁸¹ Bonyhád és környéke, 2000. 39.

⁸² Vörös László: Bonyhád. Községi adattár 6. szám. Magyar Szociográfiai Intézet, Pécs, 1942. 6–7.

⁸³ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten, 1851. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/b-BAD42/bonyhad-BB0CC/>
Letöltés ideje: 2022.05.26.

2.2.2. A népességszám alakulása a szakirodalom szerint

Egy 1744-ben készült összeírás – mely külön tüntette fel a németeket és a magyarokat – szerint 18 német, 36 magyar és 4 zsidó adózó tartózkodott a településen. A református magyarok között azonban evangélikus németeket is összeírtak, akik a felekezeti hovatartozásuk miatt kerültek a magyarokkal egy kategóriába, így nekik több adót is kellett fizetniük, mint a római katolikus németeknek. Az 1767-es úrbéri jegyzék szerint 103 család élt Bonyhádon.⁸⁴ A második német betelepülési hullám az 1780-as években zajlott, a telepések többek között magukkal hozták a szarvasmarháikat is, melyből később a híres bonyhádi tájfajta lett.⁸⁵

A II. József-féle népszámlálás a település 342 házában 581 családot talált, 3009 fős tényleges népességgel.⁸⁶ Egyed Antal szerint 1820-ban 4709 fő élt Bonyhádon, melyből 1586 római katolikus, 1132 evangélikus, 360 fő református és 1631 zsidó volt.⁸⁷ Az Egyed Antal által Tolna vármegye településeire kiküldött kérdésekre a bonyhádi jegyző által küldött válasz szerint 1829-ben 511 ház volt a településen, melyekben 1803 római katolikus, 1209 evangélikus, 387 református, valamint 1324 zsidó lakos élt, összesen 4723 fő.⁸⁸ A népszámlálási kötetek szerint Bonyhád lakossága 1857-ben 6903 fő, 1869-ben 5610 fő.⁸⁹ Az 1857-es adat azonban – amit aztán a későbbi kötetek és irodalmak is átvesznek – Bonyháddhoz számít több környékbeli pusztát is, ezek lakosságának levonásával a településre megadott népességszám 6524-re csökken, ezt az adatot használjuk a népesség számának alakulását bemutató ábra elkészítéséhez. Azonban az 1857-es összeírást követő népszámlálás lakosságszáma is arra utal, hogy még ezt a számot is érdemes némi forráskritikával kezelni.⁹⁰

⁸⁴ Knabel, 1972. 15–16.

⁸⁵ Knabel, 1972. 16.

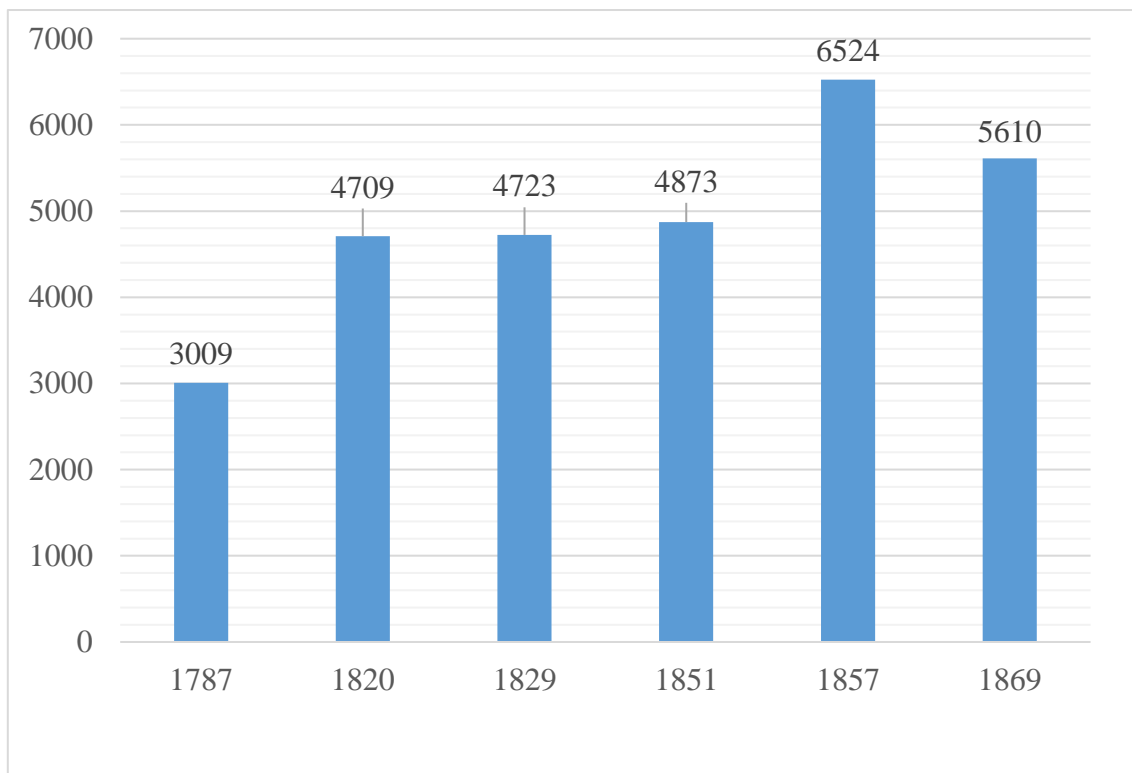
⁸⁶ Az első magyarországi népszámlálás, 1960. 188.

⁸⁷ Wilhelm Knabel adatai hasonló megoszlást mutatnak, eszerint 1826-ban 4639 fő élt Bonyhádon, akik közül 1678 római katolikus, 1299 protestáns és 1662 zsidó volt. Knabel, 1972. 22–23.

⁸⁸ Cserna – Kaczián, 1986. 58., Várady, 2018. 463.

⁸⁹ Népszámlálás 1870. 604.

⁹⁰ A források külön nem említik a cigány lakosságot, de a szakirodalom megnevez néhány családot egy 1873-as összeírás alapján, mely szerint Barát, Mikli, Sára és Boros vezetéknevekkel találunk bonyhádi cigány lakosokat. A 9 családfő mindegyike zenész volt, családtagjaikkal együtt összesen 38 főt vettek számba. Bonyhád Lexikon, 2017. 88. Az 1869-es népszámlálás individuális anyagában is megtaláljuk őket, 3 Mikli család 15 fővel, 2 Barát család szintén 15 fővel, Sára Péter és a felesége. Legtöbbjük valóban muzsikusként lett összeírva.

1. ábra: Bonyhád lakosságának alakulása 1787 és 1869 között⁹¹

2.3. Összegzés

A történeti demográfia forrásait és módszereit felhasználó disszertáció első fejezetében a tudományág kialakulásának legfontosabb szakaszait vettük számba, a meghatározó modellekről, módszerekről adtunk rövid áttekintést. Ezt követően a nyugat- és kelet-európai irányokról ejtettünk szót, melyet a magyar történeti demográfiai kutatások bemutatása követett. Ezen belül is azokra a kutatásokra helyeztük a hangsúlyt, mely az itt megvalósított elemzésre valamilyen módon hatást gyakorolt.

A történeti demográfia irányzatainak ismertetését követően fontos hangsúlyozni, hogy az itt elkészített elemzés során egyszerre, egymásra építve használtunk fel longitudinális és keresztmetszeti adatokat, ötvözve egymással a különböző módszereket, elősegítve azt, hogy ezzel a komplex megközelítéssel többféleképpen szólaltathassuk meg a különböző típusú forrásokat. Az eltérő módszerek ötvözése hozzájárult ahhoz, hogy az eredmények is többértékűek legyenek, a statikus népszámlálási adatokat dinamizáltuk, a különböző időpontban jelenlévő népesség életeseményeit is az egyénekhez kapcsoltuk, a nyomon követhető településen belüli

⁹¹ A népességszámra vonatkozó adatok több kötetből származnak: Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. 1960. 188; Knabel, 1972. 22–23; Cserna – Kaczián, 1986. 58; Várady, 2018. 463; Népszámlálás 1870. 604.

helyváltoztatásukat többféle változó segítségével megmagyarázhattuk, és a településen azonosítható rokoni hálózatokat is elemezhettük.

Ezt követően Bonyhád 18–19. századi történetére vonatkozó irodalmat tekintettük át, különös hangsúllyal a vizsgálatunk szempontjából fontos aspektusokra, mint a lakosság számának, felekezeti és nemzetiségi összetételének alakulása. Kiemeltük még azokat a helytörténeti irodalomban szereplő információkat, melyek a település szerkezetére, a földek, szőlők elhelyezkedésére, illetve a lakosság gazdálkodásának módjára vonatkoztak.

A helytörténeti irodalom az egyetlen olyan forrás, amely informál a lakosság etnikai összetételéről, ugyanis a disszertációban elemzett népszámlálások és anyakönyvi adatok nem tartalmazzák az egyének nemzetiségi hovatartozását. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az elemzések során kimaradt a magyarázó változók sorából az etnikum, hanem azt is, hogy hiába tudjuk, hogy a településen németek, magyarok és zsidók éltek, a következtetések levonása során mégsem tudjuk bővíteni a nemzetiségek különböző demográfiai jellemzőiről rendelkezésre álló ismereteket vagy hozzájárulni az olyan fontos kutatói kérdésekhez, mint a különböző etnikumoknál megfigyelhető örökösödési minták megléte és ezek egymásra hatása egy adott közösségben. A felekezeti hovatartozás sem feleltethető meg kizárólagosan egy-egy etnikumnak⁹² – még ha tudjuk is, hogy a reformátusok főként magyarok voltak, az evangélikusok és a római katolikusok pedig inkább németek, de nem zárhatjuk ki, hogy a római katolikusok között magyarokat is találhatunk, stb. – így e mentén is csak feltételezésen alapuló következtetéseket fogalmazhatunk meg.⁹³

⁹² A zsidókat ugyan felsoroltuk a magyarok és németek között, de ők alapvetően vallási csoportnak számítanak.

⁹³ Ugyanezt fogalmazta meg Bagdi Róbert és Demeter Gábor is az 1869-es sátoraljaújhelyi adatokat elemezve. Ők is arra jutottak, hogy a nemzetiségi hovatartozásra csak következtetni lehetne más változók alapján, de ez elég bizonytalan eredményekkel járna. Demeter – Bagdi, 2016. 12.

3. Források, módszerek

A disszertáció alapjául szolgáló adatbázis három különböző forrásanyag összekapcsolásával jött létre. Egyrészt Bonyhád azon kevés település közé tartozik a mai Magyarország területéről, ahonnan két népszámlálás (1857, 1869) egyéni szintű adatokat tartalmazó ívei is fennmaradtak, melyek egy-egy évből adatgazdag képet nyújtanak a bonyhádi lakosságról. Ezek a részletes információkat tartalmazó, ám statikus források kerültek összekapcsolásra a kapcsolódó évtizedek anyakönyvi adataival, melyet egy online elérhető genealógia-adatbázis felhasználása tett lehetővé.⁹⁴

3.1. A népszámlálások

Magyarországon az első teljeskörű népszámlálást II. József uralkodásának idején, 1784–1787-ben hajtották végre. Annak ellenére, hogy az uralkodó törekvése az ilyen típusú összeírások rendszeressé tétele volt, a következő népszámlálás végrehajtásáig több évtized telt el. Az 1848–1849-es eseményeket követően kialakított centralizált birodalmi rendszerben került sor a következő két összeírásra, melyet Magyarországon is az osztrák hatóságok hajtottak végre.⁹⁵ Az első 1850-ben vette kezdetét, de befejezni csak a következő évben tudták. Az elhúzódozó összeírás, az eszmei időpont hiánya és más módszertani problémák miatt pontatlan eredmények születtek, a kutatás szerint nagyjából 5–6%-osra becsülhető az alulszámlálás mértéke.⁹⁶ A következő népszámlálást 1857-ben tartották, melynek célja többek között az előző hibáinak kiküszöbölése volt. Ez volt az első összeírás, amikor alkalmazták az eszmei időpontot,⁹⁷ ezzel is arra törekedve, hogy pontosabb eredményeket kapjanak.⁹⁸ E két népszámlálás eredményeit feldolgozó kötet így fogalmaz: „Az 1850. évi népszámlálás utolsó tagja annak az évszázados törekvésnek, amely az Osztrák Birodalomban és Magyarországon is »feudális-katonai jellegű népösszeírások« címszóval foglalható össze. Az 1857. évi népszámlálás pedig az első tagja a modern, első sorban demográfiai szempontokat szem előtt tartó népszámlálások sorozatának.”⁹⁹

⁹⁴ <https://online-ofb.de/bonyhad/?lang=de> Letöltés ideje: 2022.05.26.

⁹⁵ Nagy Mariann: Nemzetiség és vallás a Habsburg monarchiában az 1850-es években (az 1850/51-es népszámlálások) In: Kupa, László (szerk.) Vallás és etnikum Közép-Európában. B and D Stúdió, Pécs, 2008. 102–113. 102.

⁹⁶ Lencsés Ákos: Felekezet és statisztika. Vigília, 76. (2011.) 751–757. 751.

⁹⁷ Az 1857-es népszámlálás idején az 1857. október 31-i állapotokat írtak össze. Az eszmei időpont alkalmazásának a célja az alulszámlálás elkerülése, a pontos, egyidejű adatok rögzítése.

⁹⁸ Őri Péter – Pakot Levente: Censur and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania. MPIDR Working Paper WP 2011-020, Rostock, 2011. 1–57. 12–13.

⁹⁹ Dányi, 1993. 5.

Bonyhád településéről már az 1850–51-es népszámlálásból¹⁰⁰ is maradtak fenn iratok, de ez a forrásanyag rendkívül töredékes, így a tervezett elemzéshez nem mutatkozott alkalmasnak. Az 1857-es népszámlálás meglévő anyaga¹⁰¹ sem teljes, de a lakosság körülbelül kétharmad részét lefedi, ezért ez képezi a vizsgálat kiindulópontját. A felvételi íveken feltüntették az országot, a megyét, a községet, az adott ház birtokosának nevét, a házsámot, az ingatlanban élők nevét és a születési évét. A többi adatot előre meghatározott rovatokba behúzott strigulákkal vették fel, ilyen volt az egyének vallása, foglalkozása, különböző korcsoportokba sorolása,¹⁰² a családi állapotuk, valamint, hogy jelen vagy távol voltak-e az összeíráskor. Ez a forrásanyag 4108 bonyhádíróról tartalmazza a fenti adatokat, a hiányzó ívek miatt a 173 és a 352 közötti házsámok alatt élőkről nincsenek információk.

A következő népszámlálást a kiegyezés évében, a Keleti Károly¹⁰³ vezetésével létrejövő Statisztikai Szakosztály kezdte el megszervezni. Ebből kifolyólag a végrehajtásban részt vevők köre, az összeírás módja és szemlélete is különbözött az előző két összeírástól.¹⁰⁴ Emellett a népszámlálások megszervezése során egyre inkább érvényesült az 1850-es évek második felétől rendszeresen megrendezésre kerülő nemzetközi statisztikai kongresszusokon megfogalmazott tudományos céloknak való megfelelés.¹⁰⁵ A népszámlálást végül 1870-ben bonyolították le, 1869. december 31-i eszmei időponttal. Az összeírás végrehajtását erre kialakított bizottságok végezték, melyek munkáját a helyi közigazgatási szervek is kötelesek voltak segíteni. A Statisztikai Szakosztály az elejétől a végéig felügyelte a műveletet, hiszen az eljárásban részt vevő közegek még gyakorlatlanok voltak, valamint a feldolgozást is nagyban segítette, hogy a hivatal munkatársai egészében átlátták a folyamatot. Az 1869-es népszámlálás során már a tényleges népesség¹⁰⁶ összeírása mellett döntöttek, valamint törekedtek arra is,

¹⁰⁰ TML IV. B. 152./b

¹⁰¹ TML IV. B. 152./b

¹⁰² Az 1857-es népszámlálás felvételi ívein a férfiak kor megoszlására részletesebben kérdeztek, mint a nőkére. Míg utóbbiak esetében 7 korcsoportot alakítottak ki, addig a férfiaknál 16 rovat szerepelt, külön kiemelve a 14-21 éves kor közöttieket, ahol minden egyes életév külön oszlopot kapott, hogy részletes adatot gyűjthessenek a (jövőbeli) katonakorúakról.

¹⁰³ Keleti Károlyról bővebben: Keleti Károly. In: Rózsa Dávid (főszerk.) – Kovács Csaba – Nádudvari Zoltán – Nemes Erzsébet – Pásztor Angelika (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből: Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. KSH Könyvtár, Budapest, 2014. 363–366.

¹⁰⁴ Óri-Pakot, 2011. 14.

¹⁰⁵ <https://www.isi-web.org/index.php/about-isi/what-is-isi/history> Letöltés ideje: 2020. 09. 15.

¹⁰⁶ 1850-ben és 1857-ben a jogi népesség összeírására törekedtek, részben ez okozta az alulszámlálást is, hiszen ebben az időszakban a honosság kérdése még tisztázatlan volt. A jogi népesség viszont magában foglalta a jelen nem lévő lakosokat is, fogalmát azonban nem határozták meg pontosan, amely komoly problémákat okozott az összeíráskor. Dányi, 1993. 31. Az 1869-es népszámlálást követően nyújtottak be törvényjavaslatot a magyar állampolgárság megszerzését szabályozandó. *Népszámlálás 1870, 4.* Ez lett az alapja az 1879. évi L. törvénycikknek, „*A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről*” <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5880> Letöltés ideje: 2020. 06. 23.

hogy ahol lehet, a lakosság adatait önszámlálással gyűjtsék be, de ez végül csak Budapesten valósulhatott meg.¹⁰⁷

Az 1869-es népszámlálás anyaga¹⁰⁸ Bonyhád teljes lakosságáról fennmaradt, vagyis 6036 főről tartalmazza az alábbi adatokat. Összeírták a háztartásokban élők nevét, nemét, születési évét, vallását, családi állapotát, foglalkozását és munkaviszonyának típusát,¹⁰⁹ születési helyét. Megadták, hogy helybeli-e vagy idegen, jelen van-e vagy távol, illetve tud-e írni-olvasni.¹¹⁰ A sort egy megjegyzés rovat zárta, ahová bejegyezheték, ha valaki a katonaság kötelékéhez tartozott, ha távol van, akkor hol tartózkodik, de ide jegyezték fel azt is, ha valaki testi vagy szellemi fogyatékossgal élt. Ezen kívül a felvételi ív tartalmaz egy lakásstatistikai összesítést is, ahol az adott házszám alatti épületről adták meg, hogy hány darab és milyen típusú helyiségből áll, van-e emelete, félemelete és milyen melléképületek tartoznak hozzá. Az utolsó oldalon pedig a háziállatokat vették számba.¹¹¹

A fentiekből adódóan a népszámlálások felhasználása során egyrészt tekintettel kell lenni arra, hogy a két összeírás más-más szempontok szerint készült, és minden esetben fontos a forráskritika alkalmazása mellett a különböző keletkezéstörténeteket is figyelembe venni. Emellett ügyelni kell arra is, hogy habár vannak azonos, vagy nagyon hasonló kérdések, de ezek mögött a hasonlóságuk ellenére is különböző fogalomkészlet rejlik, igaz ez például az életkorra,¹¹² a foglalkozásra¹¹³ vagy a honosságra vonatkozóan is.

¹⁰⁷ Thirring Lajos: Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői: 1869–1910. KSH, Budapest, 1983. 5–8; Népszámlálás 1870, 1–4.

¹⁰⁸ TML V. 709./c

¹⁰⁹ A népszámlálási felvételi íveken szereplő leírás szerint: „*Munka- vagy szolgálati viszonya: e rovatban ki kell tüntetni vajjon az illető a kijelölt foglalkozásnál önállóan mint vállalkozó, vagy mint segéd működik-e? Vajjon mint tulajdonos, hasznobérlő, évi vagy havi bér vagy napszám szerint dolgozik-e gazdaságban, gyárban, stb.? Mesterlegény, inas-e valamely mesterségnél? Birtokos, segéd, könyvvezető, inas-e valamely üzletben? Szolgálatban van-e háztartásnál, stb.?*” TML V. 709./c

¹¹⁰ Az 1869-es népszámlálás az első, melyben felmérték a lakosság írni-olvasni tudásának szintjét. Az alfabetizációt a 6 éven felüli népesség körében vizsgálták, ezt azonban a következő, 1880-as összeírásnál megváltoztatták. Ekkor egy évvel kitolták a korhatárt és a 7 éven felüli lakosságot vették alapul, egyrészt, hogy a külföldi adatokkal összehasonlítható eredményeket kapjanak, másrészt, mert ugyan az iskolakötelezettség 1868-as törvényben is rögzített 6 éves kortól kezdődött, de az első évben még sok gyermek nem tudott írni-olvasni, így ez torzíthatta az 1869-es eredményeket. Népszámlálás 1880. 226.

¹¹¹ A tervezett, de ekkor még meg nem valósult mezőgazdasági összeírás helyett mérték így fel a háztartásokban tartott háziállatokat. https://www.ksh.hu/mult_kronologia Letöltés ideje: 2020. 09. 15.

¹¹² Gondolhatunk itt például az előzetesen meghatározott korcsoportok különböző kialakítására a népszámlálásokban, vagy a két népszámlálás különböző eszmei időpontjából (1857-ben október 31., míg 1869-ben december 31.) fakadó eltérő számításokkal. Ez utóbbi az aggregált adatok használatánál okozhat problémákat, jelen elemzés azonban az népszámlálási ívekre támaszkodik és onnan nyeri az életkori adatokat. Dányi Dezső így írt az életkor kapcsán az 1850-es évek népszámlálásait feldolgozó kötetben: „*sajátos, egymással és a következő népszámlálásokkal is nehezen összevethető életkor-, illetve korbevállási statisztikát alakított ki.*” Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. 43.

¹¹³ Egyrészt az 1857-es népszámlálásban előre meghatározott rovatokban tüntethették fel a foglalkozásokat, mely nem alkalmas a pontos foglalkozásszerkezet rekonstruálására. Az 1869-es népszámlálásban pedig a számlálók írták be az adott személyek hivatását és foglalkozási viszonyát. A két népszámlálás foglalkozásra vonatkozó adatai így egymással közvetlenül nem összehasonlíthatók. Erről a forráskritikai kérdéséről részletesen: Pozsgai Péter:

3.2. Az anyakönyvi adatok – online genealógia

A bonyhádi lakosságról összegyűjtött népszámlálásokban elérhető sokszínű adategyüttest az egyes felekezetek által vezetett anyakönyvekben rögzített életeseményekkel lehet dinamizálni. A kereszteleseket, a házasságkötéseket és a halálozásokat tartalmazó forrásoknak az adott időpontban a településen élők adataival való összekapcsolása olyan információhalmazt hoz létre, mely rendkívül sokrétű elemzést tesz lehetővé. Az anyakönyvi adatok felhasználása egy online elérhető genealógia segítségével történt, mely már az egyes egyénekhez kapcsolva tartalmazza az életeseményeket – természetesen abban az esetben, ha ezek az információk elérhetők az adott személyről.

Az interneten mindenki számára hozzáférhető genealógia a német Verein für Computergenealogie által gondozott projekt része, mely célja, hogy családtörténeti kutatásokhoz alkalmas forrásokat gyűjtsön össze és adjon közre.¹¹⁴ A weboldal számos német tartomány településein túl más országokból származó adatokat is tartalmaz, így lengyel, román, szlovák és cseh városok mellett magyar helységekből származó anyakönyvek alapján is készítettek genealógiai adatbázist.¹¹⁵ A bonyhádi Ortsfamilienbuch Tarnai Péter kutatásaira alapozva készült el.¹¹⁶

Egy teljesen kitöltött genealógiai személyi adatlap¹¹⁷ tartalmazza az egyén nevét, születési és halálozási dátumát, felekezetét, foglalkozását, keresztszülei nevét, valamint a lakóhelyére vonatkozó adatokat különböző években. Ezt követően feltüntetik a családját, férjét vagy feleségét – ha több volt, akkor mindet egymás alatt – a házasságkötés időpontjával, valamint az ő születési és halálozási dátumát, emellett a házasságokból született gyerekeik adatait is. Ezt

Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. Történeti Demográfiai Évkönyv. KSH NKI, Budapest, 2000. 166–224. 170–172. Az 1869-es népszámlálás eredményeiben már az összefoglaló kötet elkészítésekor hibák tűntek fel. Az összeírás során ugyanis a földművelésből élők egy része a személyi szolgálatot teljesítők kategóriájába került. Ennél még jelentősebb torzításhoz vezetett az, hogy a keresők feleségei, gyermekei is ebbe a csoportba kerültek, ahelyett, hogy a háztartásfő foglalkozása szerinti besorolást kaptak volna, mint eltartottak. Mindez az adatok kritikával való kezelésére hívja fel a figyelmet, valamint arra, hogy a földművelésből élőknek nagyobb a foglalkozás szerinti megoszlásban való aránya, mint ahogy az eredmények ezt tükrözik. Országos szinten ez közel 10%-os eltérést jelentett, az összeírás szerint 68,4%, míg valójában 75–78% volt a földművelésből élők aránya 1869-ben Magyarországon. Thirring Lajos: Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői: 1869–1910. KSH, Budapest, 1983. 19–20; A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt, kiad. Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal, Athenaeum, Pest, 1871. 264.

¹¹⁴ <https://www.compgen.de/> Letöltés ideje: 2022. 12. 15.

¹¹⁵ <https://ofb.genealogy.net/> Letöltés ideje: 2022. 12. 15.

¹¹⁶ <https://online-ofb.de/famlist.php?ofb=bonyhad> Letöltés ideje: 2022. 12. 15.

¹¹⁷ 1. számú melléklet – Jakab Schmidt adatlapján szerepel a felesége és a házasságukból született nyolc gyermekük. Hozzá kapcsolták a szüleit is, valamint megtalálható az oldalán nyolc testvére is. Ezeken felül több más kiegészítő adat is szerepel az adatlapon, a felekezete, foglalkozása, lakcíme, hogy kik voltak a tanúk a házasságkötéskor, stb.

követi a származási család megjelölése, a szülők és a testvérek nevei és születési-halálozási adatai. A legtöbb esetben azonban nem érhető el minden információ egy adott emberről, így vannak kevésbé vagy szinte alig kitöltött adatlapok¹¹⁸ is, amikor csak egyetlen forrás tesz említést valakiről, de a családtagjait például nem lehetett azonosítani. Ilyen különböző kitöltöttségű személyi adatlapokból összesen több mint 90.000 áll a kutatók rendelkezésére az *Ortsfamilienbuch Bonyhád* oldalon. Az online genealógia 1729 és 1984 közötti római katolikus, evangélikus, református és kisebb részben izraelita anyakönyvi adatokat tartalmaz Bonyhádról és a környező településekről, tanyákról.¹¹⁹

Az adatbázis elkészítésekor a felhasznált genealógia még bővítés alatt állt, annak készítője folyamatosan tölti fel az anyakönyvek feldolgozása során nyert új adatokat. Az utóbbi időben főként a zsidókról születnek új bejegyzések, a római katolikus és protestáns anyakönyvekből származó adatok köre már csak minimálisan bővült, ezek feldolgozása jóval előrehaladottabb volt, mint az izraelita forrásoké. Mivel közel százezer egyén különböző életeseményei kerültek rögzítésre több mint két évszázadnyi időtartamot felölelve, így elkerülhetetlen, hogy a genealógia is tartalmazzon forráskritikára szoruló elemeket. Többször előfordult, hogy egy egyén kétszer szerepelt, egyszer a származási családjával (szülők, testvérek) összekötve, egy külön adatlapon pedig a feleségével és gyerekeivel. Ez abban az esetben vált bizonyíthatóvá a népszámlálási adatokból, ha az adott egyén például a szülei háztartásában maradt megházasodása után, így egyértelműen látszik, hogy mind a származási, mind a prokreációs családja hozzátartozik. Egy másik tipikus probléma – ami szinte elkerülhetetlen az anyakönyvek használatából és annak keletkezési sajátosságaiból fakadóan –, hogy ha egy már többgyermekes család költözött a településre máshonnan, akkor nagy esély volt arra, hogy ezek a máshol született gyermekek nem szerepelnek a genealógiában, hiszen máshol lettek megkeresztelve. Akár teljesen kimaradhattak az adatállományból, ha a család néhány év múlva tovább költözött, anélkül, hogy a gyermekek életében bármilyen anyakönyvezésre kerülő esemény történt volna (meghaltak vagy megházasodtak). Bekerülhettek azonban, ha a településen maradtak és például megházasodtak. Ebben az esetben a házassági anyakönyvből is pótolhatók a születési adatok, és ha meg vannak jelölve a házasulandók szülei is, akkor jó eséllyel keletkezett egy adatlapjuk a genealógiában.

Mindez felhívja a figyelmet egy olyan problémára, amelyet sem a népszámlálások, sem az anyakönyvek felhasználásával nem tudunk orvosolni: a vándorlás ekkor még nem igazán létező

¹¹⁸ 2. számú melléklet – Adam Schmidt adatlapján csak a felesége neve és a házasságkötésük dátuma szerepel, más személyt vagy adatot nem tudtak az anyakönyvek alapján hozzá kötni.

¹¹⁹ <https://online-ofb.de/bonyhad/?lang=hu> Letöltés ideje: 2022.05.26.

adminisztrációjára. Ebben az időben ugyanis nem rögzítették, ha valaki elhagyta a települést, ezt csak más források segítségével – például rendszeresen vezetett lélekösszeírások alapján – lehet rekonstruálni, ami Bonyhád esetében nem áll a rendelkezésünkre. Ebből fakadóan az elemzés a meglévő források felhasználásával próbál következtetéseket levonni a vándorlásra vonatkozóan. Ez az oka annak, hogy míg az 1857-es népszámlálás az elemzés kiindulópontjaként szolgál, addig az 1869-es népszámlálást egyfajta lezárásként használjuk az értekezésben. A nyomon követett egyénekkal, akikről megfelelő adatokkal rendelkezünk – tehát megtaláltuk őket a genealógiában is és a népszámlálásokban is – elméletileg három dolog történhetett a két időpont között: meghaltak (a genealógiában szerepel a halálozásuk dátuma), a településen éltek (szerepelnek az 1869-es népszámlálásban), ha pedig egyik sem, akkor feltételezhetjük, hogy elvándoroltak.

3.3. A források összekapcsolásának módszere

Ahhoz, hogy a rendelkezésre álló adatokat használni, elemezni lehessen, a forrásokat valamilyen módon össze kellett kapcsolni egymással.¹²⁰ A két vizsgált népszámlálás Tolna Megyei Levéltárban megtalálható anyaga az eredeti struktúra megőrzésével került digitalizálásra, míg egy harmadik adatállományt a genealógiából származó anyakönyvi adatok képeztek. A források ismertetéséből már kiderült, hogy a két népszámlálás rovatai nem teljesen azonosak, ráadásul az összeíró szervek, a nyelv¹²¹ és a kérdések mögött rejlő fogalomkészlet is más-más jellegű a két összeírásnál. Az online genealógiának a népszámlálásokhoz képest teljesen más szerkezete van, miközben mindhárom forrásban potenciálisan szerepelhetnek ugyanazok az egyének. A kutatás egyik legnagyobb feladata ezeknek az embereknek az azonosítása volt. Ennek a folyamatnak az első lépése az adatok megtisztítása, az adatállományok rendezése volt, hiszen amellett, hogy a történész feladata az eredeti forrás megőrzése, jelen esetben a további elemzéshez alkalmas adatállományokat kellett létrehozni. A változtatások – az eredeti verziók megőrzése mellett – az ún. R programnyelvben¹²² történtek,

¹²⁰ Ezt a folyamatot, a személyek különböző forrásokban való azonosítását és összekapcsolását, angolul *record linkage*-nek nevezik és bőséges nemzetközi szakirodalom áll rendelkezésre erről a módszerről. A több évtizedes múltra visszatekintő családrekonstrukció módszere is ezen alapul (Henry, Wrigley, Schofield – Magyarországon: Andorka). A teljesség igénye nélkül néhány közelmúltban ezt a módszert alkalmazó cikk: Richards, L., L. – Antonie, S. Areibi – G. Grewal – K. Inwood – J. A. Ross: Comparing Classifiers in Historical Census Linkage. 2014 IEEE International Conference on Data Mining Workshop, Shenzhen, 2014. 1086–1094; Feigenbaum, James: A Machine Learning Approach to Census Record Linking. 2016. Magyarul: Pakot 2013. Az elemzésben felhasznált források összekapcsolásának problémájáról részletesen, példákkal: Gyimesi 2019.

¹²¹ Az 1857-es népszámlálás német nyelven, míg az 1869-es magyar nyelven készült.

¹²² <https://www.r-project.org> Letöltés ideje: 2022. 01. 27. Az R egy statisztikai számításokhoz és adatok vizualizációjához használható szoftverkörnyezet, mely bárki számára ingyenesen hozzáférhető.

mely használhatónak bizonyult az adatbázis elkészítésének további lépéseihöz és annak elemzéséhez is.

Az adatok összekapcsolásához szükség volt mindhárom adatállományban egyéni azonosítóval (ID) ellátni a személyeket. Az online genealógiában már rendelkeztek egy ilyen ID-val az egyének, míg az 1857-es és 1869-es népszámlálásban szükség volt ezek létrehozására. A következő fontos lépés annak eldöntése volt, hogy mely változókat lehet, illetve érdemes felhasználni arra, hogy potenciális találatokat kapjunk egy adott forrásban szereplő egyénhez. Olyan mindhárom adatállományban szereplő ismérvekre volt szükség, melyek alkalmasak az egyének minél pontosabb azonosítására.

Egyértelműnek tűnik, hogy ilyen adat lehet az *egyén neve*. Ez a rovat képezte a keresések alapját, de ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy több probléma is felmerült a név mint azonosító használata kapcsán. Egyrészt a források természetükből fakadóan is tartalmazhatnak hibákat, elírásokat, amelyek száma a digitalizálás során akaratlanul vétett elütésekkel is gyarapodhatott. Másrészt a források eltérő nyelvének köszönhetően – az egyik népszámlálásban a német, míg a másikban a magyar nyelvet használták, az anyakönyvekben pedig mindezek mellett a latin is gyakori – ugyanannak a névnek többféle variációjával is találkozhatunk.¹²³ Igaz lehet ez a vezetéknév¹²⁴ és a keresztnév¹²⁵ esetében is. Mivel több tízezer adatról van szó, így a nevek alapján történő keresés automatizálásra került, melyhez a program karaktertávolságot számított, így minden egyes elütés vagy írásmódbeli különbség jelentőséggel bírt. Az ilyen jellegű különbségek mellett az azonos írásmódban szereplő nevek is okozhattak problémát, hiszen voltak rendkívül gyakran előforduló nevek: a genealógiában például több mint 180 Müller Johann és 100-nál is több Schmidt Johann szerepel.

A következő szóba jöhető ismérv, melyet a név alapján kapott találatok pontosításához – a forrástól függően eltérő mértékben – használható az *egyén életkora* vagy *születési éve*. Ennek kapcsán azonban számolni kell a korszakban még nagyon magas analfabetizmusból fakadó azon problémával, hogy a népszámlálásban sokszor nem jól szerepel ez az információ, hiszen

¹²³ Az egyének dolgozatban előforduló névhasználata kapcsán fontos leszögezni, hogy az általunk használt névváltozat nem kíván reflektálni a személyek etnicitására. Egyrészt mivel egyik felhasznált forrás sem tartalmazza az egyének nemzetiségét, másrészt pedig nincsenek olyan kiegészítő forrásaink, melyek erre a komplex kérdésre vonatkozóan információval szolgálnának. Így azt a döntést hoztuk meg, hogy alapvetően az 1869-es népszámlálásban szereplő névváltozatot használjuk, mert ez tartalmazza a teljes jelenlévő lakosságot. Ez a magyar változatot jelentette, vagyis vezetéknév elöl, keresztnév a második helyen, utóbbi a magyar változatában szerepel. Ha valakit nem találtunk meg ebben a népszámlálásban, akkor aszerint a változat szerint használtuk a nevét, ahogy az 1857-es összeírásban vagy a genealógiában szerepelt. Törekedtünk arra is, hogy ha eltérő vezetéknév-változatokkal szerepelt egy személy, akkor ezeket legalább egyszer feltüntessük.

¹²⁴ Például: Seib – Szeib – Seip – Szaib, Letscher – Letszer, stb.

¹²⁵ Ugyanaz a személy a forrás keletkeztetőjétől függően szerepelhet eltérő névváltozatokkal, pl.: Erzsébet – Elisabeth(a) – Örzse, Franz – Ferenc, Eugen – Jenő, Adalbert – Béla, stb.

az egyén saját maga sem volt tisztában pontos életkorával. Ezt jól mutatja az 1869-es népszámlálás adataiból készült országos szintű korfa is, melyen a kerek életkoroknál tapasztalható kiugró értékek utalnak a pontatlan korbevallásra.¹²⁶ Az életkor tekintetében az anyakönyvi bejegyzések szolgáltak megbízhatóbb adatokkal, hiszen az abban szereplő keresztelés időpontját feltételezhetően az eseménnyel közel egyidőben jegyezték fel.¹²⁷ Sok esetben azonban a születés időpontját nem a keresztelési anyakönyvből vitték fel a genealógiába, hanem más forrásból (házasságkötés, halálozás) számolták vissza, ahol megadták az egyén életkorát. Az ilyen módon kiszámított születési év esetében külön jelzés szerepel a genealógiában,¹²⁸ itt is szükséges a forráskritika alkalmazása.

Emellett az *egyének vallása* is szerepel mindegyik forrásban, így ez is felhasználható volt a minél pontosabb találatok és az azonosítás érdekében. Ebben az esetben is szükség volt az adatok előzetes tisztítására és egységesítésére, hogy mindhárom forrásban ugyanolyan elnevezéssel szerepeljen az adott felekezet.¹²⁹ A római katolikus és a zsidó anyakönyvi bejegyzésekben minimális volt a pontatlanság, mivel ez a két felekezet a vizsgált korszakban saját egyházi adminisztrációval rendelkezett a településen. Az evangélikus és a református anyakönyvezés viszont nem vált ennyire külön, így többször találkozhatunk egymásnak ellentmondó bejegyzésekkel a népszámlálásokban és a genealógiában (valaki az egyik típusú forrásban evangélikusként, míg a másikban reformátusként szerepel).¹³⁰ Mivel a népszámlálás önbevallásra épülő adatokon alapul, a felekezet tekintetében valószínűleg az ezekben szereplő adatok tekinthetők pontosabbnak, ellentétben az életkori adatokkal, ahol ez éppen megbízhatatlanabb eredménnyel járt.¹³¹

Az azonosításhoz használt változók kiválasztását követően létre kellett hozni azokat a *szabályokat*, melyek alapján a program megalkot egy listát arról, hogy egy adott személyhez potenciálisan kiket lehetne hozzákapcsolni a másik két forrásból. A népszámlálások minden egyes egyénéhez megkerestük azokat a genealógiában szereplő személyeket, akik megfeleltek

¹²⁶ Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint – 1870-es év. <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

¹²⁷ A korban magas csecsemő- és gyermekhalandóság miatt törekedtek a mielőbbi megkeresztelésre.

¹²⁸ Pl. *berechnet* szó a dátum előtt. Még pontatlanabb lehet az adat, ha valamihez viszonyítva adják csak meg a dátumot (pl.: nem tudják a férj halálozási dátumát, de a feleség halálakor a nő már özvegy, így a férj halálozási dátumánál annyi szerepel, hogy *vor [a feleség halálozási éve]*, de azt nem tudni, hogy ez pontosan mikor történt.)

¹²⁹ Az egységesítést követően 5 különböző elnevezés szerepelt a forrásokban: római katolikus, református, evangélikus, zsidó és görög katolikus. A népszámlálások digitalizása során már azonos módon került rögzítésre a felekezeti hovatartozás, míg a genealógiában használt rövidítéseket (pl.: rk [= római katolikus], ev.ref., calv, helv [= református], stb.) fel kellett oldani.

¹³⁰ A szakirodalom szerint a reformátusok a hidasi gyülekezethez tartoztak ekkor (Tolna megye kézikönyve, 196.)

¹³¹ Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy egyik forrás sem téved. Előfordulhat, hogy születésekor még valakit egy bizonyos vallás szerint kereszteltek meg, de a házasságkötéséig vagy éppen akkor áttért, így a népszámlálás során valóban lehetett már más felekezet tagja.

az alábbi kritériumoknak. 1) Az 1857-es népszámlálás kapcsán kizártuk azokat a genealógiában talált személyeket, akiknek a halálozási dátuma 1857 előtti, vagyis a népszámlálás időpontjában nem lehettek a településen. Ugyanezt megtettük az 1869-es népszámlálás esetében is a megfelelő halálozási évet alkalmazva. 2) A nemnek és a vallásnak¹³² mindkét forrásban meg kellett egyeznie. 3) A forrásokban szereplő születési évek között a fent jelzett pontatlanságokat figyelembe véve +/- 5 évnyi távolságot engedélyeztünk. Ezeknek a kritériumoknak a meghatározásával sok olyan egyént ki lehetett zárni, akik biztosan nem lehettek azonosak a népszámlálásban szereplő személlyel. Hozzá kell azonban tenni azt is, hogy mivel a genealógiában is sok olyan egyén van, akinél hiányoznak bizonyos adatok, így ha a szűréshez használt adat hiányáról volt szó, akkor nem hagytuk ki az adott egyént automatikusan a listából, hiszen egy információ hiánya alapján nem lehetett egyértelműen kizárni az azonosságot.

A szűkítést követően, a kritériumoknak megfelelt személyek között történt a következő – a nevek közötti karaktertávolságon alapuló – keresés. Ennek során nagyobb hangsúlyt kapott a vezetéknevben mutatkozó azonosság, mint a keresztnév kapcsán fennálló egyezés. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a források viszonylag kisszámú, de gyakran előforduló keresztnévet tartalmaznak.¹³³ Emellett a keresztnevekre megalkottunk egy „szótárt” is,¹³⁴ ami alapján a program érzékelt, hogy egy adott név becézett formája (pl.: Erzsébet – Örzse – Ense) vagy más nyelvű változata (pl.: Elisabeth(a)) ugyanannak a névnek minősül, így a túl nagy karaktertávolságok miatt potenciálisan kieső keresztnévváltozatokat nem veszítettük el.

A név alapján történő azonosításhoz még egy, a forrásadottságokból származó problémát orvosolni kellett, ez pedig a nők vezetéknevének megváltozása a házasságkötést követően. A genealógiában értelemszerűen minden nő a születési nevével szerepelt, azonban, ha a népszámlálás időpontjában már férjhez mentek, akkor a vezetéknevük a férjük vezetékneve lett, a leánykori nevüket pedig nem jegyezték fel az összeírásokban. Ezen felül megnehezítette a házas nők azonosítását, hogy a házasságkötési adatok nélkül nem lehetett tudni, hogy melyik népszámlálásban milyen vezetéknevvvel kell keresni őket. Ha hajadonok voltak, akkor a születési nevük szerepelt az összeírásban, de megházasodhattak akár már az első népszámlálás előtt, akár a kettő között, sőt, megözvegyülhettek (jellemzően ekkor is a volt férjük

¹³² A felekezeti azonosság mint kritérium, néhány esetben a valós találat kizárásával járt a korábban említett református – evangélikus bejegyzések különböző forrásokban való eltérése miatt, ezeket az eseteket manuális ellenőrzés során javítottuk.

¹³³ A genealógiában 11601 Johann, 6306 Katharina, 5423 Elisabeth és 5414 Anna szerepel. Ezek a leggyakrabban előforduló keresztnévek, igaz ezekhez még hozzáadódik az anyakönyvek különböző nyelvhasználata miatt 650 János, 56 Katalin és 1002 Erzsébet is.

¹³⁴ A forrásokban előforduló névváltozatokat egymáshoz rendelő táblázat, mely több mint 80 keresztnév minimum 2, maximum 6 különböző formáját tartalmazza.

vezetéknévét viselték) vagy újraraházasodhattak, így akár a két népszámlálásban két különböző – a lánykori nevüktől eltérő – vezetéknévvel is szerepelhettek. Ennek orvoslására létrehoztunk egy új változót mindkét népszámlálás adatállományában, mely figyelembe vette a genealógiában rögzített házasságkötéseket, és ha bármelyik népszámlálást megelőzően történt házasságkötés, akkor a férj vezetéknévét rögzítettük ebben az új oszlopban. Ennek köszönhetően a népszámlálások idején házas vagy özvegy nők esetében a nevek közötti karaktertávolság kiszámítása a férjük vezetéknévének használatával történt.¹³⁵

A program tehát készített egy listát minden egyes népszámlálásban szereplő egyénhez, melyben az szerepelt, hogy ki(k) az(ok) a genealógiában, aki(k) a nevük, a születési évük, a vallásuk és a nemük alapján leginkább hasonlítanak az adott személyhez. A nem szerinti szűrés használatára azért volt szükség, mert vannak olyan férfi-női névpárok, amik nagyon hasonlóak egymáshoz, esetleg csak 1-2 karakternyi távolság van közöttük (pl.: Josef – Josefa), amiket így ki lehetett zárni a találati listáról.

A legtöbb esetben ez a lista nem egyelemű, vagyis a már ismertetett forrásadottságokból származó pontatlanságok, bizonytalanságok és hiányosságok miatt a legjobban megalkotott szabályrendszerrel sem születhetne meg egy teljesen automatizált összekapcsolás. Így szükség volt beiktatni a munkába egy manuális szakaszt, mikor a program által előállított listáról az eddig használt ismérveken túlmutató információk használatával minden kétséget kizáróan megállapítást nyert a különböző forrásokban szereplő egyének közötti azonosság. Ennek elvégzéséhez egy webes felület került létrehozásra, mely lehetővé tette a kutatói döntés meghozatala után az egyének összekapcsolását.

Ebbe az adatbáziskezelő rendszerbe¹³⁶ került beolvasásra mindhárom adatállomány (a két népszámlálás és a genealógia) és került meghatározásra az, hogy melyik forrás szolgál a keresés alapjául, és melyekben keressük a lehetséges találatokat. Először az 1857-es, majd az 1869-es népszámlálásban szereplő egyéneket kerestük a genealógiában, ezen keresztül a két népszámlálást egymással is összehasonlítottuk annak érdekében, hogy egy adott személyről minél több információ rendelkezésre álljon.

¹³⁵ Két forráskritikai megjegyzést kell tennünk: egyrészt sok esetben nem szerepelt a házasságkötés pontos dátuma, ezt nyilvánvalóan nem tudtuk orvosolni, ebben az esetben a férj azonosítása után, manuálisan tudtuk a feleséget is összekapcsolni a genealógiában szereplő önmagával. Másrészt problémát okozott az az eset is, amikor a feleségnek házasságkötés előtt már született gyermeke, ami a genealógia adatait tartalmazó weboldal felépítéséből fakadóan csak úgy kerülhetett fel a nő személyi adatlapjára, mintha családja lenne, viszont a házastárs rovat ilyenkor üres maradt, szintén üres házasságkötési dátummal (lásd 3. sz. melléklet), így a program a később kötött házasságokat nem tudta azonosítani. Ezt szintén manuális kereséssel és összekapcsolással oldottuk meg.

¹³⁶ 4. számú melléklet Az online adatbáziskezelő rendszer felülete

Az összekapcsolás minden egyes, az adott népszámlálásban szereplő személy esetében létrehozott külön oldalon történt, ahol az egyén azonosításához szükséges alapadatokon túl (név, születési év, stb.) az is látszott, hogy kikkel élt egy háztartásban a népszámláláskor. Ez, vagyis a rokonok, családtagok ismerete segítette a potenciális találatok közötti „válogatást”. Az oldal alsó részén pedig a genealógiából származó lehetséges, legközelebbi találatok szerepeltek, a saját adataikon túl a genealógiában szereplő összes rokonuk megjelölésével (házastárs(ak), gyerek(ek), szülők, testvér(ek)). Erre azért volt szükség, mert egy adott személy kapcsán nem lehetett előre tudni, hogy a népszámlálás az élete melyik szakaszában rögzíti őt, még gyerekként él-e egy háztartásban a szüleivel vagy már saját családjával él külön, stb. Így tehát az egyén azonosítása a családtagok adatainak segítségével történhetett meg minden kétséget kizáróan.¹³⁷ Ezt a döntést azonban csak manuális ellenőrzést követően lehetett meghozni, melynek rögzítésére is alkalmas volt a webes felület. Így a különböző forrásból származó, egy személyhez tartozó adatok az egyéni azonosítók (ID) mentén összekapcsolásra kerültek és további elemzés alá vonhatókká váltak.

Miután a két népszámlálásban szereplő 10.000 embert összehasonlítottuk a genealógiában szereplő 90.000 fővel, az alábbi eredményeket sikerült elérni. Az 1857-es népszámlálásban összeírt 4108 emberből 2376-ot találtunk meg a genealógiában, az 1869-es népszámlálásban szereplő 6036 főből 4063-nak találtuk meg a genealógiában a párját. 1448 olyan egyén található meg az adatbázisunkban, akit mindkét népszámlálásban és a genealógiában is sikerült azonosítani. Figyelembe véve a korban jellemző magas csecsemő- és gyermekhalandóságot, a forrásadottságokat és az összekapcsolás szabályrendszerének összetettségét, ez az eredmény meghaladta az előzetes várakozásokat.

3.4. Kutatói kérdések

A disszertációban használt források elemzése során első lépésként a 19. századi bonyhádi népesség demográfiai jellemzőinek megismerése volt a célunk. Ezt a két népszámlálás individuális adatokat tartalmazó ívei tették lehetővé, melyek segítségével választ kaphattunk az alábbi kérdésekre:

- Milyen összetételű volt a 19. század második felében Bonyhádön élő lakosság, hogyan alakult a kor, nemek, családi állapot, felekezet és foglalkozás szerinti megoszlása, milyen sajátosságok jellemezték a populációt?

¹³⁷ 5. számú melléklet Az összekapcsolás folyamata Dürr Ádám példáján

- Mi jellemezte az együttélési formákat, mekkora méretű és milyen típusú háztartásokban éltek a bonyhádi lakosok, és ezt mi befolyásolta?
- Milyen közös vagy éppen eltérő jellemzői voltak a háztartásokban ugyanolyan szerepeket betöltő egyéneknek (pl.: háztartásfő, nem rokon elemek, stb.)?

Ezek után a népszámlálások és a genealógia összekapcsolásából létrejött adatbázis, valamint egy korabeli kataszteri térkép segítségével az alábbi jelenségek vizsgálatát tűztük ki célul:

- A lakosság mely jellemzői kapcsán figyelhetők meg jól körülhatárolható térbeli mintázatok? Újraterelített városként feltételezhető volt, hogy Bonyhád lakosságának településen belüli elhelyezkedésében különböző jellemzőik alapján elkülönülés figyelhető meg.
- Mi határozta meg, hogy a településen lakóhelyet változtatott-e valaki a két népszámlálás között?
- Mi befolyásolta az egyének újraházasodását, mitől függött, hogy ha valaki megözvegyült, ismételten házasságot kötött-e?
- Milyen módon és milyen források segítségével azonosíthatók az újraházasodások eredményként kialakuló mostoha- és mozaikcsaládok?

Végül pedig a rendelkezésre álló genealógiai adatok segítségével egy kapcsolati hálót készítettünk el, mely segítségével a népszámlálások idején a településen élők közötti rokoni kapcsolatokat tudtuk feltérképezni. A gráf segítségével arra kerestük a választ, hogy:

- Milyen jellemzőkkel bírnak azok, akiknek kiterjedt rokoni hálózata élt a településen és jellemzően mely rétegek voltak azok, akik egyedül, közeli rokonok nélkül laktak a településen?
- Akik közeli rokonai voltak egymásnak, azok közel is laktak-e egymáshoz? Esetleg egy épületben, de külön lakófélben írták-e össze őket, ahogy arra sokszor utal a szakirodalom? Ha valóban egymás közelében maradtak a családtagok, annak mi állhatott a háttérben?

3.5. Összegzés

A disszertációban felhasznált népszámlálások keletkezéstörténetének és jellemzőinek ismertetését követően bemutattuk az online genealógia adatait és azok struktúráját. A dolgozat elkészítésének egyik legfontosabb lépése, hogy milyen módon sikerült a három különböző adatállományban szereplő egyéneket összekapcsolni. Ebben a fejezetben bemutattuk ennek a menetét, hogy milyen egyéni ismérveket használtunk fel ehhez, milyen megoldandó problémák

merültek fel a források adatbázisba rendezése során. Külön kitértünk az adatbázis létrehozásának technikai részére, ismertetve az ezt lehetővé tevő online felületet, valamint elkülönítettük a folyamat automatizálható és manuális részét, amelyek aránya meghatározó lehet ilyen méretű adatállományokkal dolgozva.

Ugyan nemzetközi kutatásokban nem újkeletű a különböző forrásokban szereplő egyének összekapcsolása és az ezek végrehajtásának módszeréről szóló tanulmányok is rendszeresen látnak napvilágot,¹³⁸ magyar adatokon végzett hasonló kutatásokról, különösen annak végrehajtásának módszeréről kevesebb információ áll rendelkezésünkre.¹³⁹ Általában hasonló típusú forrásokat kapcsolnak össze a kutatók – például lélekösszeírásokat, anyakönyvi adatokat, hogy az egyének életében bekövetkező demográfiai eseményeket nyomon tudják követni –, míg jelen kutatásban egymástól struktúrájában, céljában és jellegében is eltérő forrásokat kötöttünk össze. A népszámlálások a genealógiai adatokkal való összekapcsolásának módszertani ismertetője támpontul szolgálhat azoknak, akik hasonló jellegű kutatást kívánnak folytatni.

A két népességösszeírás és az anyakönyvi adatokat tartalmazó genealógia együttes használata jóval komplexebb elemzéseket tett lehetővé, mint amikor csak egy-egy népszámlálás anyaga maradt fent egy településről.¹⁴⁰ Azonban kevésbé ad lehetőséget a népesség hosszú távon való nyomon követésére és olyan összetett következtetések levonására, mint Zsámbék vagy Keszthely esetében. Zsámbékon 1795–1867 közötti időszakból fennmaradt lélekösszeírások állnak rendelkezésre, melyek évente, majd két-három éves időközönként tartalmazzák a település népességének adatait lakóházanként. Husz Ildikó ezeket a forrásokat egészítette ki anyakönyvi adatokkal, úrbéri peres anyagokkal, az 1828. évi összeírás egyéni íveivel, telekkönyvekkel és térképekkel.¹⁴¹ Benda Gyula keszthelyi elemzése során pedig többek között évtizedeket felölelő anyakönyvi adatok mellett inventáriumokat, adójegyzékeket, a Festetics család gazdálkodására vonatkozó iratait, peres anyagokat, vármegyei és mezővárosi

¹³⁸ A történeti adatok összekapcsolásával sokáig főleg a társadalmi és földrajzi mobilitást vizsgálták a kutatók, majd a technológia fejlődésével egyrészt a vizsgálható mobilitás spektruma több generációsra nőtt, másrészt új témák vizsgálata is lehetővé vált. Ezekről részletesen beszámol: Ruggles, Steven – Fitch, Catherine A. – Roberts, Evan: Historical Census Record Linkage. *Annual Review of Sociology*, 2018. 44. 19–37.

¹³⁹ Különböző forrásokból származó életesemények összekapcsolásával létrejövő adatbázisokat elemez Óri Péter is annak érdekében, hogy különböző demográfiai folyamatokat mutathasson be hosszmenti adatokon, pl.: Óri, Péter: Parental loss in 18th–19th century Hungary: the impact of the parents' widowhood and remarriage on their children's survival, Zsámbék, 1720–1850. *The History of the Family*, 2022. 27. 453–479. Szintén különböző forrásokban azonosít egyéneket Ballabás Dániel is, aki a főnemesség rokoni, gazdasági és politikai kapcsolatainak kutatásához használja fel a saját maga által elkészített adatbázisokat. Ballabás Dániel: Az 1911. évi gazdacím tár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2020. 23–50.

¹⁴⁰ Mint például Mohács esetében: Gyimesi, 2014.

¹⁴¹ Husz, 2002.

iratokat tekintett át és dolgozott össze annak érdekében, hogy teljes képet adhasson Keszthely korabeli társadalmáról.¹⁴² Ide sorolhatjuk Melegh Attila Kiskunhalas két évszázadnyi népesedéstörténetét bemutató elemzését is, melyhez a szerző anyakönyveket – melyeket nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív módon is felhasznált –, lélekösszeírásokat és ezek összesítőit, adójegyzékeket, kombinált termés- és népességösszeírásokat, nem-nemes összeírásokat, az 1869-es népszámlálás házankénti íveit, valamint az 1890-es és 1900-as összeírás összesítő tábláit is felhasználta. Mindezek segítségével hosszú távú népmozgalmi elemzéseket végzett el, melyhez rendelkezésére álltak különböző adatok a népesség szerkezetét és összetételét illetően. Ezen túlmenően pedig a település belső kronológiáját is rekonstruálta három helytörténeti forrás segítségével, mely a lokális demográfiai folyamatok megfelelő kontextusba helyezését segítette elő.¹⁴³

¹⁴² Benda, 2008. De folytathatnánk a sort olyan munkákkal, melyek még inkább társadalomtörténeti súlypontúak a fenti demográfiai szempontokat erőteljesen figyelembe vevő elemzésekhez képest. A rendelkezésre álló források felkutatása és összekapcsolásán nyugvó részletes társadalomtörténeti elemzést ad Pozsonyról Tóth Árpád, adóösszeírások, anyakönyvek, végrendeletek, polgárkönyvek, iskolai anyakönyvek és más kútfők bevonásával, illetve Horváth Gergely Krisztián Moson megyéről, melyhez többek között vármegyei és alispáni iratokat, népszámlálási adatokat, az 1828-as összeírás adatait, úrbéri összeírásokat, különböző gazdasági és iskolázottságra vonatkozó kimutatásokat és térképeket használt fel.

¹⁴³ Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig. KSH NKI Kutatási Jelentések 65. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2000.

4. Leíró statisztikai elemzés a népszámlálások alapján

Ebben a fejezetben a népszámlálások alapján mutattuk be Bonyhád jelenlevő népességét. Ezzel egyrészt a jelenleg rendelkezésre álló helytörténeti szakirodalomból hiányzó 19. századi társadalomtörténeti áttekintést kívántuk a lehetőségekhez mérten pótolni, másrészt a következő fejezetek elemzéséhez szükséges forrásalapú kontextust hoztunk létre. A leíró statisztikai elemzésnek tehát nem az a célja, hogy a két népszámlálás anyagát összehasonlítsuk, hanem hogy megismerjük a 19. század második felében Bonyhádon élt népesség jellemzőit. Az alábbiakban a bonyhádi adatokat hasonló típusú elemzések eredményeivel vetettük össze, valamint ahol lehetséges a jellemzőket megyei és országos kontextusba helyeztük.

4.1. Fogalmi keretek

Mielőtt a népszámlálási felvételi íveken található adatok elemzésébe kezdenénk, szükséges a leíráshoz kapcsolódó fogalmakat pontosan meghatározni. A történeti demográfiai kutatásokban kulcskérdés az olyan hétköznapiak tűnő definíciók tisztázása, mint a *család* és a *háztartás*. Ennek szükségessége éppen abból fakad, hogy egyrészt a mindennapi szókészletünk részét képezik ezek a fogalmak, ám a különböző történeti időszakokban más szereppel és funkciókkal bírtak, mint manapság. Másrészt a történelmi kontextuson kívül más tudományterületek is használják ezeket a fogalmakat (pl.: néprajz, szociológia, demográfia, stb.) saját értelmezési keretük szerint.

A család jelen elemzésben a házasságkötésen alapuló elsődleges rokoni csoportot jelenti, mely a szülőkön kívül a leszármazottjaikat foglalja magában.¹⁴⁴ Az elemzés során megkülönböztetünk *származási családot* (az egyén szülei és testvérei), valamint *prokreációs családot* (az egyén házastársa és a gyermekeik), annak szűkebb illetve tágabb (több generációt beleértve) értelmében is.¹⁴⁵ A háztartást ehhez képest nem elsősorban az egymással való rokoni kapcsolat határozza meg, hanem az együttélés és a gazdasági értelemben vett együttműködés. A legtöbb esetben a háztartás magja egy család, de mellettük velük rokonságban nem lévő személyek vagy akár más családok is élhetnek, akikkel közös gazdasági tevékenységet végeznek.¹⁴⁶

¹⁴⁴ A család fogalmát történeti demográfiai megközelítéssel részletesebben bemutatja: Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. Budapest, 2011. 73.

¹⁴⁵ Faragó, 2011. 73–74.

¹⁴⁶ Faragó, 2011. 74, Óri Péter – Pakot Levente: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A MOSAIC-adatbázis elemzésének első eredményei. Korall, 65. 2016. 164–192. 164.

Ezt a fogalmi sokszínűséget tetézi, hogy a népszámlálások előkészítésekor is szükség volt egy olyan definíció megalkotására, mely az összeírni kívánt egységet határozta meg. Az 1850-es években megszervezett osztrák népszámlálások vezették be a magyar gyakorlatba a német „*Wohnpartei*” fogalmát, melyet magyarra *lakófél*ként fordíthatunk. Ennek meghatározása sem volt teljesen egyértelmű, ráadásul az összeírásnál segédkező személyek általi értelmezés is nagyban különbözhetett, így alakítva ki eltérő összeírói gyakorlatokat.¹⁴⁷

Míg a II. József-féle népszámlálásban az alapegység az ún. *familia* volt (egy fedél alatt élő, egy asztalnál étkező személyek csoportja, rokonságra való tekintet nélkül), addig a lakófél fogalom ennél kisebb egységek megragadását célozta. Az 1850-es népszámlálás utasítása szerint ez jelenthetett házastársakat gyerekekkel vagy anélkül, megözvegyülteket gyerekeikkel, valamint saját jövedelmükből vagy vagyonukból élő gyermektelen egyedülállókat, akik akár szolgát is tarthattak. Az utasítás alapján arra lehet következtetni, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően, 1850-ben már a nukleáris családok összeírása volt a cél.¹⁴⁸ Az 1857-es, illetve 1869-es népszámlálás felvételi íveinek elemzése azonban azt mutatja, hogy a gyakorlatban ez nem mindig érvényesült, hiszen gyakran írtak össze együtt élő rokonokat is a családmag mellett, valamint előfordult, hogy szolgálcsaládokat is feltüntettek.¹⁴⁹ A problémát az jelentette, mikor láthatóan egy fedél alatt élő rokoni csoportokat, vagy a háztartás-fogalomnak megfelelő egységeket választottak szét ismeretlen szempontok szerint.¹⁵⁰

A családtagok azonosítását, a rokonok összekapcsolását (akár közös, akár külön lakófélben írták össze őket), megnehezítette az, hogy az összeírás során nem minden esetben tüntették fel azt, hogy milyen kapcsolat fűzte őket a családfőhöz. Ezt teljesen ugyan nem orvosolja, de irányt mutathat az összeírtak sorrendje, hiszen mindkét általunk vizsgált népszámlálás utasítása

¹⁴⁷ Az eltérő összeírói gyakorlatot és fogalom-értelmezést részletesen ismerteti Pozsgai Péter, aki a Torna megyéből fennmaradt nominális anyagokat részletesen összehasonlítva és más forrásokkal is kiegészítve vizsgálta meg, hogy mennyire volt következetes a lakófél fogalmának alkalmazása az 1869-es népszámlálás során. Pozsgai Péter: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. In: Faragó Tamás – Óri Péter (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv. KSH NKI, Budapest, 2000. 166–224.

¹⁴⁸ Óri–Pakot, 2016. 169. Pozsgai, 2000. 172–173.

¹⁴⁹ Óri–Pakot, 2016. 169. Pozsgai szerint a nukleáris család helyett a tulajdoni viszonyoknak megfelelő elkülönítés történt, vagyis a házbirtokos szülőt és annak házias gyermekét is általában együtt írták össze. Pozsgai, 173.

¹⁵⁰ Leválasztásra kerülhettek az egy házban élő, akár közös konyhát használó házias gyermekek a szülői lakóféltől, de volt, hogy a lakásban élő özvegy vagy egyedülálló rokonokat, cselédeket, napszámosokat választottak le a családról. Óri–Pakot 2016. 170. A nem egyértelmű utasítás és annak különböző értelmezése az egyes településeken különböző eredményekkel jártak. Pozsgai elemzése szerint voltak olyan falvak, ahol a valóságos viszonyokat tükrözték az elkülönítések, máshol a szétválasztás nem volt alátámasztható, nem vette figyelembe se a tulajdoni, se a gazdasági viszonyokat. Pozsgai, 2000. 173. Ezt okozhatta a lakófelekre vonatkozó nem egyértelmű utasítás, mely az 1869-es népszámlálás esetén így szólt: „*Minden, értelmiségénél fogva, arra képes lakófél, a mennyiben elkülönített háztartással bir, külön bejelentési ívet tartozik betölteni. Külön lakó egyének, habár családjuk nincs, különlakó feleknek tekintetnek.*” Népszámlálás 1870, 16.

tartalmazza azt, hogy hogyan követték egymást az együtt élők. Az 1857-es összeírásnál az alábbiak szerint írták össze az egyéneket:

„A bejelentési jegybe fölveendő személyek beiktatása következő rendben történik: A családfő s felesége vagy az özvegy után következnek a fiak koruk szerint, a legidősebbtől a legifjabbikig lefelé, annakutána a leányok ugyanazon sorban, ezek után a házban lakó fi- és nőrokonok vagy ápolás alatt levő fi- és nőnemű személyek, végre a szolgálati személyzet. [...] Ezután az albérlőfelek, szobatársak, ágybérlők vagy egyéb ilyes nevezetű személyek iktatandók be.”¹⁵¹

Az összeírás alapelve nem sokat változott, a sorrend azonban kissé módosult 1869-ben, mikor az életkor lett az irányadó, nem vették előre a férfiakat, kor szerint haladtak az együtt élők rögzítésekor:

„A 2-dik rovatba jön a lakók vezeték- és keresztnéve; netaláni czime és rangja és pedig a következő sorban: a család vagy háztartás feje, neje, gyermekei, unokái stb. kor szerint, a legöregebbtől le a legifjabbikig; a lakásban résztvevő rokonok vagy más, habár fizetés mellett ott tartózkodó egyének; csak ideiglen jelenlevő családtagok, rokonok vagy idegenek (vendégek,); szolgák, cselédek és segéd munkások (legények, inasok stb.), ha a háznál laknak; albérlők minden hozzátartozóikkal, szobatársak, ágyrajárok stb.”¹⁵²

Az összeírni kívánt személyek sorrendje – habár az utasításnak nyilvánvalóan nem ez volt az elsődleges célja – arról informálja a népszámlálási íveket elemezni kívánó kutatókat, hogy a felvételi íveken mindenkit feltüntettek, akik egy fedél alatt éltek, legyenek azok bármilyen (rokoni vagy nem rokoni) viszonyban a háztartásfővel. Ez a megközelítés a háztartás definícióhoz állt közelebb – annak ellenére, hogy az utasításban szereplő lakófél fogalom alapján azt láthattuk, hogy éppen szétválasztani kívánták a nagyobb egységeket. Így az továbbra is bizonytalan, hogy egy házon belül, az összeírt személyek csoportja közé húzott válaszvonalal mi szerint különítették el a népszámlálást végzők a lakófeleket. A népszámlálási felvételi íveket használó elemzések közül több megkísérelte ezeket a szétválasztott lakófeleket valamilyen szempontrendszer alapján módosítani, korrigálni.¹⁵³ Ebben az elemzésben az eredeti forrás szerint meghagytuk a lakófeleket, a genealógiával való összekapcsolást követően,

¹⁵¹ Dányi, 1993. 106.

¹⁵² Népszámlálás 1870, 19.

¹⁵³ Óri Péter és Pakot Levente elemzésük során több olyan lakófelet egyesítettek, melyekben rokonok éltek egy fedél alatt, és közösen főztek, étkeztek, és szétválasztottak olyanokat, melyekben egymással rokonságban nem lévő családokat írtak össze (ezek általában az alkalmazójuknál összeírt szolgákat, inasokat, alkalmazottakat jelentette, akiknek saját vérszerinti családjuk is velük élt.) Óri–Pakot, 2016. Hasonlóan járt el Pozsgai Péter is, az egymással rokoni kapcsolatban lévő, egy házban élő, de külön lakófélben összeírt családokat ő is összevonta, elemzéseit az így kapott módosított és az eredeti lakófeleket tartalmazó adatokkal is elvégezte. Pozsgai, 2000.

a rokoni szálakat megismerve azonban reflektáltunk arra, hogy a bonyhádi összeírói gyakorlat mit mutatott a lakófelek kialakítása kapcsán.

4.2. A népszámlálások leíró elemzése

Az alábbiakban a két népszámlálás felvételi ívei alapján ismertetjük a bonyhádi lakosság jellemzőit. Fontos szem előtt tartani, hogy az 1857-es népszámlálás közel sem hiánytalan, hiszen a lakosság nagyjából egyharmad részét tartalmazó ívek megsemmisültek. Az 1869-es népszámlálásból mindössze néhány lakófél adata hiányzik,¹⁵⁴ így ezt az anyagot teljesnek tekinthetjük. Az 1857-es népszámlálás 4108, míg az 1869-es népszámlálás 6036 fő adatait tartalmazza.¹⁵⁵

Az 1857-es összeírásból fennmaradt népszámlálási ívek 2015 férfi és 2093 nő adatait tartalmazzák, vagyis 1000 nőre 963 férfi jut. 1869-ben ez a maszkulin arány 964, ekkor ugyanis 2963 férfi és 3073 nő élt a településen. 1857-ben az országos adatok is nőtöbbséget mutatnak, Tolna megyében is több nőt írtak össze mint férfit.¹⁵⁶ Ez szintén igaz 1869-re mind az országos adatok alapján, mind Tolna megyében, ahol 1000 férfira 1029 nő jutott.¹⁵⁷ Az átlagéletkor 1857-ben 23,95 év, 1869-ben kicsivel több, 25,83 év. A lakosság átlagéletkorát országos és megyei szinten csak az 1869-es népszámlálás adatai alapján ismerjük, az 1857-es kötetben ezt ilyen formában nem adták közre. Az alábbi táblázatban így az 1869-es adatokat jelenítettük meg.

1. táblázat: A lakosság átlagéletkora nemenként és vonatkozó területi egységenként, 1869¹⁵⁸

	Férfi	Nő
A magyar korona országaiban	26,18	25,57
Tolna megyében	27,09	26,40
Bonyhád	25,76	25,88

A lakosság kor és nem szerinti megoszlását a legjobban a korfa szemlélteti, mely nemek és korcsoportok szerint mutatja be a népességet.

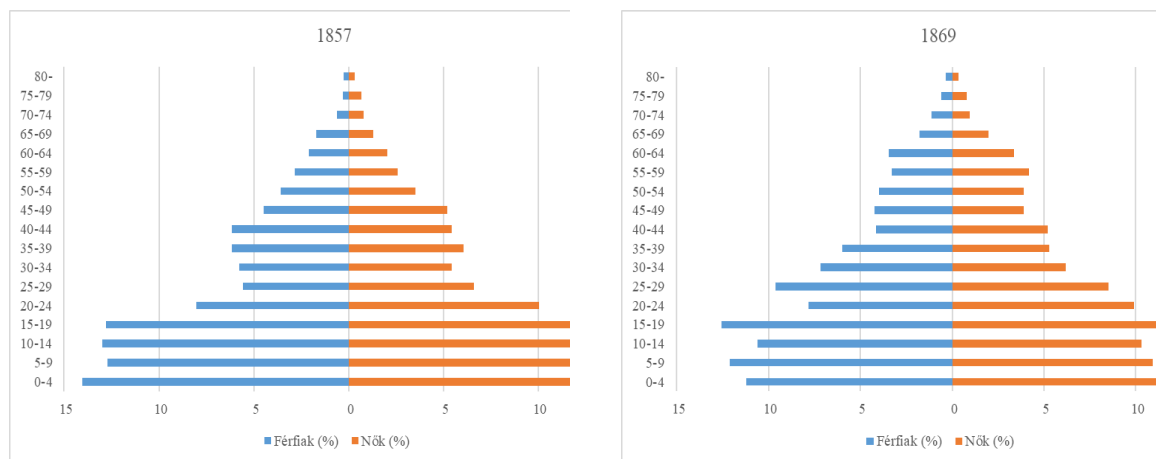
¹⁵⁴ A 2. házsám alatt a 3–7. lakófelek teljesen hiányoznak, a 2. és 8. számú háztartások pedig részben hiányosak.

¹⁵⁵ A népszámlálási kötetek szerint Bonyhád lakossága 1857-ben 6903 fő (hozzákapcsolt puszták nélkül 6524) 1869-ben 5610 fő. Népszámlálás 1870. 604. A kötetekben jelzett 12 év alatt keletkezett közel 1000 fős lakosságszámbeli különbség túlzónak tűnik, az 1869-es népszámlálás fennmaradt anyaga alapján legalább 6036 fő élt a településen, az 1857. évi adatot az anyag töredékessége miatt – a puszták lakosságának levonásán túl – korrigálni nem tudjuk.

¹⁵⁶ Dányi–Dávid, 1993. 40.

¹⁵⁷ Népszámlálás 1870. 24.

¹⁵⁸ Országos és megyei adatok: Népszámlálás 1870. 361.

2. ábra: A bonyhádi lakosság korfája, 1857 és 1869

A korfák a demográfiai átmenet előtti társadalmakra jellemző piramis formát mutatják, vagyis a magas termékenység miatt a fiatal korosztályt jelző sávok szélesek, de az idősebb kort a magas halandóság miatt még kevesebben érik meg, így a korfa felső része folyamatosan szűkül. Mivel azt nem tudjuk pontosan, hogy az 1857-es népszámlálásból hiányzóak milyen korcsoportokhoz tartoztak, így annak a korfának a formájáról további következtetéseket nem tudunk levonni. Az 1869-es népszámlálásnál a 20–24 éves férfiak korosztályánál látható bemetsződésre magyarázatot adhat, hogy ez a korosztály a katonaság kötelékében található,¹⁵⁹ és őket külön írták össze.¹⁶⁰

Az 1869-ben összeírtak közül 5538-an voltak jelen a településen és 498-an távol, 5725 főt helybeliként, míg 311 főt idegenként jegyeztek fel.¹⁶¹ Helybelinek az számított, aki már több mint egy éve a településen élt, és nem tartozott bizonyíthatóan más helységhez.¹⁶² Helyben született a lakosság 74,6%-a, a Bonyhádon élők körében összeírt leggyakrabban előforduló születési helyeket az alábbi táblázat tartalmazza.

¹⁵⁹ A férfiak számára 20 éves kortól kezdődött a szolgálati kötelezettség, mely legalább 3–5 évig tartott. 1868. évi XL. tc.: A véderőről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800040.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> Letöltés ideje: 2022. 01. 10.

¹⁶⁰ „14. A népszámlálásnál csupán a rendes hadseregnél és a magyar honvédseregnél tetteles szolgálatban levő tisztek és katonai felek, altisztek, katonák és honvédek maradnak számon kívül [...]” Népszámlálás 1870. 12.

¹⁶¹ Az 1857-es népszámlálás során még kevésbé volt tisztázva a honosság/helybeliség kérdése, így a két összeírás vonatkozó kategóriáinak összehasonlításától eltekintünk. Ahogy Pozsgai írja: „A két népszámlálás eredményeinek makroszintű összehasonlítása a honosság, a jelen- és távollét időtartama tekintetében csak nagyon korlátozott szinten valósítható meg.” Pozsgai, 2000. 175.

¹⁶² A honosságra vonatkozó törvény ekkor még nem létezett, így helybelinek számított az, aki legalább egy éve helyben tartózkodott és más helyen nem kimutatható az illetékessége. Népszámlálás 1870, 34.

2. táblázat: A bonyhádi lakosság népszámlálásban feltüntetett leggyakoribb születési helyei, 1869

Születési hely	Fő	Születési hely	Fő
Bonyhád	4503	Zomba	39
Szekszárd	58	Hőgyész	35
Majos	51	Paks	32
Hidas	50	Czikó	31
Csehország	48	Nádasd	30
Tolna	44	Pécs	30

A születési helyek közül több Bonyhád néhány kilométeres körzetében található – Majos ma már Bonyháddhoz tartozik, de Hidas és Cikó is szomszéd települések –, a csehországi születési helyektől eltekintve legmesszebb Pécs (40 km) és Paks (50 km) fekszik a településtől, vagyis alapvetően a közeli területekről főként Tolna és Baranya megyéből származtak az itt élők.

A lakosság műveltségi állapotáról csak az 1869-es népszámlálás tudósít, 1857-ben nem szerepelt ilyen kérdés az íveken. Az adatok szerint 1869-ben a 6 éven felüli lakosság 48,38%-a volt analfabéta, 2,31%-a tudott csak olvasni és 49,31% volt az írástudók aránya.¹⁶³ A műveltségi állapotot nemek szerint a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat: Az írni-olvasni tudók aránya a 6 éven felüli lakosság körben nemek szerint, 1869¹⁶⁴

	férfi	%	országos átlag	nő	%	országos átlag
analfabéta	869	34,07	53,77	1622	62,86	63,45
csak olvas	6	0,24	46,23	113	4,35	36,55
ír és olvas	1676	65,7		863	33,22	

Jelentős különbségek mutatkoztak a nemek között, míg a férfiak körében sokkal magasabb volt az írni-olvasni tudás, addig a nők mindössze egyharmada volt írástudó. A nők körében magasabb volt a csak olvasni tudók aránya, mint a férfiak esetében, de még ezt figyelembe véve is magas volt az analfabetizmus a nők esetében. Az országos átlagnak nagyjából megfeleltek a nők esetében kapott arányok, ám a bonyhádi férfiak körében jóval magasabb volt az írástudók

¹⁶³ Pakot székelyföldi településein a férfiak 25%, míg a nők 13%-a tudott írni-olvasni. Pakot Levente: Családok és háztartások két székelyföldi településen a 19. század második felében. Demográfia, 2012. 55. évf. 4. sz. 268–291. 270. Mohácson a lakosság 44,76% tudott írni-olvasni, a férfiaknak 64,6%-a, míg a nőknek 40,53%-a. Gyimesi Réka: Mohácsi háztartás-rekonstrukció: Az 1869-es népszámlálás felvételi íveinek feldolgozása Demográfia, 2014. 57. évf. 2–3 sz. 183–212. 194.

¹⁶⁴ A bonyhádi értékeket a népszámlálás ívei alapján számoltuk ki, míg az országos átlagra vonatkozó adatok a népszámlálás adatait feldolgozó kötetből származnak. Népszámlálás, 1870. 228.

aránya, mint a teljes férfi lakosság esetében. Ennek háttérében a zsidók és németek településen megfigyelhető országostól magasabb aránya állhatott.¹⁶⁵

Az analfabéták arányát felekezeti hovatartozás szerint vizsgálva jelentős különbségeket nem találtunk, az evangélikusok és reformátusok körében néhány százalékkal magasabb volt az írástudatlanok aránya (52–53%) a teljes lakosság átlagánál, míg a római katolikusok esetében az átlaggal megegyező értékeket láttunk. A zsidók esetében volt a legalacsonyabb a 6 éven felüli lakosság körében mutatkozó analfabetizmus, mindössze 43%-uk nem tudott írni-olvasni. A férfiaknál minden felekezet esetében magas írni-olvasni tudást figyelhetünk meg, de a legmagasabb értéket a zsidó férfiak körében mérték, közöttük 71% az írni-olvasni tudók aránya.

Ha az írni-olvasni tudás kérdéskörét korcsoportok szerinti bontásban vizsgáltuk meg, akkor az 1869-es adatok alapján az alábbi kép rajzolódott ki.

4. táblázat: A 6 éven felüli bonyhádi lakosság műveltségi állapota 1869-ben (%)

	Analfabéta	Csak olvas	Ír-olvas
6–15	66,42	0,82	32,67
16–25	31,65	2,40	65,95
26–35	35,55	2,88	61,57
36–45	43,22	3,22	53,56
46–55	51,67	4,38	43,96
56–65	59,71	2,67	37,62
65 felett	69,23	0,96	29,81

A tanköteleseket is magába foglaló legfiatalabb korcsoportba tartozók hétharmada még nem tudott írni-olvasni. Ez az arány azonban hamar megfordult, a legfiatalabb korcsoport kivételével – akik közül azért analfabéták még ennyien, mert feltételezhetően nagyobb részük éppen részt vett valamilyen oktatásban – megállapítható, hogy a fiatalabbak körében magas volt az írni-olvasni tudók aránya (16–25 éves kor között majdnem 66%), de az életkor előrehaladtával folyamatosan nőtt az analfabéták aránya. Ennek háttérében az iskoláztatás 19. században megmutatkozó folyamatos fejlődése állhatott, mely hatása az idősebb korosztálynál még nem, a fiatalabbnál azonban már megmutatkozott.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Az 1869-es népszámlálás nemzetiségi adatokat nem mért fel, így pontos értékeket nem tudunk feltüntetni, de a szakirodalmi áttekintés és a felekezeti összetétel is alátámasztja ezt a megállapítást.

¹⁶⁶ Országos szinten már a 18. században szabályozta az állam az oktatásügyet, 1777-ben a Ratio Educationis a 6 és 10 éves kor közötti gyermekeket tanköteleseknek tekintette. Ezt a rendeletet az 1806-os Ratio Educationis Publicae módosította, változtatott, egyszerűsített a tananyagot. 1845-ben a Helytartótanács rendeletet adott ki, mellyel az alsó fokú oktatást kívánta hatékonyabbá és korszerűbbé tenni. A tanítók és az iskolák száma is megnőtt a 19. század közepére, az iskolaköteles korúak kb. 35–40%-a járt iskolába. Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 231–232. Ahogy a település történetére vonatkozó irodalom áttekintésénél láthattuk, Bonyhádön a felekezeteknek már a 18. századtól saját iskolái voltak.

Az összeírt lakosság családi állapotát a két népszámlálás idején a 5. táblázat tartalmazza. Az összehasonlítás annyiban torzít, hogy 1857-ben erre a kérdésre is előre kialakított rovatok segítségével lehetett válaszolni, így csak házas, özvegy és hajadon/nőtlen lehetett valaki, hiányzott például az elvált kategória.

5. táblázat: A 15 éven felüli bonyhádi lakosság családi állapota, 1857 és 1869

	1857	%	1869	%
Hajadon/nőtlen	822	33,73	1292	33,97
Házias, házastárs jelen	1364	55,97	2049	53,88
Házias, házastárs távol	19	0,78	11	0,29
Elvált	-	-	34	0,89
Özvegy	232	9,52	416	10,94
Besorolhatatlan	-	-	1	0,03
Összesen	2437	100	3803	100

A családi állapot szerinti megoszlás arányaiban nem mutatott jelentős eltérést a két népszámlálás között, a 15 éven felüli lakosság nagyjából harmada volt még hajadon, ill. nőtlen, több mint fele házas és nagyjából 10% az özvegyek aránya. Az országos adatokkal ebben az esetben nem tudunk összehasonlítást tenni, ugyanis ott a teljes lakosságra vonatkozó számokat közölték, nem csak a 15 éven felüliekre, így jóval magasabb a hajadonok és nőtlenek aránya abban az adatsorban és alacsonyabb más családi állapothoz tartozóké.

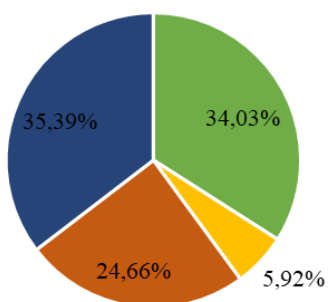
A felekezet szerinti összehasonlítás rámutatott arra, hogy az 1857-es népszámlálásból fennmaradt anyag leíró elemzése során bizonyos következtetéseket elővigyázatossággal érdemes levonni. A felekezeti megoszlás vizsgálatakor ugyanis kiderült, hogy az 1857-es ívek hiányos voltából következően kieső városrész főként római katolikusok által lakott terület, így a vallási összetétel jelentősen eltér a két népszámlálás fennmaradt ívei alapján.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Ezt támasztja alá a 6. fejezet is, ahol a település kataszteri térképére vetítettük rá a népszámlálási adatokat. Itt látszik, hogy az 1857-es népszámlálásból hiányzó 174-től a 351-ig tartó házzámok által jelzett területen főként római katolikusok éltek. Az 1869-es népszámlálás felekezeti megoszlásáról a szakirodalomból is rendelkezünk részletesebb adatokkal, de ez az összeírás az, amely fennmaradt anyaga alapján is közel teljesnek tekinthető, így individuális adataink is vannak. Az 1869-es népszámlálás vallási adatait közreadó kötet szerint Bonyhád 579 házában 1317 család élt, összesen 5610 fő, melyből római katolikus 2295 fő (40,91%), ortodox 6 fő (0,11%), evangélikus 1820 fő (35,27%), református 280 fő (4,99%) és zsidó 1209 fő (21,55%). Mindez összhangban van az általunk bemutatott, individuális adatokon alapuló képpel. Az 1869-es népszámlálás vallási adatai. Szerk.: Sebők László. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, Budapest, 2005. 206.

6. táblázat: A népszámlálásokban összeírt lakosság felekezeti megoszlása (fő)

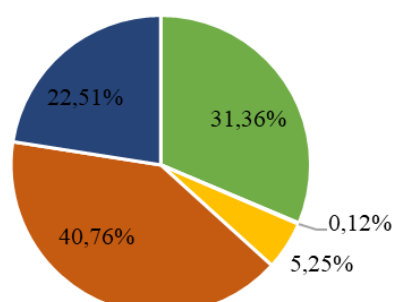
	1857	%	Tolna megye ¹⁶⁸	1869	%	Tolna megye ¹⁶⁹
evangélikus	1398	34,03	13,98	1893	31,36	12,94
ortodox	0	0	0,65	7	0,12	0,53
református	243	5,92	18,03	317	5,25	18,06
római katolikus	1013	24,66	63,62	2460	40,47	64,84
zsidó	1454	35,39	3,71	1359	22,51	3,62
összesen	4108	100	100	6036	100	100

Felekezeti összetétel 1857

■ evangélikus ■ református ■ római katolikus ■ zsidó

Felekezeti összetétel 1869

■ evangélikus ■ ortodox ■ református
■ római katolikus ■ zsidó

3. ábra: A felekezeti megoszlás a két népszámlálás alapján, Bonyhád

Összehasonlítani a két adatsort közvetlenül nem lehet, hiszen nem beszélhetünk arról, hogy valamely felekezethez tartozók száma nőtt vagy csökkent volna, mert az 1857-es adatok nem teljesek. Azt viszont tudjuk, hogy a két népszámlálás között nem történt olyan esemény, mely indokolná a felekezetek arányának nagyarányú változását, így az egészen biztos, hogy a római katolikusok aránya az 1857-es népszámlálás fennmaradt anyagában alulreprezentált. A megyei adatokkal való összehasonlítás során – az 1857-es adatok esetében nyilvánvalóan a fent jelzett kritikát alkalmazva – az tűnik ki, hogy Bonyhádon jóval magasabb a zsidók és az evangélikusok aránya, a római katolikusok és a reformátusok viszont kisebb arányban éltek a településen, mint a teljes megyében. A zsidók foglalkozásukból fakadóan főként városokban éltek, az evangélikusok nagyobb aránya pedig abban gyökerezhetett, hogy Bonyhádra a 18. században nemcsak római katolikus német telepések érkeztek, hanem nagy számban kerestek ide evangélikusokat is.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Dányi–Dávid, 1993. 60.

¹⁶⁹ Népszámlálás 1870. 60.

¹⁷⁰ A helytörténeti szakirodalom áttekintésekor láthattuk, hogy Kun Ferenc, Bonyhád egyik korabeli tulajdonosa a betelepítések során a saját városrészére kifejezetten protestáns telepéseket keresett. Knabel, 1972. 12–13.

A két népszámlálás foglalkozási összetételére vonatkozóan – a felekezeti összetételhez hasonlóan – nem érdemes közvetlen összehasonlítást tenni, mivel egyrészt teljesen más szerkezetben történt az adatfelvitel: míg az 1857-es népszámlálásban előre kialakított rovatok szerint sorolták be a lakosságot, addig az 1869-es népszámlálásban az összeírás erre vonatkozó (két) rovatát a népszámláló biztos szabadon tölthette ki. Másrészt mindkét népszámlálás foglalkozási statisztikájával önmagában is forráskritikai problémákat fogalmaztak meg már a korabeli feldolgozásokat közreadó kötetek és az azóta készült elemzések is.¹⁷¹ A foglalkozásra vonatkozó adatokat forráskritikával kezelve, illetve egy nemzetközi osztályozást (HISCLASS)¹⁷² alkalmazva, ahol lehet az elemzés részévé tettük, a következtetések levonásakor figyelembe véve a fent leírtakat.

4.2.1. Házak, háztartások

1857-ben a településről fennmaradt ívek 388 ház és 815 háztartás adatait tartalmazzák, 1869-ben 714 házban 1307 lakófélről tudósítanak a források. Az egy házra jutó háztartások száma, az első összeírás alapján 2,1, a második szerint 1,83, ami azt jelenti, hogy egy házban átlagosan két lakófelet írtak össze.¹⁷³ A háztartások átlagos nagyságát más települések különböző összeírásaival összehasonlítva mutatja be az alábbi táblázat:

7. táblázat: A háztartások átlagos nagysága különböző összeírások alapján

Hely	Bonyhád	Bonyhád	Mohács ¹⁷⁴	Pest megye ¹⁷⁵	Székelyföld ¹⁷⁶	Eszék ¹⁷⁷	MOSAIC ¹⁷⁸	Közép-Szolnok ¹⁷⁹
Év	1857	1869	1869	1869	1869	1814	1869	1869
Háztartás nagysága (fő/háztartás)	5,04	4,62	4,6	4,646	5,4	5,03	4,64	5,11 4,78 4,93

¹⁷¹ A forrásokat bemutató fejezetben részletesen írtunk a népszámlálások foglalkozási statisztikájának felhasználhatóságáról. Részletesen ír erről: Pozsgai, 2000. 170–172.

¹⁷² Van Leeuwen, M. H. D. – Maas, I. HISCLASS: A Historical International Social Class Scheme. Leuven University Press, Leuven, 2010.

¹⁷³ Mohácson ugyanez a mutató 1869-ben 1,35, vagyis kevesebb lakófelet különítettek el házanként. Gyimesi, 2014. 190.

¹⁷⁴ Gyimesi, 2014. 190.

¹⁷⁵ Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye népszámlálási adatait részletesen elemzi: Öri Péter: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon: Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. Korall 2007. 30. sz. 61–98. 75.

¹⁷⁶ Két székelyföldi település (Szentesegyházásfalva és Kápolnásfalva) adatait elemzi: Pakot Levente: Családok és háztartások két székelyföldi településen a 19. század második felében. Demográfia, 2012. 55. évf. 4. sz. 268–291. 272.

¹⁷⁷ Lovas Eldina: Eszék társadalma az 1814. évi népességösszeírásban. PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, 2021. 137.

¹⁷⁸ Öri–Pakot, 2016. 173.

¹⁷⁹ Tötös Áron: Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben. Demográfia, 2013. 56. évf. 4. sz. 365–389. A három adat három településre vonatkozik, sorban: Bogdánd, Bikáca, Bósháza. Tötös, 2013. 372–373.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a háztartások átlagos nagysága nem tért el a más településekről fennmaradt összeírások alapján kirajzolódó képtől. 1857-ben némileg nagyobb volt a háztartások mérete, mint a második népszámláláskor. Ennek egyik oka lehet, hogy a népszámlálás fennmaradt anyaga sokkal nagyobb arányban tartalmaz zsidó háztartásokat, mint a teljes, 1869-es anyag. Az izraelita családok általában nagy lélekszámúak voltak – 1857-ben az izraelita családok átlagosan 5,23 fősek voltak –, de túlnyomórészt egyszerű családok együttélések jellemezték őket, mindössze 10% a kiterjesztett és a többcsaládos együttélési formák aránya körükben (a teljes '57-es anyagban ez az arány 18,5%).¹⁸⁰ A zsidó családok emellett jellemzően nem egyedül éltek egy házban, hanem más családokkal közösen, felekezetre való tekintet nélkül. 278 zsidó családból mindössze 16 élt egyedül egy házban, vagyis az egy házra jutó háztartások aránya emiatt is magasabb lehet az 1857-es mintában.

A háztartások összetettségét az átlagos nagyságuknál jobban kifejezi a házas férfiak háztartásonkénti száma, ez Bonyhádon 1857-ben 0,84, míg 1869-ben 0,78.¹⁸¹ Ezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a településen élők nagyobb arányban éltek kevésbé összetettebb háztartásokban (egyedül, nem rokonnal, vagy nukleáris családban), mint többgenerációs formákban.

A háztartások szerkezetét, a háztartásfőhöz való viszony alapján a Laslett-féle kategóriákba sorolással mutatjuk be. A módszert ért – a historiográfiai fejezetben ismertetett – kritikákat figyelembe véve többek között azért is alkalmazzuk ezt a besorolást, mert lehetővé teszi a más településekkel való összehasonlítást.

¹⁸⁰ Ezt támasztja alá a MOSAIC minta elemzése is, mely alapján szintén az derül ki, hogy az izraeliták körében a legmagasabb a nukleáris családok együttélése (83,5%, mely jóval fölötte van a teljes minta átlagának). Óri–Pakot, 2016. 178.

¹⁸¹ 1869-ben Mohácson 1,03 (Gyimesi, 2014. 190.), ugyanekkor a teljes MOSAIC mintában: 0,932. Óri–Pakot, 2016. 173.

8. táblázat: Laslett tipológia szerinti besorolás, Bonyhád, 1857 és 1869

Típus	1857	%	1869	%
1. Egyedül él	39	4,79	125	9,56
a/ özvegy	22		63	
b/ nőtlen, hajadon, ismeretlen	17		62	
2. Nem család háztartás	9	1,10	14	1,07
a/ együtt élő testvér	1		9	
b/ egyéb együtt élő rokon	5		0	
c/ együtt élő nem rokon	3		5	
3. Nukleáris családi háztartás	616	75,58	899	68,78
a/ házaspár gyermek nélkül	63		126	
b/ házaspár gyermekkel	434		590	
c/ özvegy férfi gyermekkel	17		30	
d/ özvegy nő gyermekkel	102		153	
4. Kiterjesztett családi háztartás	95	11,66	169	12,93
a/ felmenő rokonnal	46		78	
b/ lemenő rokonnal	10		27	
c/ oldalági rokonnal	15		26	
d/ 4.a-c kombinációi	24		38	
5. Többcsaládosi háztartás	56	6,87	100	7,65
a/ családi felmenő rokon(ok)	1		3	
b/ családi lemenő rokon(ok)	28		59	
c/ családi oldalági rokon(ok)	1		2	
d/ házas testvérek (frérechek)	1		3	
e/ egyéb többcsaládosi háztartások	25		33	
6. Besorolhatatlan	0	0	0	0
Összesen	815	100	1307	100

9. táblázat: A Laslett-féle besorolás főbb kategóriái különböző összeírások alapján

	Bonyhád 1857	Bonyhád 1869	Mohács ¹⁸² 1869	Eszék ¹⁸³ 1814	Székelyföld ¹⁸⁴ 1869	MOSAIC ¹⁸⁵ 1869
1. Egyedül él	4,79%	9,56%	7,7%	3,55%	3,5%	3,5%
2. Nem család	1,10%	1,07%	2,6%	4,41%	1,7%	2,3%
3. Nukleáris	75,58%	68,78%	71,3%	70%	72,2%	74,8%
4. Kiterjesztett	11,66%	12,93%	9,2%	16,46%	12,9%	9,6%
5. Többcsaládosi	6,87%	7,65%	8,8%	5%	7,7%	9,9%

¹⁸² Gyimesi, 2014. 197.¹⁸³ Lovas, 2021. 143–144.¹⁸⁴ Pakot, Levente: Households and Families in Rural Transylvania. Romanian Journal of Population Studies, 7, 2. 2013. 1–42. 28.¹⁸⁵ Őri, Péter – Pakot, Levente: Residence patterns in nineteenth century Hungary: Evidence from the Hungarian MOSAIC sample. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 20. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest, 2014. 23., Őri–Pakot, 2016. 174. A szerzőpáros által kialakított MOSAIC minta elemzése során több esetben az eredeti, források által jelölt lakófeleket alapul vevő minta adatait is közreadták, valamint az általuk módosított háztartásokkal is megvizsgálták az adatállományt. A két adatsor közül a nem módosított mintára

Feltűnően magas az egyedül élők aránya Bonyhádon más településekhez képest – Mohács kivételével –, már 1857-ben is, de 1869-ben különösen. Egyrészt jellemzően ebben a kategóriában írtak össze sok tisztségviselőt (pl.: pénzügyi felügyelők – helyi adóhivatal dolgozói¹⁸⁶), lelkészeket, kántorokat, tanítókat, de voltak olyan épületek is, melyekben több, egymással nem rokon család lakott, közöttük előfordultak egyedül élő özvegyek és egyedülállók is. Speciálisnak tűnik egy-egy ház szerepe – sajnos a felvételi íven nincs feltüntetve a funkciója –, ahol sok egyedül élő, egymással rokonságban nem álló ember lakott.¹⁸⁷ Ugyanígy az egyedül élők arányát növelték azok a szolgák, akik a Bonyhádon élő földbirtokosok alkalmazásában álltak, az ő birtokukon laktak, de a munkaadójuktól külön házban, más szolgálatban lévőkkel együtt éltek.¹⁸⁸

A Bonyhádon végrehajtott népszámlálások között mutatkozó különbség pedig fakadhat abból, hogy míg 1857-ben a jogi népességet írták össze, addig 1869-ben a ténylegesen jelenlévőket. A szolgálatot vállalók nagy hányada más településről származott, valószínűleg az sem volt ritka, hogy csak rövidebb időre – és nem évtizedekre – szerződtek. A népszámlálások idején a honosság meghatározása mögött még nem álltak törvényi keretek, így 1857-ben az tartozott a településhez, aki bizonyítottan nem volt honos máshol, míg 1869-ben ez a kritérium kiegészült a bizonyos ideje a településen lakással. Pozsgai Péter is kiemeli, hogy 1857-ben az iparoslegények és tanoncok, szolgák, szolgálók, napszámosok összeírása idegenként, a lajstromtól elkülönítve egy külön táblázatban történt.¹⁸⁹

Mivel 1869-ben a tényleges, jelenlévő lakosságot írták össze, így az 1857-ben még külön táblázatba sorolt elemek, itt már nem kerültek leválasztásra. Az 1869-ben egyedül élők részletesebb vizsgálata segíthet megvilágítani, hogy mi jellemzi ezt a csoportot. Az összeírásban 125 fő él egyszemélyes háztartásban. Nemek és családi állapot szerinti

vonatkozó adatokat használtuk fel, mivel ebben az elemzésben a források által meghatározott lakófeleket vizsgáltuk.

¹⁸⁶ A bonyhádi adóhivatalról és annak forrásairól bővebben: Csekő Ernő: A dualizmus kori elit Tolna megyében. (PhD-disszertáció) ELTE BTK, Budapest, 2014.

¹⁸⁷ A 308. szám alatt például egy varga segéden kívül mindenki foglalkozásánál az alábbi bejegyzés szerepelt: alamizsnából él. A 4 szobás, 1 konyhás házban összesen 17-en laktak, 12 lakófelre osztva – feltehetően szegényházként funkcionált. A felvételi ívet a 6. sz. melléklet tartalmazza. Ezt támasztja alá a Bonyhád Lexikon egy bejegyzése is, mely szerint az Irgalmas Szamaritánus nevű intézmény a mai Vörösmarty Mihály Általános Iskola területén helyezkedett el. Ennek a helye egybeesik a 19. századi térképen feltüntetett 308. számú házzal. Bonyhád Lexikon, 2017. 165.

¹⁸⁸ Ilyen például Nunkovics Gyula földbirtokos és a szolgálatában dolgozók esete. A 135/a házszám alatt ő maga él családjával és több szolgálóval (dajka, szolgálóleány, szakácsnő – ők nem képeznek a besorolásban önálló lakófelet), míg a 135/b alatt szintén szolgálatot teljesítők élnek (kocsis, kertész, gulyás), 4 külön lakófelet alkotva. A felvételi ívet a 7. sz. melléklet tartalmazza. Nunkovics Gyula szerepel Tolna megye legjelentősebb adófizetői között is, Csekő Ernő Tolna megyei elitet vizsgáló disszertációjában említi meg, mint Bonyhádon élő nagy vagyonú személyt. Csekő, 2014. 34.

¹⁸⁹ Pozsgai, 2000. 174

megoszlásuk az alábbi képet mutatja: egyedül él 60 férfi, akik közül 45 nőtlen és 15 özvegy/elvált volt, míg az egyedül élő nők (65 fő) esetében éppen fordítottak az arányok, 48 közülük elvált vagy özvegy, míg 17-en hajadonok. Vagyis a férfiak esetében inkább akkor volt jellemző, hogy egyedül éltek, ha (még) nem házasodtak meg, míg a nők jellemzően házasságuk felbomlását követően maradtak egyedül.

Foglalkozásukat tekintve az egyedül élők közel fele napszámos volt (58 fő, 46,4%), valamint 19 főnél az szerepelt, hogy alamizsnából él. Ez utóbbi csoportot, a feltehetően a szegényházban élő egyéneket¹⁹⁰ figyelmen kívül hagyva azt látjuk, hogy egyrészt a mezőgazdasági szolgálatot vállaló napszámosokra jellemző az egyedül élés. Másrészt viszont gyakran találunk az értelmiséghez tartozó foglalkozást űzőket az egyszemélyes háztartásokban, például lelkész, tanító, orvos, hivatalnok vagy ügyvéd.¹⁹¹ Vagyis a magasabb és alacsonyabb státuszúak közül is a földrajzi értelemben mobilabb foglalkozásúakra volt jellemzőbb, hogy egyedül éltek. Ezt támasztja alá például, hogy Bonyhádon 99 olyan személy volt, akit szellemi foglalkozású kategóriába soroltunk be, közülük 80 fő (80,81%) nem bonyhádi születésű volt, többen országhatáron kívülről érkeztek, például cseh vagy morva területekről, illetve Galíciából.¹⁹² Az értelmiségiek születési helyük szerint a háztartásszerkezeti csoportok között az alábbiak szerint oszlottak meg:

¹⁹⁰ Winkler Mihály esperes-plébános 1780-ban hozott létre Bonyhádon egy ispotályt, melynek célja a szegények megsegítése volt. Ez az intézmény még 100 évvel később is működött Bonyhádon, így az általunk vizsgált korszakban is funkcionált. Részletesen taglalja az ispotály alapítását: Solymár Imre: *Értékek őrzője, szegények istápolója – Winkler Mihály*. Honismeret, 1989. 3. sz. 56–60. Figyelemre méltó, hogy a tanulmány beszámol arról is, hogy Winkler Kaposváron is létrehozott egy ilyen intézményt a szegényeknek és minden segélyt nélkülöző betegeknek. *„Külön kihangsúlyozza az alapító az öreg és beteg kaposvári szolgák, szolgálók, segédek és inasokkal való törődést, kik „ha odahaza terhül esnek”, a lehetőségig ápoltassanak.”* Solymár, 1898. 59. (kiemelés: Gy.R.)

¹⁹¹ Egyedül élők esetében talált foglalkozások: napszámos (58), alamizsnából él (19), varga (5), kocsis (3), szabó (3), ügyvéd (3), birtokos (2), házbirtokos (2), megyei tisztviselő (2), pénzéből él (2), pénzügyi felvigyázó (2), tanár (2). A további foglalkozások már csak 1 alkalommal fordultak elő: gulyás, háztulajdonos, iskolai tanár, kertész, kisbirtokos, kőműves, megyei hivatalnok, megyei úti biztos, mészáros, muzsikus, németvarga, orvos, pénzügyi szemlész, római katolikus segédtanító, segédlelkész, szatócs, szolga, szolgalmi jogából él, takács, utazó, üvegkereskedő, varrónő.

¹⁹² Az értelmiségi életpályát, annak földrajzi értelemben vett mobilitását jól példázza Perczel Géza életútja. Az 1819-ben született földbirtokos ügyvédként és vállalkozóként is tevékenykedett. 1839-ben a pécsi vármegyei tisztújító közgyűlés aljegyzőnek választotta. 1845-ben a mohácsi járás alszolgabírája volt, az 1848-as forradalom kezdetén ugyanott főszolgabíró. 1850-ben a Pécsváradi, majd a Szentlőrinci járásban volt járásbíró, megbízatásáról azonban lemondott. Az ő tulajdonában volt a bonyhádi hengermalom, majd szeszfőzdét és gőzmosodát létesített a településen, miközben 220 holdnyi földbirtokkal is rendelkezett. Bonyhád Lexikon, 2017. 240.

10. táblázat: A szellemi foglalkozásúak háztartásszerkezet szerinti megoszlása a születési helyüket figyelembe véve, a teljes lakossághoz viszonyítva, 1869

	Nem bonyhádi születésű értelmiségi (80 fő) %	Bonyhádi születésű értelmiségi (19 fő) %	Teljes lakosság (%)
1. Egyedül él	17,50	15,79	9,56
2. Nem család	6,25	0,0	1,07
3. Nukleáris	68,75	63,16	68,78
4. Kiterjesztett	7,50	21,05	12,93
5. Többcsaládos	0,0	0,0	7,65

A 10. táblázat jól szemlélteti, hogy a teljes lakossághoz képest nagy eltérések mutatkoznak az értelmiségi pályán lévők¹⁹³ háztartásszerkezeti jellemzőit illetően. Születési helyüktől függetlenül igaz az, hogy a többcsaládos együttélési forma egyáltalán nem jellemző a magas státuszúak körében. Az egyedül élők magas aránya is közös jellemzőjük, de a nem helyben születettekre ez még inkább igaz. A nem család együttélési forma – mely együttélő nem házas rokonokat vagy egymással rokonságban nem lévő személyeket tartalmaz – is kiugróan magas volt a földrajzi értelemben mobil értelmiségiek körében, míg a bonyolultabbnak számító kiterjesztett forma az átlag alatt maradt, a helyi születésű értelmiségűeknél ez a kategória meglehetősen magas – bár ezt az alacsony esetszámuk is erősen befolyásolhatta.

11. táblázat: Az egyedül élők megoszlása a foglalkozási csoportjuk és a születési helyük szerint, 1869.

	Bonyhádi születésű	%	Nem bonyhádi születésű	%	Összesen	%
szabadfogl., értelmiségi	3	17,65	14	82,35	17	13,71
iparos, kereskedő	7	41,18	10	58,82	17	13,71
földtulajdonos	3	60,00	2	40,00	5	4,03
napszámos, munkás	28	44,44	35	55,56	63	50,81
egyéb	12	54,55	10	45,45	22	17,74

¹⁹³ Az értelmiségi kifejezés, illetve a HISCLASS nyomán kialakított „szabadfoglalkozású, értelmiségi” csoport esetében is tisztában vagyunk azzal, hogy ez az elnevezés különböző típusú és jellegű foglalkozásokat tömörít, melynek különböző jellemzői – például a családszerkezet, melyben élnek, mobilitásuk, stb. – nem csak egyfélék lehetnek, hiszen az értelmiségi gyűjtőfogalomba is sok típusú alfoglalkozás került. A dolgozatban azonban – ugyan nem teljesen homogén, mégis – csoportként szükséges kezelni őket, annak érdekében, hogy elemezhető kategóriákat alakíthassunk ki. Ezt a problémát már az 1869-es népszámlálás feldolgozásánál Keleti Károly is megfogalmazta: „Bármily csekély százalék essék egyébiránt az értelmiségi kereset után élő lakosságra szemben más foglalkozási csoportokkal, s bármily vegyesek az elemek, melyek e nevezet alá foglaltattak, mégis fontosnak látszik e csoport, mert, kapcsolatban más tényezőkkel, a vidék miveltégi állapotára és némely társadalmi viszonyaira okvetlenül enged következtetnünk.” Keleti Károly: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Buda-Pest, 1873. 55.

Az egyedül élő 125 egyénből 44 főt sikerült azonosítani a genealógiában. Ennek oka az lehet, hogy mivel a genealógia elsősorban a bonyhádi anyakönyveken alapul és az egyedül élők között nagy arányban találunk olyanokat, akik nem Bonyhádön születtek (72 fő, vagyis 57,6%), ráadásul foglalkozásukból fakadóan mobilisabbak (szolgálatot vállalók, tisztviselők) is voltak – ahogy a fenti táblázat is mutatja –, így feltehetően kevés időt tölthettek a településen ahhoz, hogy valamely életeseeményük itt legyen dokumentálva. Ezen felül a forrásokban szereplő személyek összekapcsolásáról írt fejezetben láthattuk, hogy az azonosításban a rokonok, együtt élő családtagok is segítettek, márpedig az egyedül élő személyeknek legalább az egyik forrásban biztosan nem szerepeltek a rokonaik, de még az azonosítottaknál is előfordult, hogy a genealógiában talált személyi adatlapjuk meglehetősen kitöltetlen volt.¹⁹⁴ A mindkét forrásban azonosított 44 emberből 10 olyan egyén van, akinek semmilyen rokona nem élt a településen a népszámlálás idején.

Az egyedül élők csoportjának elemzését követően, visszatekintve a Laslett-féle klasszifikáció szerinti besorolásra, érdemes még kiemelni, hogy a bonyhádi adatok is alátámasztják a történeti időkben is megfigyelhető nukleáris családokban élés túlsúlyát,¹⁹⁵ az 1857-es adatok alapján a háztartások háromnegyed része ide tartozott. A bonyolultabb együttélési formák közül a kiterjesztett családok háztartás volt dominánsabb, vagyis inkább jellemző, hogy egy családmag más nem házas (például testvér) vagy özvegy (valamely házastárs szülője) rokonnal élt együtt. A több családot magában foglaló háztartástípus gyakorisága jóval 10% alatt maradt, ennek jellemző variációja a házas szülők házas gyermek(ek)kel való együttélése volt.

A háztartástípusokat érdemes megvizsgálni a háztartásfő foglalkozása szerint, ugyanis a 19. században a háztartás gazdasági funkciója még igen jelentős volt, az, hogy miből élt a család erőteljesen befolyásolta az együttélés formáját. Az 1869-es népszámlálásban összeírt foglalkozásokat 5 nagy főcsoportba¹⁹⁶ soroltuk, majd megvizsgáltuk ezek arányát a laslett-i háztartástípusok szerint.¹⁹⁷

¹⁹⁴ 8. sz. melléklet: Gáspár József az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában.

¹⁹⁵ Már Laslett tipológiát-adó tanulmányainak is ez volt az egyik nagy eredménye, hogy a nukleáris családok domináltak Nyugat-Európában a 18–19. században. Laslett, 1972. 58–62.

¹⁹⁶ 5 nagy főcsoport kialakítására Őri Péter és Pakot Levente munkái nyomán került sor, akik a nemzetközi HISCLASS osztályozást alapul véve alakították ki az alábbi kategóriákat: (1) szabadfoglalkozású, értelmiségi, (2) iparos, kereskedő, (3) földtulajdonos, (4) napszámos, munkás és (5) egyéb. Őri and Pakot, 2014. 17.

¹⁹⁷ Ugyanezt az elemzést végezte el a MOSAIC adatokon Őri Péter és Pakot Levente. Ugyan a jelenségek hasonlóak voltak, de az arányokban nagyobb eltérések mutatkoznak. Például a magas státusúaknál esetükben is magas az egyedül élők aránya, de közel nem annyira, mint a bonyhádi minta esetén. Ugyanígy a földműveseknél tapasztalják a komplexebb együttélési formák dominanciáját, de esetükben a 4-es, 5-ös kategória együtt 40%-ot adott, míg az itteni adatokban az 50-et is meghaladja. Őri–Pakot, 2016. 178–179.

12. táblázat: A háztartásszerkezet típusai foglalkozási csoportok szerint, 1869 (%)

	szabadfogl., értelmiségi	iparos, kereskedő	földtulajdonos	napszamos, munkás	egyéb	Bonyhád összesen
1. Egyedül él	20,48	3,94	2,92	11,92	59,46	9,56
2. Nem család	4,82	1,16	1,38	0,00	5,41	1,07
3. Nukleáris	65,06	80,51	43,58	72,81	29,73	68,78
4. Kiterjesztett	9,64	10,44	21,56	12,48	5,41	12,93
5. Többszaládós	0,0	3,94	31,19	2,79	0,00	7,65
Összesen	100	100	100	100	100	100

A 12. táblázat alapján azt láthatjuk, hogy az egyedül élők kategóriája viszonylag magas volt a szabadfoglalkozású, értelmiségi csoportban – ide tartoznak például a korábban említett hivatalnokok –, valamint egyedül élt az egyéb kategóriába sorolt háztartásfők nagy része. Ennek oka, hogy ide olyanok kerültek, akiknél az alamizsnából él, pénzéből/szolgalmi jogából/nyugdpénzéből él bejegyzések kerültek és ahogy ezt már részletesen kifejtettük, ők általában egyedül lettek összeírva. Ugyanebben a két csoportban figyelhető meg, hogy az átlagtól magasabb körökben a nem családos együttélés is. A nukleáris családos együttélési forma minden kategóriában a legmagasabb, ugyanakkor viszonylag széles skálán mozognak ezek az értékek. Leginkább az iparosokra és a kereskedőkre jellemző ez az együttélési forma, míg a földműveléssel foglalkozókra a legkevésbé. A földet birtokló családok körében az átlagnál jóval magasabb a kiterjesztett családos együttélési forma, de különösen nagy a több családmagból álló háztartások aránya a földművelők esetében. Ennek hátterében egyrészt a háztartás nagy munkaerő-igénye állt, másrészt hatással lehetett a házas gyermekek otthon maradására az öröklési rendszer, örökösödési lehetőségek is.¹⁹⁸

Az 1857-es népszámlálás foglalkozási kategóriáit nem tudtuk ebbe az 5 nagy főcsoportba besorolni a korábban már említett módszertani problémák miatt. Annak ellenére, hogy a csoportok többségét lehetett volna azonosítani, voltak olyan kategóriák, melyekből egyáltalán

¹⁹⁸ Pakot, 2012 284–286. Pozsgai 2001. 270–275. Gyimesi, 2014. Faragó Tamás: Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millicentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága, Budapest, 1997. 217–239; Husz Ildikó zsámbéki elemzése szerint a különböző öröklési formák alkalmazkodtak a reális gazdasági helyzethez és az osztó örökösödés negyedteleknyi birtoknagyság után nem működött tovább, különben olyan apró birtokok alakultak volna ki, melyek már nem biztosították volna a család megélhetését. Így egyféle kulturális hatás is érvényesült a német és más etnikumú csoportok között, akik a németek törzsöröklési rendszerét vették át, mikor a gazdasági lehetőségek már ezt az öröklési formát tették sikeresebbé. A kulturális csere a másik irányba is hatott, a németek korábban házasodtak, mint az körökben szokásos volt, ezt az ezen a téren a keleti mintát követő többi magyarországi etnikumtól vették át. (Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Osiris, Budapest, 2002. 89, 115–116, 127–128.) Faragó szerint is a németekre volt jellemző a háztartásfői pozíció korai átadása, míg a közép-európai és balkáni eredetű közösségekben a háztartásfők az idősebb generációhoz tartoznak. A németeknél megfigyelhető „visszavonulás” miatt körökben 40 év körül már nagyarányban átveszik a háztartás vezetését, míg más nemzetiségű családoknál ez legkorábban 40 és 50 éves kor között fordul elő, de nagy számban található 60 év felettiek is a háztartásfői pozícióban. Faragó 2011: 82–85.

nem derült ki, hogy mivel foglalkoztak a háztartásban élők. Ilyen például, ha a háztartást nő vezette, ekkor őt automatikusan az „egyéb: nők és gyerekek” kategóriába sorolták be, így nem derült ki, hogy mely szférából származott a bevételük. Szintén ilyen nehezen visszafejthető kategória volt az „egyéb: férfi személyek 14 éven felül”, melyből ugyanúgy nem rajzolódott ki, hogy mivel kereste a háztartásfő a kenyerét. Mivel az 1857-ben összeírt 815 háztartásból 135 ebbe a két csoportba került, így elég nagy lenne a bizonytalan esetek száma. A meglévő kategóriákat alapul véve hasonló trendek rajzolódnak ki, mint amit az 1869-es adatok alapján is láthattunk. A hivatalnokok esetében magas volt az egyedül élők aránya (21,05%), de egyébként minden más foglalkozási csoportban a nukleáris együttélési forma volt a legdominánsabb. A földművesek körében a kiterjesztett családos háztartások (19,9%) és a többcsaládos együttélési forma (21,99%) jóval meghaladta az átlagot.

A földművelésből élők átlagtól eltérő mintájának részletesebb megismerését célozza a háztartásfők korcsoportonkénti vizsgálata a háztartástípusok szerint.

13. táblázat: A földműves háztartásfők korcsoportonkénti megoszlása háztartásformák szerint, 1869.

Háztartás-típusok	A földműves háztartásfő életkora										%
	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–	Összesen	
1. Egyedül él	0	1	0	0	0	0	1	0	3	5	2,29
2. Nem család	0	0	0	0	0	0	1	0	2	3	1,38
3. Nukleáris	1	7	13	15	12	22	10	5	10	95	43,58
4. Kiterjesztett	0	4	4	9	12	4	3	5	6	47	21,56
5. Többcsaládos	0	1	0	2	3	5	22	18	17	68	31,19
Összesen	1	13	17	26	27	31	37	28	38	218	100
%	0,46	5,96	7,80	11,93	12,39	14,22	16,97	12,84	17,43	100	

A táblázatban szereplő adatok azt mutatják meg, hogy az összetett háztartásban való élés valószínűsége az életkor előrehaladtával egyre nagyobb. Logikus, hogy a háztartásfő idősebb korában jutott el addig, hogy potenciálisan együtt élhetett a házas gyerekével. Az is érthető, hogy ez a gazdálkodás feladatainak munkaerőigényességéből fakadt, a kérdést az jelenti, hogy a házas gyermek és a szülők kapcsolata hogyan alakult ezt követően a munkamegosztás szempontjából. Az idős apa élete végéig megtartotta-e a háztartásfő pozíciót, annak gazdasági feladataival, vagy esetleg visszavonult és fia (esetleg veje) vette-e át a birtok irányítását.¹⁹⁹ A

¹⁹⁹ Lutz Berkner munkásságából az derül ki, hogy az általa vizsgált ausztriai területeken a fiú házasságkötését követően megörökölte az apától a gazdaság vezetését, az apa visszavonult, csak egy kis földterületen gazdálkodott tovább, amit megtartott magának. A fiával szerződést kötött, mely tartalmazta, hogy az átadott gazdaság fejében az örökös mennyi terményt és pénzt ad a szüleinek. Berkner, Lutz K.: The Stem Family and the Developmental

13. táblázat adatai azt mutatják, hogy idősebb korban vált jelentősebbé a többcsaládos háztartást vezető férfiak száma (ebben az esetben az idős apa megtartotta a pozíciót). Eközben viszont nem elhanyagolható a nukleáris és a kiterjesztett háztartások aránya középkorú háztartásfők körében, melynek hátterében egyrészt a magas halandóság állhatott, vagyis a szülők korán meghalhattak, így ezek a családok nem is juthattak el a többcsaládos formáig. Másrészt előfordulhatott az is, hogy voltak olyan földművelők, akik visszavonultak vagy felosztották az örökséget a gyermekeik között.²⁰⁰ Ezt részletesebben a más forrásokat is bevonó, elemző részben vizsgáltuk még meg.

A népszámlálási ívek alapján még annyival lehetett árnyalni ezt a képet, hogy megvizsgáltuk a háztartásokban szülőként összeírt férfiakat, vagyis a gyerekek háztartásfősége alatt élő apákat, akik potenciálisan visszavonultak lehettek. 1857-ben 15 ilyen személyt találtunk. A háztartást, melyben éltek 13 esetben földműves, 1–1 esetben iparos és kereskedő vezette. 1869-ben 24 idősebb férfit írtak össze a gyermeke által vezetett háztartásban, 10 földművelő, 9 iparos, 4 napszámos és 1 kereskedő volt. Ezek alapján ugyan nem nagy arányban, de előfordulhatott, hogy a háztartásfő még az élete során átadta a gazdaság vezetését a fiának.

Ha felekezetek szerint vizsgáljuk meg az együttélési formákat, akkor az alábbi jelenségeket figyelhetjük meg. Mindkét népszámlálás adatai alapján igaz, hogy a zsidó háztartásokban

Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example. *The American Historical Review*, 1972. 77 (2), 398–418. 405.

²⁰⁰ Husz Ildikó zsámbéki kutatásában azt találta, hogy a német törzsröklési rend – mely szerint egy fiú öröklő, a többiek valamilyen kompenzációt (pénz, szőlő, állat, stb.) kaptak – szerves része volt, hogy a szülők visszavonultak. Maga az öröklés egy folyamat volt, az örökség felosztása már a gyermekek házassodásával kezdetét vette, a gazdaság átadása a szülők 60 éves kora körül történt – de csak akkor, ha már nem volt kiskorú gyermekük, akiről nekik kellett volna gondoskodni. Berknerhez hasonlóan Husz is talált ehhez az aktushoz kapcsolódó szerződéseket. A szülők „eltartása” mellett az örökös feladata volt a nem öröklő testvéreinek kifizetése is. Érdekesség, hogy az öröklő fiúgyermek nem feltétlenül a legidősebb/legfiatalabb, hanem az, aki házas gyermekként éppen még a szülei birtokán élt. A törzsröklés nem jelentette azt, hogy a nem öröklő fiútestvéreknek nem lehetett földbirtoka, Zsámbékon például a nem öröklőket teljes jobbágyok özvegyével igyekeztek összeházasítani, hogy az utódok is megtarthassák az apjuk státuszát. A magyarok körében máshogy zajlott az örökség szétosztása, ami ugyancsak a gyermekek házasságkötésével kezdődött. A lányok azonban általában kevesebbet kaptak, mint a fiúgyermek. Az apa a haláláig megtartotta a vagyont, ő irányította a gazdaságot, házas fia(i) – legfeljebb kettő) vele éltek egy háztartásban. Halála után sokszor az özvegy anyja vezette tovább a családi gazdaságot, a fiúk csak az ő halála után (esetenként azután sem, hanem továbbra is együtt éltek és gazdálkodtak, a saját gyerekek megházassodásáig) osztották fel a gazdaságot. A birtokot negyedteleknyi nagyság után nem osztották tovább. Ez a rendszer azonban a Husz által megfigyelt időszakban folyamatosan változott és a törzsröklési szokás bizonyos elemeit átvette (pl.: szülők visszavonulása, osztatlan örökösödés), de ez sem volt általános. Husz, 2002. 90–93; 109–110. Az öröklési rendszer Keszthelyen is fontos eleme volt a háztartások formálódásának. Bár a Benda Gyula által feldolgozott végrendeletek 18. századiak, hasonló elemeket találunk, mint a zsámbéki esetben. A Keszthelyen uralkodó szokás szerint az apa életében nem osztotta fel a vagyont, de egyes részeit (pl.: szőlő, pénz) átadhatta valamelyik utódjának. A lányok itt is sok esetben kevesebbet örököltek, mint a fiúk. Az apa halála után jellemző volt, hogy az anyja vette át a vagyon kezelését, így a gazdaság egyben maradt. A szülők halálával ez nem feltétlenül változott meg, előfordult, hogy a testvérek együtt maradtak és így gazdálkodtak, de maradhatott osztatlan a közös családi vagyon úgy is, hogy a szülőhegyi házba költöztek a gyerekek. A gazdálkodásból élő háztartások igyekeztek megtartani a férfi munkaerőt, ez a többcsaládos háztartások kialakulásához vezetett, amit azonban csökkenthetett az előbb említett szülőbe költözés vagy a férfiak későbbi házassodása is. Benda, 2008. 191–196.

sokkal dominánsabb volt a nukleáris családok együttélési formája, mint más felekezetek esetén. Ezzel nyilvánvalóan szorosan összefüggött, hogy az izraelita családok körében elenyésző volt a többcsaládos háztartástípus előfordulása, mely a földművelésből élők körében mutatkozott dominánsnak, a zsidók viszont nem foglalkoztak mezőgazdasággal.

14. táblázat: Együttélési formák felekezetek szerint, Bonyhád (%)

	evangélikus	református	római katolikus	zsidó
1857				
1. Egyedül él	3,24	5,56	6,34	5,04
2. Nem család	0,72	0,00	1,46	1,44
3. Nukleáris	71,58	70,37	72,20	83,09
4. Kiterjesztett	11,87	14,81	14,15	8,99
5. Többcsaládos	12,59	9,26	5,85	1,44
1869				
1. Egyedül él	6,28	11,49	12,62	7,64
2. Nem család	0,25	1,15	1,32	1,74
3. Nukleáris	65,83	64,37	66,29	78,82
4. Kiterjesztett	14,32	13,79	13,37	10,07
5. Többcsaládos	13,32	9,20	6,40	1,74

Legnagyobb arányban az evangélikusok körében fordultak elő az összetett együttélési formák, különösen igaz ez a többcsaládos együttélésre. A római katolikusok esetében az összetettebb formák közül inkább a kiterjesztett család dominált, míg a reformátusok az evangélikus és a római katolikus háztartások közötti átmenetet képezték.²⁰¹ Amellett, hogy a felekezeti hovatartozás részben összekapcsolódott az etnikai csoportokkal, így kulturális különbségek is állhattak a különböző együttélési formák mögött, érdemes megvizsgálni, hogy a felekezetek és a foglalkozások között milyen kapcsolat figyelhető meg.

15. táblázat: Foglalkozási kategóriák felekezetek szerint, Bonyhád, 1869 (%)

	evangélikus	református	római katolikus	zsidó	teljes Bonyhád
szabadfogl., értelmiségi	1,26	9,20	9,98	5,56	6,36
iparos, kereskedő	22,86	16,09	30,89	56,25	33,00
földtulajdonos	30,15	22,99	14,12	1,04	16,69
napszámos, munkás	44,47	49,43	41,46	32,99	41,12
egyéb	1,26	2,30	3,39	4,17	2,83
összesen	100	100	100	100	100

Az átlagnál magasabb volt az értelmiségi foglalkozásúak aránya a reformátusok és a római katolikusok körében 1869-ben, míg az evangélikusok körében elenyészőnek mondható az

²⁰¹ A MOSAIC minta is hasonló megoszlásokat mutat az itt vizsgált felekezetek kapcsán. Őri–Pakot, 2016. 178.

arányuk. A zsidók több mint fele iparos és (főként) kereskedő volt, az iparosok aránya még a római katolikusok esetében mondható számottevőnek, de még ez is jóval elmaradt a zsidók több mint 56%-os részarányától. A római katolikusok körében – ahogy a szakirodalmi áttekintésben is láttuk – magas volt a németek aránya, az iparosok szintén magas aránya ezzel lehetett összefüggésben. Az evangélikusok részaránya volt a legnagyobb a földtulajdonosok között – így érthető, hogy az ő körükben volt a legjellemzőbb a többcsaládos háztartásforma is. A zsidókon kívül minden felekezet esetében a napszámosok képezték a legnagyobb hányadot.

Annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, hogy a fent elemzett változókat egyszerre figyelembe véve melyikük gyakoroltak hatást arra, hogy egyszerű vagy összetett háztartásformában éltek az egyének, egy logisztikus regressziómodellt készítettünk a háztartásfő neme, életkora, vallása és foglalkozása alapján. Az elemzést az 1869-es népszámlálás adatai alapján készítettük el, összetett háztartás alatt a kiterjesztett és a többcsaládos formákat értettük.

16. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a háztartásfők összetett formában élésére az 1869-es népszámlálás adatai alapján

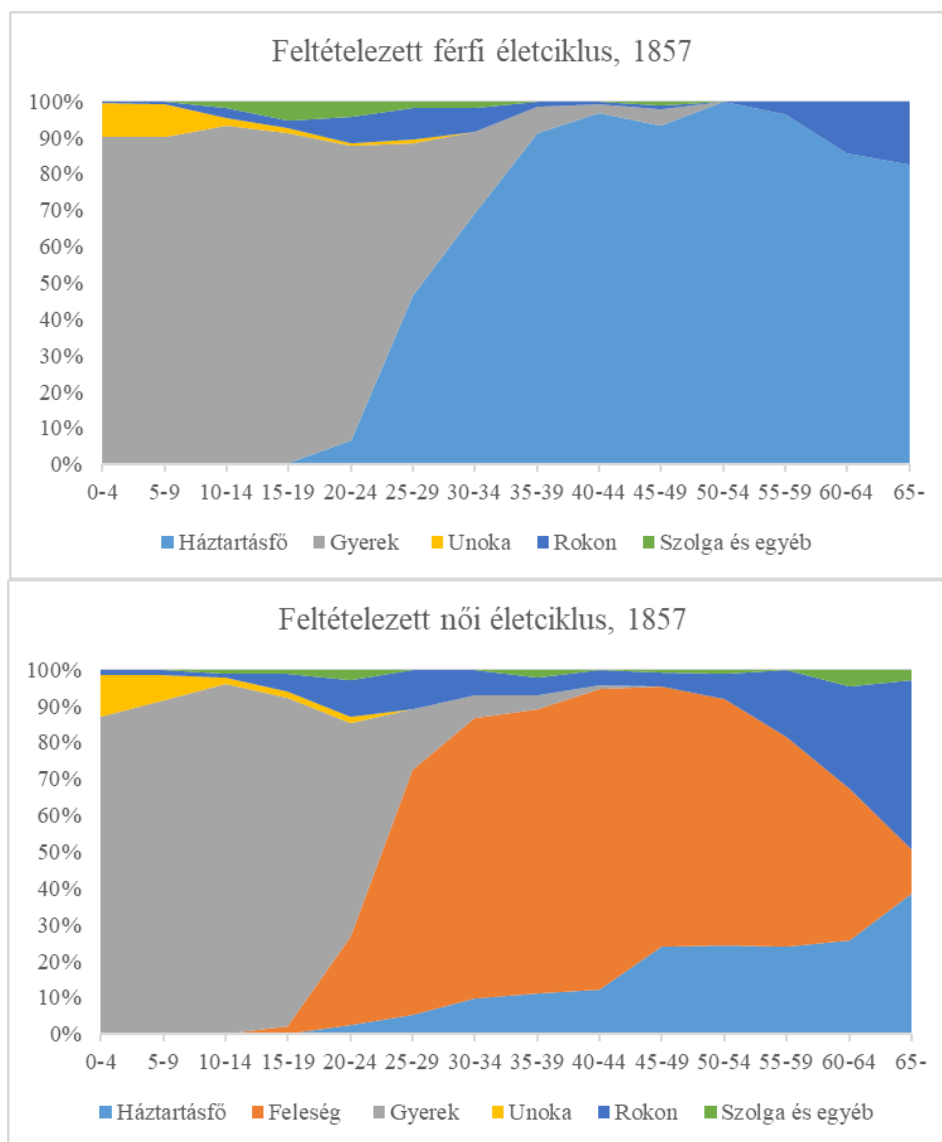
		Exp (B)	Sig.	N	% és átlag
Életkor		1,02	***	1306	46,8
Nem	Férfi		(ref.)	1029	78,79
	Nő	0,90		277	21,21
Vallás	Evangélikus		(ref.)	398	30,47
	Református	0,88		87	6,66
	Római katolikus	0,89		531	40,66
	Zsidó	0,56	*	288	22,05
Foglalkozási csoportok	Szabadfogl., értelmiségi	0,12	***	83	33,00
	Iparos, kereskedő	0,19	***	431	6,36
	Földtulajdonos		(ref.)	218	16,69
	Napszámos, munkás	0,18	***	537	41,12
	Egyéb	0,05	***	37	2,83

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; . $p < 0,1$

A modellben az életkort folytonos változóként használtuk, így a fent kapott eredmény azt jelenti, hogy az életkor növekedésével nőtt annak a valószínűsége, hogy a háztartásfő összetett háztartást vezetett. A családfő neme nem mutatkozott meghatározónak, a felekezete is csak a zsidók esetében adott szignifikáns eredményt. Eszerint az evangélikusokhoz képest a zsidó háztartásfők inkább egyszerűbb családos formákban éltek. A foglalkozási csoportok kapcsán megállapíthatjuk, hogy a földművelőkhöz képest minden más csoport jóval kisebb valószínűséggel élt összetett háztartásformákban. Mindez egybeesik a korábban, a leíró statisztikai elemzés során megállapított eredményekkel.

4.2.2. A háztartásban betöltött szerepek

A háztartások működésének további vizsgálatát és a fenti leíró szerkezeti elemzés dinamizálását segíti elő a feltételezett élekciklusmodellek bemutatása. Az egyének életkoruk szerint csoportosított háztartáson belül betöltött szerepét alapul véve feltételezhetjük, hogy a családban elfoglalt pozíciójukat illetően egy bizonyos életutat járnak be, ezt az alábbi grafikonok mutatják be nemek szerinti bontásban.

4. ábra: A bonyhádi férfiak és nők feltételezett élekciklusa 1857-ben

Az egyének születésük pillanatában általában gyermekként kerültek bele a család, háztartás életébe, ám ha összetett, több generáció együttélésével járó háztartásról beszélünk, akkor a születéskor betöltött szerepük lehetett unoka is – az élekciklus vizsgálata során a háztartásfőhöz való viszonyt vettük alapul. 85–90%-a az egyéneknek – nemtől függetlenül – gyermekként kezdte az életét, az unokaként élés az életszakasz első 10 évében volt jellemzőbb. A gyerekek

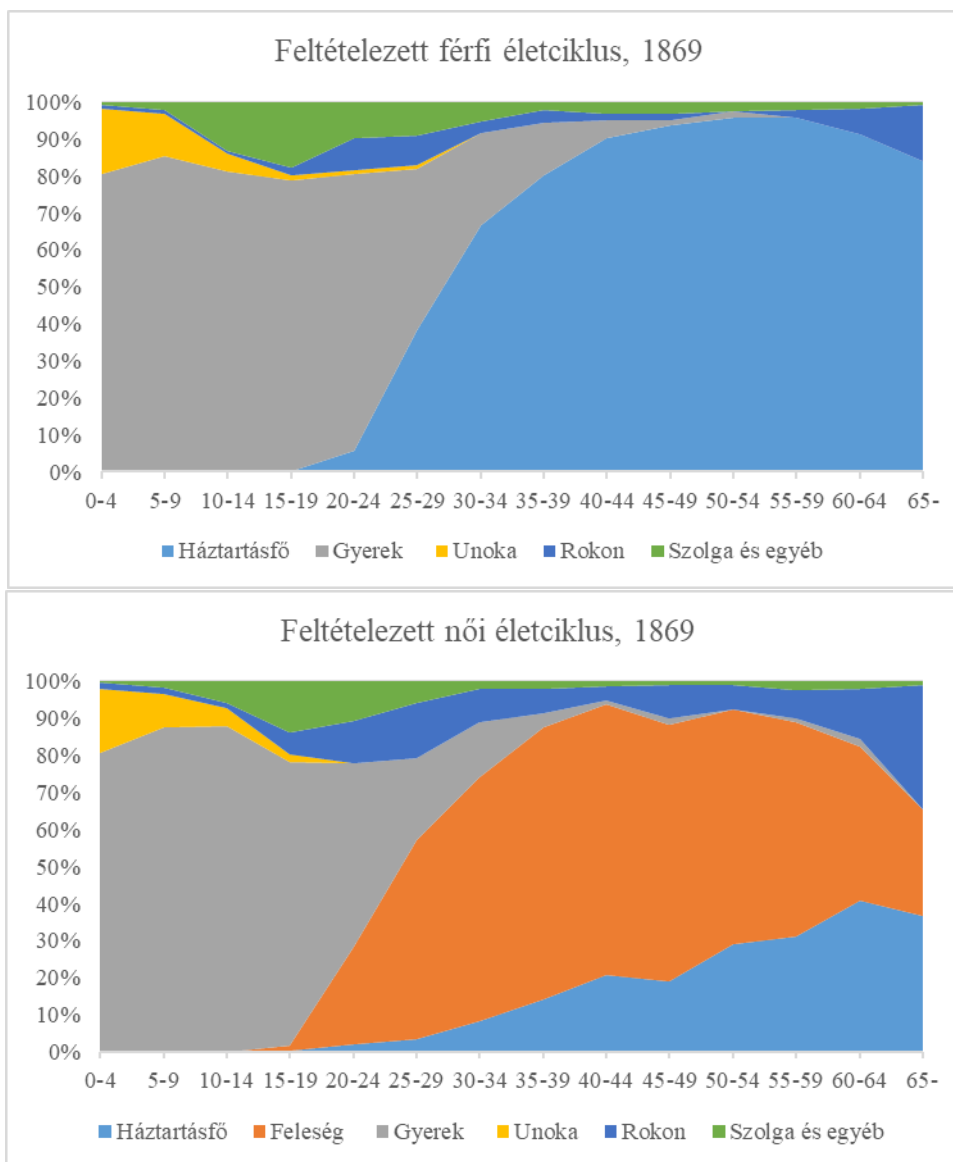
közel 10%-a született ebbe a pozícióba, majd az életkor előrehaladtával ez a szerep érthető módon folyamatosan kikopott. Ez egyrészt fakadhatott abból, hogy alapvetően sem volt túl magas az összetett családi együttélési formák aránya Bonyhádon, valamint abból, hogy az idősebb kort egyre kevesebben éltek meg és így egyre kevésbé valószínű, hogy az unokák a nagyszülőkkel élhettek együtt, az ő háztartásfőségük alatt.

A férfiak esetében egészen fiatal korban megjelent a szolga és egyéb kategória is, ez általában iparossegédek, tanoncokat takart, akik egy mesterség kitanulása miatt költöztek az iparosmester háztartásába. A nőknél végig elenyésző maradt a más háztartásában szolgálatot vállalók aránya, néhányan még fiatalabb korukban, hajadonként szegődtek szolgálóvá, illetve idősebb dajkákat, szakácsnőket, gazdasszonyokat is találtunk általában módosabb családok mellett.

Az életkor előrehaladtával a gyerek szerepet fokozatosan kiszorította a férfiak esetében a háztartásfő pozíció, néhányan egészen korán, már 15–19 évesen egy háztartás élére kerültek, de ez jellemzővé a 20-as, 30-as korosztály esetében vált. Emellett azonban fontos megemlíteni, hogy még a 30–34 éves korosztályban is 25%-ra tehető a gyerekként élők aránya, ez utalhat arra, hogy gyakran előfordult, hogy a házas fiúk a szülői háztartásban maradtak.

A nők esetében a gyermek pozíciót a feleség szerep vette át, már 15–19 éves kortól, mely fokozatosan dominánssá vált, és kicsit később követte a háztartásfő pozíció is. Ez azt jelentette, hogy a megözvegyült nők átvették meghalt férjük helyét a család élén, különösen jellemző volt ez abban az esetben, ha kiskorú gyermekek is éltek még a háztartásban.

A rokonként élés a férfiaknál nem volt jelentős, fiatalabb korban vőként jelenhettek meg a háztartásban, ez azonban viszonylag ritka volt, általában a nő költözött a férfi családjához. A nők esetében a fiatal korban rokonként élés főként a meny szerep volt, idős korban pedig általában özvegy szülőként voltak jelen a felnőtt házas gyermekük családjá mellett. A rokonként élés a férfiak esetében is megjelent idősebb korban, vagyis azt látjuk, hogy amellett, hogy a férfiak jelentős része haláláig megtartotta a háztartásfő pozíciót, voltak olyanok is, akik visszavonultak, és átadták gyermeküknek a háztartás vezetését és házas gyermekük mellett éltek rokoni státuszban.

5. ábra: A bonyhádi férfiak és nők feltételezett életrajza 1869-ben

Az 1857-es feltételezett életrajzhoz képest 1869-ben két szembevető különbséget figyelhetünk meg. Az egyik, hogy mindkét nemnél jóval jelentősebb volt a szolga és egyéb kategória aránya, ami fakadhat abból, hogy 1869-ben a tényleges, jelenlévő népeiséget írták össze, és ahogy ezt korábban megállapítottuk, ez főként a szolgálatot teljesítők esetében okozhatott markáns különbséget. A szolgák és szolgálók aránya főleg fiatal korban ugrott meg, mely összecseng Hajnal tézisének életrajz-szolgálatra vonatkozó részével.²⁰²

²⁰² Hajnal, John: European marriage patterns in perspective. In Population in History. Essays in Historical Demography, edited by Glass, David V. – Eversley, David E. C. London, 1965. 101–143. Hajnal ezt alapvetően nyugat-európai jelenségnek tartotta, de több kutatás is bebizonyította, hogy ez a megállapítás árnyalásra szorul. A kérdést részletesen tárgyalja: Mikołaj Szołtysek: Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Peter Lang, Bern, 2015. Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal tézisére. KSH NKI Történelmi Demográfiai Évkönyv. KSH NKI, Budapest, 2001. 19–63.

A másik szembeutó eltérés a rokonként élés arányának megnövekedése volt az 1857-es adatokhoz képest. Ezt támasztotta alá a Laslett-féle tipológia is, hiszen az összetettebb együttélési formák – a kiterjesztett családos és a többcsaládos háztartás – magasabb arányban voltak jelen 1869-ben, mint 1857-ben.

A rokon elemek és a szolgálók – tehát a nukleáris családot meghaladó részei a háztartásoknak – között a két népszámlálásban mutatkozó különbséget vagy annak tudjuk be, hogy valóban ennyire különbözött a két népszámlálás által a településen talált népesség együttélési rendszere vagy az összeírás utasításának értelmezésében, végrehajtásának megvalósulásában keresünk különbséget. Míg a szolgálatot vállalók közötti jelentős eltérés hátterében az összeírni kívánt népesség (1857: jogi, 1869: tényleges) fogalmából fakadó különbség állhatott, addig a rokonokkal való együttélésbeli eltérést okozhatta a háztartás/lakófél fogalmának eltérő értelmezése a két népszámláláskor. Feltételezhetjük, hogy az 1857-ben végrehajtott népszámlálás jobban tartotta magát ahhoz a törekvéshez, hogy kisebb elemeket írjon le, míg 1869-ben a helyi lakosok közül kijelölt számlálóbiztos(ok) jobban ismerhették a valós életkörülményeket, így ennek megfelelően tükrözték vissza az általuk tapasztalt együttélési formákat. Mindemellett azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a családok dinamikus egységek, az őket alkotó egyének megszületnek és meghalnak, elvándorolnak, kiszakadnak a szülői háztartásból és saját családot alapítanak, és így tovább, míg a népszámlálás egy adott időpillanatot visszatükröző forrás. Így elméletileg az is előfordulhatna, hogy valóban ekkora különbség volt a két népszámláláskor összeírt családok szerkezete között, mert más családi életciklusban írták össze őket – bár ekkora különbségnél ez kevésbé valószínű. A statikus leírás, a dinamizálás hiánya volt az egyik legjelentősebb kritika, mely Laslették módszerét érte, a leíró elemzést követően az összeírt egyének családi kapcsolatait, hálózatait a genealógia által nyújtott anyakönyvi adatoknak köszönhetően dinamizáltuk és ennek segítségével tovább árnyaltuk a fenti kérdéseket.

4.2.3. A háztartásfők

A bonyhádi háztartások élén álló egyének jellemzőit tartalmazzák az alábbi táblázatok. A háztartások körülbelül 80%-át mindkét adatállomány alapján férfiak vezették, míg a háztartásfők nagyjából egyötöde nő volt.

17. táblázat: A bonyhádi háztartásfők nemek szerinti megoszlása

	Férfi	%	Nő	%
1857	671	82,33	144	17,67
1869	1029	78,79	277	21,21

Ahogy a feltételezett életciklusok elemzésénél is láthattuk, a nők általában idősebb korokban, férjük halálát követően, özvegyként kerültek a háztartás élére. A népszámlálásokban összeírt női háztartásfők közül 90,1%, illetve 85,2% volt özvegy (vagy elvált 1869-ben), míg a háztartásfők nemek szerinti kormegoszlását a 18. táblázat mutatja be.²⁰³

18. táblázat: A bonyhádi háztartások megoszlása a háztartásfő neme és kora szerint (%)

	<26	26–35	36–45	46–55	56–65	65<
1857						
Férfiak	3,28	21,91	33,83	22,80	12,52	5,66
Nők	3,47	16,67	18,75	29,17	16,67	15,28
1869						
Férfiak	3,01	25,85	23,52	22,45	17,49	7,68
Nők	2,89	10,47	21,30	23,10	27,44	14,80

Ha a háztartásokat a szerkezetük és az őket vezetőik neme szerint vizsgáljuk meg, azt láthatjuk, hogy az egyedül élők között rendkívül magas a nők aránya. Ha az egyedül élők kategóriát még tovább bontjuk a nemek mellett korcsoportonként is, megállapítható, hogy a nők esetében fiatalabb korban is magas volt az egyedül élők aránya, mely legalacsonyabb értéket a 36–45 éves korcsoportban vett fel, ekkor túlnyomórészt a nukleáris családok élén találhattuk őket. Majd ahogy nőtt az életkoruk, úgy lett egyre dominánsabb a nők körében ismét az egyedül élés aránya. Vagyis még megházasodásuk előtt – feltételezhetően a szolgálatvállalással összefüggésben –, illetve megözvegyülésüket követően idősebb korokban maradtak egyedül. Utóbbi esetben azonban fontos figyelembe venni azt is, hogy az összeírás során külön lakófélbe sorolhatták az özvegy női rokont, aki egyébként egy házban élt a gyermeke családjával.²⁰⁴ Férfiak esetében az egyedül élés csak fiatal korban, 25 éves korukat megelőzően volt jelentős, később elenyészővé vált az aránya. Az egyedül élő fiatal férfiak szintén a szolgálatvállalás miatt lettek így összeírva, annak hatterében, hogy közülük idősebb korban nem éltek egyedül, az állhat, hogy általában halálukig a háztartás élén maradtak.

²⁰³ Ezt mutatja az 1869-es magyarországi MOSAIC-minta is. Óri–Pakot, 2016. 174–175.

²⁰⁴ Ezzel a kérdéskörrel részletesen foglalkozunk a rokoni hálózatokról szóló fejezetben.

19. táblázat: A háztartások a háztartásfő neme és a háztartásszerkezet főbb kategóriái szerint, Bonyhád (%)

1857	1	2	3	4	5	Összesen	N
Férfiak	2,24	1,04	77,05	11,92	7,75	100	671
Nők	16,67	1,39	68,75	10,42	2,78	100	144
<i>Összesen</i>	<i>4,79</i>	<i>1,10</i>	<i>75,58</i>	<i>11,66</i>	<i>6,87</i>	<i>100</i>	<i>815</i>
1869							
Férfiak	5,83	0,87	72,30	12,73	8,26	100	1029
Nők	23,47	1,81	55,60	13,72	5,41	100	277
<i>Összesen</i>	<i>9,57</i>	<i>1,07</i>	<i>68,67</i>	<i>12,94</i>	<i>7,66</i>	<i>100</i>	<i>1306</i>

A férfiak esetében domináns volt a nukleáris családforma minden korosztályban és általában ők vezették az összetett, többcsaládos háztartásokat is. Többcsaládos együttélési formák élén inkább idősebb korokban, 45 éves koruk felett kezdtek nagyobb arányban megjelenni, ami nem meglepő, hiszen ehhez arra volt szükség, hogy legalább egy felnőtt házaspár is legyen a háztartásban. A nők is ugyanebben az életkorban jelentek meg a többcsaládos háztartások élén, de messze nem olyan nagy arányban, mint a férfiak. A kiterjesztett háztartások vezetése nem mutatott egyértelmű mintát sem nemek, sem korosztályok szerint, ami ellentmond a MOSAIC adatbázis alapján kirajzolódó képnek. Őri Péter és Pakot Levente azt találta az 1869-es népszámlálás adataiban, hogy a nők körében jóval magasabb a kiterjesztett háztartásokat vezető aránya, mint a férfiak esetében – ilyen háztartás élén állt az ő adataik szerint a férfiak 8,9%-a, míg a nők 20,8%-a. Ez a különbség egyrészt adódhat abból, hogy ők újrakódolták a háztartásokat, és az összeírók szerint külön lakófélbe sorolt, de egyébként rokonokkal egy háznál élő egyedül élőket összekapcsolták egymással. Másrészt az általuk elemzett minta egy a bonyhádinál heterogénebb, rurális népességet ölelt fel, melyben kevésbé jellemző a visszavonulás és jóval gyakrabban fordul elő, hogy a megözvegyült feleség megtartja a háztartásfői pozíciót férje halála után.²⁰⁵

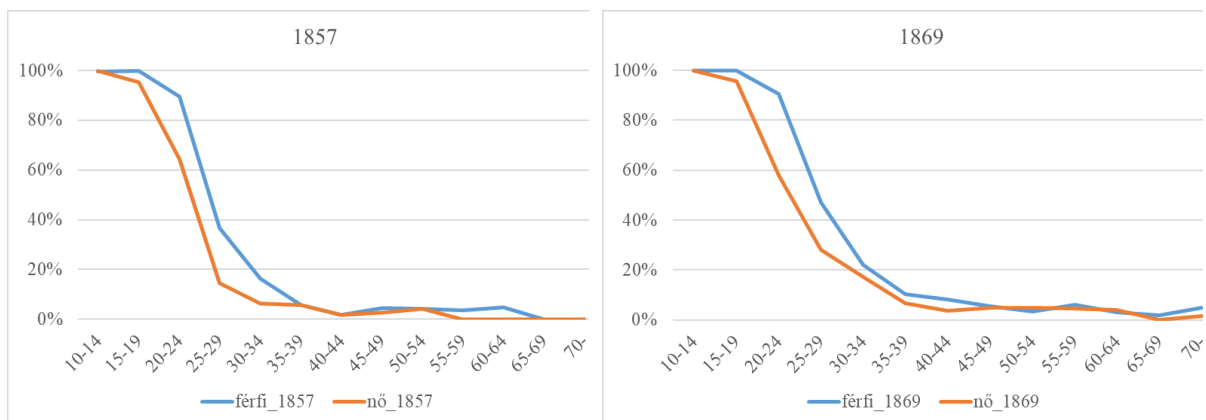
4.2.4. Férjek és feleségek

A népszámlálások segítségével megbecsülhetjük a házasságkötési életkort, illetve megvizsgálhatjuk, hogy a különböző korcsoportokban mekkora volt azok aránya, akik még nem kötöttek házasságot.²⁰⁶ A hajadonok, illetve nőtlenek arányát bemutató ábrákon azt láthatjuk,

²⁰⁵ Őri–Pakot, 2016. 175.

²⁰⁶ Őri Péter három település 1890-es és 1941-es adatait vizsgálta, melyből az első időszak összehasonlítható távolságra van az itteni adatokkal. Az ő eredményei a korai és teljeskörű házasságot tükrözték mindhárom településen. A férfiak itt is később kötöttek házasságot, mint a nők. Őri Péter: Mozaikok...: Három Pest megyei

hogy a bonyhádi nők mindkét időpontban korábban házasodtak, mint a férfiak. 1857-ben szinte teljesen mondható a házasodás mindkét nem körében, 30 éves kor felett a nők esetében 10% alá csökkent a hajadonok aránya, 55 év felett pedig már mindenki házas volt – a férfiaknál is hasonlóak a trendek, de 5–10 évvel későbbi életkorban zajlott le mindez. Ehhez képest 1869-ben kissé kitolódott a házasságkötési kor, a férfiaknak kicsit több mint fele házasodott csak meg 30 éves kora előtt, és csak 40 éves koruk után csökkent a nőtlenek aránya 10% alá. A nők esetében is kitolódott ez az esemény 5 évvel az 1857-ben megfigyelthez képest, 35 éves koruk felett csökkent a hajadonok aránya egyszámjegyre. Fontos változás volt még, hogy a meg nem házasodottak aránya – az 1857-es adatoktól eltérően – szinte minden korosztályban mindkét nem esetében végig kicsivel 0% felett maradt.²⁰⁷

6. ábra: A hajadonok/nőtlenek aránya a bonyhádi népszámlálásokban

Vagyis a makroszintről ismert folyamatok – a házasságkötési kor kitolódása és a soha meg nem házasodók arányának növekedése – megfigyelhetők voltak Bonyhádön is a 19. század második felében. A kérdés, hogy emögött milyen gazdasági és/vagy kulturális hatások állhattak (pl.: örökösödési lehetőségek megváltozása, a házasságok elhalasztása valamilyen gazdasági krízis miatt, stb.), avagy mennyiben befolyásolta ezeket a jelenségeket az, hogy az 1857-es népszámlálásban nem szerepeltek a szolgák, szolgálók, akik jellemzően később házasodtak meg.

község (Zsámbék, Tök, Perbál) népességtörténeti vázlata. In: Öri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. 207–245.

²⁰⁷ Pozsgai Péter is megvizsgálta a Torna megyei adatok alapján, hogy hogyan alakult a különböző korcsoportúak családi állapota. Ő 18–30 éves korig korévenként nézte meg többek között a nőtlenek/hajadonok arányát. 30 évesen a Torna megyei férfiak 12,2%-a volt nőtlen, a nők 7,9%-a pedig hajadon 1869-ben. Pozsgai Péter: Korszerkezet, családi állapot és házasodási minta Torna megye paraszti társadalmában a 19. század utolsó harmadában. In: Öri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. 133–157. 150. Bonyhádön ugyanebben az évben a 30–34 éves korosztályban 22% volt a nőtlen férfiak aránya és 17% a hajadon nőké, vagyis jóval később kötöttek házasságot az általunk vizsgált Tolna megyei mezővárosban, mint Torna megyében.

Az 1869-es népszámlálásban szerepelt az egyének születési helye is, így ez az adatállomány lehetőséget biztosított arra, hogy megvizsgáljuk a házasságkötések földrajzi értelemben vett endogámiáját. A keresztáblában csak a helyben és nem helyben születettek között tettünk különbséget. Az összeírásban 1023 olyan házaspár szerepelt, amelynek mindkét tagja a településen tartózkodott, így rendelkezésre állt a születési helyük is.

20. táblázat: Az 1869-ben összeírt házaspárok születési hely szerint

férfiak	nők		
	születési hely	Bonyhád	más
	Bonyhád	459	201
	más	203	159

Az adatok alapján azt láthatjuk, hogy 459 olyan pár volt, melynek mindkét tagja Bonyhádon született és 159 olyan, ahol a férj és a feleség is más településről származott. Ugyanolyan esetszámmal találkozunk „vegyes párokkal”, 203 bonyhádi nőnek született más településen a férje és 201 bonyhádi férfi hozott máshonnan feleséget magának. Mindez azt jelenti, hogy a házasságok közel 45%-a helyiek között kötött, vagyis feltételezhetünk némi endogámiát, de egyáltalán nem volt ritka, hogy nem bonyhádi házaspárt választott magának valaki, ez utóbbi látszólag nem függött az egyén nemétől. Emellett figyelemre méltó az is, hogy a párok több mint 15%-a nem helybeliként költözött a településre, mely utalhat Bonyhád térségben betöltött központi szerepével járó vonzó helyzetére.²⁰⁸

Ha a házaspárokat vallási hovatartozásuk szerint vizsgáljuk meg, felekezetenként különböző szintű endogámiát figyelhetünk meg. A zsidók mindkét népszámlálásban csak zsidókkal házasodtak – nem is volt erre más lehetőségük ebben az időszakban, ugyanis felekezeti egyenjogúsításuk csak az elemzés periódusát követően, 1895-ben történt meg.²⁰⁹ Ortodox vallású személyt csak 1869-ben írtak össze, egy ortodox párt és egy római katolikus férfival házasságot kötött ortodox nőt találtunk a házasok között.

²⁰⁸ Pozsgai Péter Torna megyéből származó népszámlálási adatok elemzése során a fenti adatokkal ellentétben azt találta, hogy az általa vizsgált területen sokkal nagyobb arányban fordult elő, hogy a férj helybeli, míg a feleség máshonnan érkezett a településre. Pozsgai, 2014. 145–146. Bonyhád esetében nem ezt látjuk, ugyanolyan arányban fordult elő, hogy a férjek származtak más településről és feleségük volt helybeli születésű, mint fordítva.

²⁰⁹ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV2&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> 1894. XXXI. tc. a házassági jogról. Letöltés ideje: 2022. 02. 10.

21. táblázat: A házaspárok felekezeti megoszlása 1857-ben

férfiak	nők				
	felekezet	evangélikus	református	római kat.	zsidó
evangélikus		240	10	6	0
református		12	34	4	0
római kat.		3	1	160	0
zsidó		0	0	0	212

22. táblázat: A házaspárok felekezeti megoszlása 1869-ben

férfiak	nők					
	felekezet	evangélikus	ortodox	református	római kat.	zsidó
evangélikus		325	0	18	14	0
ortodox		0	1	0	0	0
református		22	0	44	4	0
római kat.		12	1	3	364	0
zsidó		0	0	0	0	215

Alapvetően igaz a római katolikus és mindkét összeírt protestáns felekezet képviselőire is, hogy főleg saját felekezetükhöz tartozókkal kötöttek házasságot, de mindhárom vallás esetében előfordultak vegyesházasságok is. Leginkább „nyitottnak” a reformátusok tűntek, de ők is inkább az evangélikusok irányába. Nyitottságuk fakadhatott abból, hogy ők kevesebben voltak a településen, mely a lehetőségeiket is korlátozta arra vonatkozóan, hogy csak saját felekezetükhöz tartozóval házasodjanak.²¹⁰

4.2.5. A háztartásban élő nem rokon elemek²¹¹

A háztartások fontos elemét képezték, de a velük egy lakófélben élő családhoz rokoni szállal nem kapcsolódtak az ebben a fejezetben vizsgálat alá vont szolgálatot teljesítő egyének. Ezek a nem rokon elemek két nagyobb csoportra bonthatók: egyrészt a szolgálatba álló nők és férfiak, akik a család mellett mezőgazdasági, háztartási vagy egyéb feladatokat láttak el, másrészt az iparos és kereskedő mesterek mellé szegődő inasok, tanoncok, akik az adott foglalkozás

²¹⁰ A házasodási szokások kérdéskörét vizsgálva Lippényi Zoltán és kollégái tanulmánya azt állapítja meg, hogy a 20. századot megelőzően marginális jelenség volt az eltérő felekezetek közötti házasodás. A MOSAIC minta alapján 4,5%-ra teszik a vegyes házasságok arányát. A különböző valláshoz tartozók eltérő mértékben voltak nyitottak más felekezetével házasodni: a római katolikusok és az ortodoxok zártabb csoportot képeztek, míg e tekintetben elfogadóbbnak tűntek a lutheránus, református és görög katolikus közösségek. A katolikusok és a zsidók a 19. század végéig nem házasodhattak. Lippényi, Zoltán, van Leeuwen, Marco H. D., Maas, Ineke and Óri, Péter: [Social status homogamy in a religiously diverse society](#). Modernization, religious diversity, and status homogeneity in Hungary between 1870–1950. *The History of the Family*, (2017): 1–23. 7–8.

²¹¹ Mivel az 1857-es népszámlálásban a nem rokon elemek nagy részét nem a lajstromos íveken írták össze, hanem egy külön táblázatban, ahol nem szerepelnek az individuális adataik (ami nem is maradt fent Bonyhád esetében), így részletes adatokkal mindössze 9 iparossegéd, 11 szolga és 7 szolgáló esetében rendelkezünk. Emiatt a nem rokon elemekről szóló fejezetben csak az 1869-es népszámlálás adatait használjuk a továbbiakban.

elsajátítása céljából meghatározott ideig a mester háztartásának részét alkották, mellette dolgoztak.

A szolgának állás jelensége már Hajnal elméletében is fontos szerepet játszott, hiszen az általa kialakított két minta közötti különbségek egyik sarkalatos pontját képezte, hogy milyen arányú a szolgálók jelenléte a társadalomban. A nyugati mintát a keletitől többek között az különböztette meg, hogy nyugaton magas volt a szolgálatot vállalók aránya, míg Hajnal szerint keleten ez a szokás nem gyökerezett meg. Nyugaton 6–10% közé becsülte a szolgálók arányát, akik átmenetileg, nem házas családi állapotban vállalták ezt az alkalmazotti státuszt.²¹² Laslett tipológiájában viszont egyáltalán nem jelent meg a háztartásban élő szolga mint típusképző elem, hiszen az angliai adatokra épülő klasszifikáció feltételezte, hogy a szolgálatot vállalók mind nőtlenek vagy hajadonok, így jelenlétük nem befolyásolta a háztartás szerkezetét.²¹³

23. táblázat: Iparossegédek, tanoncok, szolgák és szolgálók demográfiai jellemzői, 1869

	Iparossegéd, tanonc		Szolga (férfi)		Szolgáló (nő)	
	N	%	N	%	N	%
átlagéletkor	19,6		28,9		22,3	
hajadon/nőtlen	141	98,60	25	86,21	102	91,07
házas, elvált, özvegy	2	1,40	4	13,79	10	8,93
helybeli	13	9,09	8	27,59	31	27,68
idegen	130	90,91	21	72,41	81	72,32
összesen	143	100	29	100	112	100

Összesen 284 olyan egyén volt, aki beleillett a szolgálatot vállaló kategóriákba. 5 esetben élt a szolgálatot teljesítővel a saját rokona is, egy özvegy szolgálóval a lánya és 4 hajadon szolgálóval a gyermeke – a gyerekek nem szerepelnek a fenti táblázatban. Az iparossegédek és tanoncok csoportja a legfiatalabb, átlagéletkoruk még a 20 évet sem érte el. Közöttük volt a legmagasabb a nőtlenek és az idegenek aránya is, vagyis egy igen mobil csoportról volt szó – ez összecseng Hajnal tézisével. A szolgaként dolgozó férfiak átlagéletkora majdnem 10 évvel magasabb volt, mint az iparostanoncoké.²¹⁴ Köztük találunk kocsisokat, akik értelmiségiek háztartásában dolgozhattak (orvos, ügyvéd, mérnök mellett), de tehetősebb földművesek és iparosok is fogadtak szolgálókat. Rájuk is igaz volt, hogy jórészt még nőtlenek, közel háromnegyedük pedig szintén idegenként lett összeírva. A szolgálatot vállaló nők körében is hasonló volt az idegenek

²¹² Hajnal, 1982. 473.

²¹³ Laslett, 1972. 31–32.

²¹⁴ Még ennél is magasabb volt a Mohácson összeírt szolgák átlagéletkora (33,9 év), és családi állapotukat tekintve is eltértek a bonyhádiaktól. Mohácson ugyanis a szolgálatot vállaló férfiak közel fele (44,7%) házas, elvált vagy özvegy volt. Míg a mohácsi szolgálóba szegődő férfiak inkább mezőgazdasági munkát végeztek az őket alkalmazók háztartásában, Bonyhádon inkább a tehetősebb családok fogadták fel őket. Gyimesi, 2014. 207.

és helybeliek aránya, mint a férfiaknál. Javarészt ők is hajadonok voltak, az átlagéletkoruk 22,3 év volt. Általában az összeírásban szolgálóként hivatkoztak rájuk, de előfordult, hogy konkrétan megjelölték a szerepüket, találtunk körükben szakácsnőt, dajkát, szobaleányt és gazdasszonyt is. Utóbbi feladatkörrel olyan esetben írták őket össze, mikor egyébként nem volt a háztartásban olyan felnőtt nő, aki a háztartás vezetését elláthatta volna. A különböző felekezetek papjai, lelkészei, illetve egy-két özvegy, gyermekével élő iparos férfi háztartásában éltek.

A rendelkezésre álló népszámlálási adatok alapján megvizsgáltuk a szolgák és szolgálók felekezeti hovatartozását, reflektálva az őket alkalmazó háztartásfők vallására is. Emellett a nem rokon elemek – mint az egyik legmobilabb rétege a bonyhádi lakosságnak – esetében itt is reflektálunk arra, hogy Bonyhádon vagy máshol születtek-e. A szolgálóként vagy iparossegédként dolgozó réteg mobilitását támasztja alá az is, hogy a népszámlálásban összeírt bonyhádi lakosságból 498 fő tartózkodott távol (ebből ideiglenesen mindössze 5 fő), akik közül 435 fő gyerekként volt összeírva a háztartásban. Nem minden esetben volt megadva foglalkozásuk, ha mégis, akkor azt láthatjuk, hogy tanoncként, segédként vagy szolgaként/szolgálókként, illetve tanulóként voltak távol, esetleg a hadsereg kötelékében találjuk őket.

A 24. táblázat a szolgák (férfiak) és szolgálók (nők) vallását mutatja be, utalva az őket alkalmazók felekezeti hovatartozására is.

24. táblázat: A szolgák és szolgálók, valamint az őket alkalmazó háztartásfők felekezeti megoszlása, Bonyhád, 1869

háztartásfők	száma	18	7	45	36	106
	vallása	evangélikus	református	római kat.	zsidó	összesen
szolgálatot teljesítők	evangélikus	15	2	10	5	32
	ortodox	0	0	1	0	1
	református	1	1	6	3	11
	római kat.	4	8	55	18	85
	zsidó	0	0	0	12	12
	összesen	20	11	72	38	141
	Bonyhádi születésű	5	1	11	7	24

A táblázatban szereplő 141 szolga közül 29 férfi és 112 nő volt. Ebből fakadóan minden esetben nagyobb a nők aránya, mint a férfiaké, de a zsidó szolgálók közül – akik csak zsidó háztartáshoz szegődtek szolgálatba – mindenki nő volt. Sokkal nagyobb nyitottság és átjárhatóság jellemezte a római katolikusokat és a protestánsokat, ami nemcsak a szolgák/szolgálók esetében volt igaz, hanem a mester-tanonc kapcsolatot vizsgálva is, melyet a következő táblázat mutat be.

25. táblázat: Az iparostanoncok és segédek, valamint az őket alkalmazó háztartásfők felekezeti megoszlása, Bonyhád, 1869

háztartásfők	száma	30	1	41	19	91
	vallása	evangélikus	református	római kat.	zsidó	összesen
szolgálatot teljesítők	evangélikus	13	0	10	0	23
	ortodox	0	0	0	1	1
	református	1	0	3	0	4
	római kat.	25	2	65	5	97
	zsidó	0	0	0	18	18
	összesen	39	2	78	24	143
	Bonyhádi születésű	3	1	7	4	15

Mind a szolgálok, mind az inasok kapcsán megállapítható, hogy az alkalmazók számához képest legtöbb alkalmazottjuk a római katolikusoknak volt, emellett a számokból az is kirajzolódik, hogy általában 1–2 alkalmazott élt egy háztartásban.²¹⁵

4.3. Összegzés

A leíró statisztikai elemzéssel foglalkozó fejezet bevezetéseként tisztáztuk a témához kapcsolódó legfontosabb alapfogalmakat mint a család, a háztartás, a lakófél és a familia. Erre azért volt szükség, mert egyrészt több tudományág is használja ezeket a szavakat, más-más tartalommal, másrészt ezek segítségével fény derült arra is, hogy miért okozhat problémát a kutatóknak a népszámlálás alapegységeinek definiálása, az eltérő összeírói értelmezések és gyakorlatok felismerése és ennek adaptálása vagy átalakítása a saját elemzéseik során.

Ezt követően a két népszámlálás felvételi ívei alapján ismertettük a bonyhádi lakosság különböző jellemzőit: a korok és nemek szerinti összetételét, a leggyakoribb születési helyeket, a műveltségi és családi állapotát, valamint a felekezetek szerinti megoszlását. Ahol az adatok struktúrája lehetővé tette összehasonlítottuk az eredményeket egymással vagy megyei és országos adatokkal, de a legtöbb esetben az 1857-es népszámlálás anyagának hiányos volta miatt nem tudtuk ezt közvetlenül megtenni. Arra viszont minden témakörnél lehetőség adódott, hogy különböző következtetéseket vonjunk le az adatokból. Ennek eredményeként egy városias társadalom képe rajzolódott ki elénk, alapvetően fiatal korstruktúrával, a megyei lakosság

²¹⁵ Az alkalmazottak vizsgálatának eredménye részben összecsengett a sátoraljaújhelyi eredményekkel (pl.: a zsidó vallású cselédek a zsidó háztartásokhoz kapcsolódtak), de voltak olyan eredmények is, melyeket a bonyhádi adatok nem támasztottak alá. Ilyen a reformátusok esetében a saját vallású alkalmazottak preferálása, de ebben szerepet játszhatott az is, hogy Bonyhádon sokkal kisebb volt az arányuk, mint Sátoraljaújhelyen. Demeter Gábor – Bagdi Róbert: A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhelyen 1870-ben. Debrecen – Budapest, 2016. 21.

összetételéhez képest magasabb arányú zsidó és evangélikus populációval, mely összefüggésben állt a férfiak esetében az országos átlagnál jóval magasabb alfabetizációval.

A lakosság jellemzői után a népszámlálásban összeírt házakat és háztartásokat vizsgáltuk meg, valamint hasonlítottuk össze más településekre vonatkozó hasonló adatokkal. A háztartások nagyságának és összetettségének vizsgálata után elvégeztük a lakófelek Laslett-féle háztartástípusokba való besorolását, az eredményeket újfent összehasonlítottuk más kutatásokkal. Ezt követően keresztábrák segítségével azt vizsgáltuk, hogy mely jellemzők gyakorolhattak hatást az együttélés formáinak kialakítására. Megvizsgáltuk a háztartásszerkezet és a lakosság foglalkozási szerkezetének viszonyát, külön kiemelve a földművelésből élő háztartásfők jellemzőit, mivel ők jellemzően összetettebb háztartásformákban éltek, mint más csoportok. Ezt követően elemeztük a felekezetek és a háztartástípusok kapcsolatát, majd kiemeltük a foglalkozáscsoportok és a felekezetek közötti összefüggést is, melyek közötti összetett kapcsolat mind hatást gyakorolhatott arra, hogy milyen típusú együttélési formát találhatunk az adott jellemzőkkel bíró családok körében. Külön megvizsgáltuk az egyedül élők csoportját is, többek között a foglalkozásukra, a születési helyükre és a földrajzi mobilitásukra fókuszálva. Az alegység végén egy logisztikus regressziómodell segítségével azt vizsgáltuk meg, hogy mely tényezők gyakoroltak hatást arra, hogy valaki összetett háztartás élén állt. A fentiek alapján az rajzolódott ki, hogy elsősorban a foglalkozás határozza meg a jelentős gazdasági funkciókkal is bíró háztartás kialakítását, ezzel összefüggésben, ezen keresztül jelent meg a felekezeti hovatartozás hatása.

A háztartások elemzését a bennük élő egyének életpályájának áttekintése követte. A feltételezett életciklusmodellek segítségével azt követtük nyomon, hogy egy korabeli nő és férfi milyen életkorokban jellemzően milyen szerepeket töltött be, milyen pályát járt végig. Ennek segítségével a statikus adatokat dinamizálni tudtuk, a családok, háztartások belső életére, működésére vonatkozó következtetéseket fogalmazhattunk meg. Ezen felül fontos forráskritikai megállapításokat is tehettünk a népszámlálásokat illetően, hiszen az életciklusmodellek közötti különbségek a két összeírás között jelentős mértékben fakadtak abból, hogy 1857-ben szinte teljesen kihagyták a nem rokon elemeket az összeírásból. Így a szolgálatot vállalók csoportja az első népszámlálás alapján elkészített modellben elvéve jelent meg, kihagyva így egy – az 1869-es adatok tanúsága szerint – fontos szakaszt az egyének életéből, mikor fiatalabb korukban szolgának szegődtek. Külön kitértünk a háztartásfők vizsgálatára, a demográfiai sajátosságaik leírását követően azt elemeztük, hogy a különböző ismérvekkel rendelkező háztartásfők jellemzően milyen típusú háztartásokat vezettek. Itt mind

nemek, mind életkorok szerint meghatározó különbségeket láthattunk, melyek a korábban bemutatott életciklusmodellekből levont következtetésekkel is egybecsengtek.

Ezt követően a népszámlálásokban összeírt házaspárokat vizsgáltuk meg, bemutattuk az életkorukat, és kitértük arra is, hogy mekkora a soha meg nem házasodók aránya az összeírt népességben belül. Ezután a felekezeti és a születési helyek szerint is megvizsgáltuk a házasságkötések heterogenitását. Az adatok alapján vallások szerint sokkal zártabbnak tűnt a házasodási piac, mint földrajzi származás szerint, de utóbbi kapcsán figyelembe kellett vennünk azt is, hogy az egyén születési helye nem jelenti azt, hogy valóban idegen volt a bonyhádiak között. Mivel a rendelkezésre álló források nem tájékoztatnak a felek házasság megkötése előtti lakcíméről, így a születési helyeket tudtuk csak felhasználni a vizsgálathoz, bár tisztában voltunk vele, hogy ez nem azt jelentette, hogy az egyén ott is élt a házasságkötést megelőző teljes időszakban.

A leíró fejezetet a háztartásban élő nem rokon elemek – szolgák, szolgálók, iparossegédek és -tanoncok – átlagéletkorának, családi állapotának, származási helyének bemutatásával zártuk le. Reflektáltunk arra is, hogy az őket alkalmazókhöz képest mennyire hasonlóak vagy eltérőek a demográfiai jellemzőik. Ez a vizsgálat is megerősítette a zsidó közösség szakirodalomban is hangsúlyozott zártságát, zsidó szolgálók például csak zsidó háztartásokba szegődtek el. Emellett itt is alátámasztást nyert, hogy a fiatal korban, megházasodás előtt teljesített szolgálatvállalás nem volt idegen a magyarországi társadalomban, ahogy azt már más kutatások is bizonyították.²¹⁶

²¹⁶ Ezt találta többek között Faragó Tamás is a miskolci életutak elemzése során. Faragó Tamás: Életciklusok és családmodellek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 2005. 48. évf. 4. sz. 415–435.

5. Az adatbázis elkészítése, az összekapcsolt adatok elemzése

Miután ismertettük, hogy a népszámlálások alapján milyen jellemzőket tudhatunk meg a 19. század második felében Bonyhádon élt lakosságról, ebben a fejezetben bevontuk az elemzésbe az anyakönyvi adatokat is, melyek segítségével dinamizálni kívántuk az eddig statikusabb, sok szempontból inkább leíró jellegű képet.

5.1. Az adatállományok összekapcsolásának eredménye

Az alábbi táblázat azt mutatja meg, hogy a népszámlálásokban szereplő bonyhádi lakosságból hány egyént sikerült azonosítani a genealógiában is. Már az első népszámlálás esetén is az összeírtak több mint feléhez tudtunk anyakönyvi adatokat is rendelni, míg 1869-ben a lakosság kétharmadáról mondható el ugyanez.

26. táblázat: A népszámlálásokban szereplő egyének genealógiával való összekapcsolásának eredménye

Adatállomány	Egyén (n)	Genealógiával összekapcsolt (n)	Genealógiával összekapcsolt (%)
1857	4108	2376	57,84
1869	6036	4060	67,26
genealógia	92211	-	-

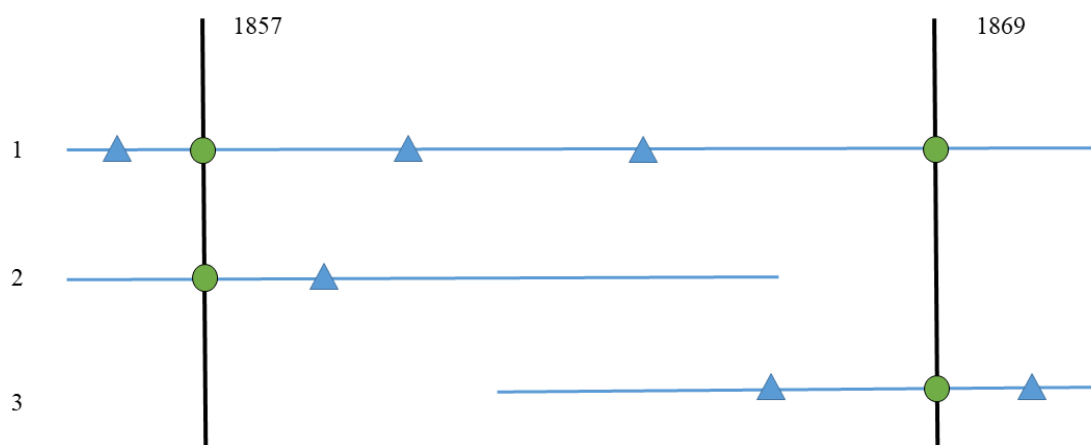
Annak hátterében, hogy miért nem találhattunk meg mindenkit több forrásban is, többek között az állt, hogy az emberek már ekkor is vándoroltak, így egyrészt elhagyhatták a települést, ahol születtek, másrészt be is költözhetek olyanok, akik nem helyben születtek, így anyakönyvi adatok nem feltétlenül álltak róluk rendelkezésre. Másrészt, ahogy a források ismertetése során már említettük, az izraelita lakosságról jelenleg jóval kevesebb bejegyzés érhető el a genealógiában, és mivel Bonyhádon számottevő zsidó közösség is élt, így ez is jelentősen befolyásolhatta a találati arányt.

Ha az adatok összekapcsolásának eredményességét tovább bontjuk, akkor három esetet különböztethetünk meg. Vannak olyan egyének – 1449-en –, akiket mindhárom adatállományban megtaláltunk, vagyis szerepelnek mindkét népszámlálásban és a genealógiában is. Emellett pedig vannak olyanok, akiket csak az egyik népszámlálásból és a genealógiából tudtunk összekapcsolni. Így összesen majdnem 5000 bonyhádi lakos van a vizsgált korszakban, akikről legalább két forrásból is rendelkezünk adatokkal.

27. táblázat: Összekapcsolt adatállományokban szereplő egyének

Típus	Adatállomány	Egyén (n)	Összesen
1	1857 + genealógia + 1869	1449	népszámlálásenként
2	1857 + genealógia	927	1449+927=2376
3	1869 + genealógia	2611	1449+2611=4060
	Összesen	4987	

Az adatállományok összekapcsolásával több különböző típusú életutat rekonstruálhatunk. Ezek hossza, amíg nyomon tudjuk követni a vizsgált személyt vagy az események száma, melyeket dátummal együtt az egyénhez tudunk kötni, változhat. Volt olyan, aki hosszabb ideig tartózkodott a településen és több anyakönyvi bejegyzésben is szerepelt, így tudhatjuk például, hogy a településen élt a népszámlálás ideje alatt, hogy mikor született, házasodott vagy halt meg, esetleg neki mikor születtek gyerekei, de lehet, hogy ezek közül mindössze egy-két életeseményt tudunk csak az egyénhez kötni. Ezeket a különböző verziókat a fenti táblázat 3 típusa szerint az alábbi ábra jeleníti meg.²¹⁷

7. ábra: Rekonstruált életút-típusok

Az első esetben biztosan vannak adataink mindkét népszámlálásból és ezen felül a genealógiából származó különböző életeseményekkel is rendelkezhetünk az adott személyről a két népszámlálás között, de akár az első népszámlálás előttről, vagy az utolsót követően is.

²¹⁷ Egy negyedik típusú rekonstruált életút lehetne, ha valakit csak a két népszámlálásban találtunk meg. Ennek a típusnak a részletes felderítését azonban több okból kifolyólag nem valósítottuk meg. Az első ilyen, hogy az 1857-es népszámlálás nem teljes. Emellett, ha valaki nem ugyanabban a típusú családjában élt, hanem a két népszámlálás között például megházasodott és másik házba költözött, akkor az anyakönyvi adatok hiányában nem tudjuk minden kétséget kizáróan azonosítani. Különösen igaz ez abban az esetben, ha nőről van szó, aki a házasodással férje vezetéknevét vette fel, így pusztán a népszámlálások alapján lehetetlen megtalálni. A korszakban jellemző magas migráció – ami a településen belüli lakhelyváltogatásokban is tetten érhető – szintén akadályt gördít az elé, hogy pusztán a két népszámlálást összevetve egyértelműen azonosítani tudjuk a személyeket. Így amellett döntöttünk, hogy csak a teljesen biztos, genealógiai adatokkal alátámasztott egyezéseket tartalmazó életutakat vizsgáljuk a továbbiakban.

Mivel a vándorlást nem adminisztrálták, ezért nem zárható ki, hogy a két népszámlálás között az egyén elhagyta a települést, majd vissza is költözött, de ha így is történt, az a megfigyelt életeseményeket és az életút rekonstrukcióját nem befolyásolja jelentősen, mivel a migrációra vonatkozó adatokat egyébként sem tudunk bevonni az elemzésbe.

A második típusú életút azt takarja, ha az 1857-es népszámlálásban még szerepelt az egyén és a genealógiában is sikerült azonosítani, de 1869-ben már nem tűnt fel az összeírásban. Ennek több oka is lehet: egyrészt elvándorolhatott a településről, másrészt meghalhatott 1869 előtt. Ha az anyakönyvi bejegyzésekben szerepelt a halálának ideje, akkor ezzel az eseménnyel zárhatjuk le a megfigyelést, ha nem, akkor feltételezhetjük, hogy elvándorolt.²¹⁸

A harmadik variáció, hogy 1857-ben még nem található meg az egyén a népszámlálásban, 1869-ben azonban már igen és a genealógiában is sikerült azonosítani. Ebben az esetben is előfordulhat, hogy még nem élt a településen az első népszámlálás idején, mivel vagy csak ezt követően született meg, vagy ezután vándorolt be a városba. Viszont ennél a típusnál fontos ismét hangsúlyoznunk, hogy az 1857-es népszámlálás anyaga sajnos hiányos, így az is előfordulhat, hogy az egyén ott élt a településen, csak azokban a házakban lett összeírva, melynek ívei megsemmisültek. Ennél az életút-variációnál tehát figyelembe kell vennünk ezt a lehetőséget is a következtetések levonása során.

A továbbiakban részletes vizsgálat alá vettük a rekonstruálható életúttal rendelkező egyéneket, megvizsgáltuk az életükben bekövetkezett eseményeket, különböző demográfiai, családszerkezeti, foglalkozásbeli jellemzőiket és az azokban történt változásokat. Míg a népszámlálási adatokon nyugvó fejezetben ugyan nagyobb esetszámmal dolgoztunk, de többször olyan módszereket kellett alkalmaznunk a forrás típusából fakadóan, melyek feltételezéseken alapultak (pl.: feltételezett életciklusmodell), az alábbiakban kisebb esetszámmal, de megalapozottabb, több forrással alátámasztható állításokat is meg tudunk fogalmazni.

²¹⁸ Amellett, hogy a vizsgálat alatt végig tisztában voltunk azzal, hogy a forrásadottságokra is tekintettel kell lenni, vagyis számolni kell azzal, hogy más okokból (adatok megsemmisülése, hiányos adminisztráció, stb.) nem tudjuk lezárni az egyén életútját.

5.2. A mindhárom adatállományban szereplő egyének életútjainak elemzése

5.2.1. Háztartásszerkezeti jellemzők

Akiket sikerült azonosítani mindhárom adatállományban, azok esetében összevetettük, hogy a két népszámlálás idején milyen háztartástípusban éltek, ezzel arra kerestük a választ, hogy hogyan változtak meg az együttélési formák az elemzett időszakban az egyének életpályájában.

28. táblázat: Az azonosított egyének Laslett-féle háztartástípusokba való besorolása a két népszámlálás idején

		1869				
		1. Egyedül él	2. Nem család	3. Nukleáris	4. Kiterjesztett	5. Többcsaládos
1857	1. Egyedül él	3	0	4	0	0
	2. Nem család	0	0	1	0	0
	3. Nukleáris	3	2	635	116	213
	4. Kiterjesztett	2	4	120	70	47
	5. Többcsaládos	1	0	83	60	84

A táblázat jól mutatja, hogy a szakirodalom által leírt jelenség, amit korábban statikus adatok alapján feltételes módon állapíthattunk meg, az összekapcsolt egyéni életutak alapján megerősítést nyert, mivel a családciklusok működését tökéletesen leképezik az adatok. Az egyedül vagy nem család háztartásokban élő azonosítottak aránya ugyan elenyésző,²¹⁹ de még körükben is előfordult, hogy családformát váltottak, például 1857-ben még összetettebb formákban éltek, míg 1869-ben egyedül írták össze őket (megözvegyültek, gyermekeik vagy nem éltek, vagy külön háztartásban laktak, stb). Mivel a nukleáris családforma jellemezte a bonyhádi lakosság 2/3–3/4 részét, ezért nem meglepő, hogy a legtöbben mindkét népszámlálás idején ebben a családszerkezeti formában éltek, de számottevő azok aránya, akik az egyszerű család és az összetettebb formák (kiterjesztett vagy többcsaládos együttélés) között „mozogtak”, alátámasztva ezzel a családciklus szakirodalomból ismert koncepcióját. Vagyis azt, hogy egy egyén az élete során többféle együttélési formában is élhet, hiszen nemcsak az embereknek, hanem a családoknak is ún. életciklusai vannak, bővíhetnek, születés és házasságkötés útján bekerülhetnek személyek és elköltözés vagy halálozás esetén csökkenhet a

²¹⁹ Az összes háztartás között is viszonylag alacsony volt az arányuk, főleg az 1857-es népszámlálásban, de őket még nehezebb volt azonosítani is, hiszen egyrészt nem éltek velük rokonaik, akik segíthették volna az azonosítást, másrészt sokszor nem is bonyhádiak voltak, így még kisebb volt az esély arra, hogy az anyakönyvi adatokban szerepeljenek.

létszám, vagy akár szét is eshet egy komplexebb háztartás kisebb alkotóelemekre, majd ez a folyamat kezdődik előlről és hasonló dinamizmussal folytatódik tovább.²²⁰

Az együttélési formákkal összefüggésben érdemes azt is megvizsgálni, hogy miként változott meg 12 év alatt az egyének háztartáson belül betöltött szerepe. A táblázatban feltüntetett titulusok általában a háztartásfőhöz való viszonyt képezik le, de néhány rokon esetében (szülő, testvér) beleértjük azt is, ha a háztartásfő feleségének ugyanilyen rokonáról van szó (vagyis a háztartásfő anyósával/apósával, sógorával/sógornőjével él egy háztartásban).

29. táblázat: Az azonosított egyének háztartásban betöltött szerepei a két népszámlálás idején

		1869								
		Háztartásfő	Feleség	Gyerek	Meny/vő	Szülő	Testvér	Unoka	Egyéb rokon	Nem rokon
1857	Háztartásfő	241	7	1	0	17	0	0	0	1
	Feleség	41	172	0	1	11	0	0	0	0
	Gyerek	109	92	518	44	0	25	4	1	3
	Meny/vő	15	14	1	6	0	1	0	0	0
	Szülő	1	0	0	0	7	0	0	1	0
	Testvér	4	6	0	1	0	5	0	0	0
	Unoka	4	2	46	6	0	0	13	1	0
	Egyéb rokon	4	4	8	0	0	0	0	0	0
	Nem rokon	6	1	0	1	0	0	0	0	0
	Ismeretlen	1	1	0	0	0	0	0	0	0

A táblázat segítségével egyrészt a főbb tendenciákat kívánjuk megvilágítani, másrészt ez a típusú összekapcsolás lehetőséget ad arra is, hogy egy-két ellentmondásosnak tűnő esetet részletesebben is megvizsgáljunk. Az adatok alapján jól kirajzolódnak a tipikus szerepek, és az ezekben való logikusnak tűnő változások, előrelépések. 241 olyan személy található az itt elemzett adatbázisban, akik mindkét népszámlálásban háztartásfői pozíciót töltöttek be. Ebbe a státuszba „érkezettek” olyanok is 1869-re, akik az előző összeírásban még feleségként szerepeltek – ennek oka az lehetett, hogy a férjük meghalt, és ők vették át a családfő szerepét.

²²⁰ A családciklusokról részletesen ír: Pozsgai Péter: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfiai kutatásokban. Történeti Demográfiai Évkönyv, KSH NKI, Budapest, 2001. 265–281. Pozsgai részletesen ismerteti A.V. Csajanov 1925-ben írt, majd 1966-ban angolul is kiadott tanulmányát, melyben az orosz paraszti családi gazdaságokat mutatja be. Csajanov a parasztcsaládok fejlődési ciklusai és annak eredményessége között szoros kapcsolatot mutatott ki. Vizsgálatai során úgy látta, hogy a gazdálkodásra nagy hatással volt az, hogy volt-e már olyan idősebb gyermek, aki segíteni tudott a gazdaságban. A családciklus első felében, mikor a gyerekek még kicsik és nem tudnak dolgozni, akkor több a fogyasztó a családban, mely nagyobb terhet rótt a rájuk, így az életszínvonaluk csökkent. Amikor viszont a gyerekek fokozatosan elérték a munkaképes kort, egyre több segítő kéz állt rendelkezésre a gazdaságban, emellett az orosz területeken az is jellemző volt, hogy a házas gyerekek (ek) is otthonmaradt(ak), így minél nagyobb a család, annál nagyobb munkaerő állt rendelkezésre az idő előrehaladtával. Míg Oroszországban nem volt jelentős szolga-réteg, addig nyugat-európai források alapján a kutatások azt találták, hogy a kezdeti munkaerőhiányos szakaszt a szolgák és cselédek alkalmazásával tudták áthidalni a családok. Pozsgai, 2011. 268–270.

Jelentős volt még azoknak az aránya, akik a korábbi népszámlálásban gyerekként, esetleg a gyermek háztartásaiként lettek összeírva, de egy bő évtizeddel később, már a saját háztartásukat vezették. Ha a másik irányba nézzük meg a változást e szerepkör kapcsán, akkor 1857-ben még háztartásfőként összeírt emberekből néhány esetben feleség lett – ekkor feltehetően az özvegy nő ismételtén megházasodott és a következő népszámlálásban már új férje oldalán írták össze – vagy szülőként szerepelt 1869-ben, vagyis átadta a vele egy háztartásban élő gyermekének a háztartásfői pozíciót.²²¹ Két, első ránézésre problémásnak látszó eset van a táblázat háztartásfőkre vonatkozó adatai alapján, az egyik, mikor valaki 1857-ben még háztartásfő volt, 1869-re pedig már gyerekként lett összeírva, a másik korábban háztartásfő pozícióban lévő személy pedig nem rokonként lett rögzítve a második népszámláláskor.

A 24 éves Jung Péter 1857-ben feleségével, Margarétával és négy kisgyermekével élt a 490. házsám alatt, saját tulajdonúnak megjelölt házukban két másik családdal egy fedél alatt. A férfi foglalkozásánál a ház- és járadékirtokos bejegyzés szerepelt.²²² Ekkor édesapja, Jung Heinrich feleségével és egy másik fiával, Jánossal élt együtt a 397. számú házban, az édesapa földbirtokosként lett bejegyezve. 1869-ben azonban Jung Péter feleségével és gyermekeivel együtt az édesapja és édesanyja által vezetett háztartásban élt a 397. számú ingatlanban, édesapja, Heinrich mint földművelő tulajdonos, fia Péter mint földművelő segéd volt bejegyezve. Korábban vele együtt élő fia, János azóta megházasodott, és földművelőként önálló háztartásban élt feleségével és három gyermekével az 540. számú házban. Hogy ennek a váltásnak mi lehetett az oka, az nem derült ki a népszámlálásokból. Az biztos, hogy nem arról volt szó, hogy Jánosnak kellett volna a felesége családjához költözni, és emiatt volt szükség arra, hogy az idősebb testvér, Péter ismét hazaköltözzön a szülői házba. Valószínűleg a földművelés munkaerő-szükségletéhez és főként az örökösödés módjához lehetett valamilyen köze ennek az esetnek, de egyéb források híján további következtetéseket nem tudunk levonni. Mindenesetre már az is hozzájárulhat e nehezen feltárható kérdéskörhöz, hogy adatok

²²¹ Ez ismét egy fontos adalék ahhoz, hogy bizonyítható módon Bonyhádon is előfordult – még ha nem is nagy arányban –, hogy a szülők még életükben átadták a háztartás irányítását a gyermekeiknek, vagyis ők maguk visszavonultak. Ezt Husz Ildikó forrásokkal alátámasztva mutatta be Zsámbék kapcsán. Husz, 2002. 88.

²²² Nagy a valószínűsége, hogy a férfi már ekkor is mezőgazdaságból élt, de az 1857-es népszámlálás foglalkozási statisztikájának forráskritikai részénél jelzett problémái ütközhetnek ki ebben az esetben. Ugyan a házban, mely az összeírás szerint az ő tulajdonában volt, más családok is laktak, akik feltehetően nem ingyen éltek az épületben, emellett nagy valószínűséggel volt más kereseti forrása is a családfőnek, de házbirtokosként került bejegyzésre az összeírás során. Pozsgai Péter részletesen elemezte az 1857-es összeírás foglalkozásstatisztikával kapcsolatos problémáit, mely során idézte az összeírás magyarózó emlékiratát is, melyben elrendelték, hogy ha egy személy több foglalkozási ágba is besorolható, akkor a leginkább figyelembe vehetőt válasszák ki a népszámlálást végzők. Pozsgai szerint ez egyrészt változatos összeírói gyakorlatoknak engedett teret, másrészt erősen érvényesült a rendies szemlélet, amelyben a legfontosabb szempont a tulajdonosi státus volt. Így került például a házas zsellér a ház- és járadékirtokos kategóriába. Pozsgai, 2000. 170–171.

támasztják alá, hogy ilyen szokatlanak tűnő változások is bekövetkezhetnek a családciklust illetően.

Az egykori háztartásfőből nem rokonként más családdal együtt élő személlyé vált Graf János 1869-re. Míg az 1799-ben született iparos 1857-ben első feleségével élt együtt a 472-es házsám alatt, addig a második összeírásban már az özvegy férfi takács segédként lakott egy nála 35 évvel fiatalabb csehországi születésű takácsmester háztartásában. Az anyakönyvi adatok tanúsága szerint ugyan újraházasodott első felesége 1859-es halálát követően, de második felesége is meghalt 1868-ban, gyermekeket pedig sem a népszámlálásokban, sem a genealógiában nem írtak össze. Így tehát az egyedül maradt Graf Jánosnak feltehetőleg ez volt az egyetlen lehetősége, hogy eltartsa magát és úgy tűnik 70 éves kora ellenére munkaképes állapotban volt ahhoz, hogy ezt megtegye.

A feleség szerepkör kapcsán is hasonló megállapításokat tehetünk, mint korábban a háztartásfőket illetően: azokon kívül, akik mindkét összeírásban feleségként szerepeltek, leginkább az volt a jellemző, hogy az első népszámlálásban gyermekként, esetleg menyként összeírtak váltak később feleséggé, vagyis alakítottak férjükkel külön háztartást. Az egyetlen eset, mikor az először feleségként összeírt személyből meny lett 1869-re, a fent már említett Jung Péter nejét takarta, aki az apósáékhoz költözéssel lépett „visszafelé” az életciklus klasszikus, lineáris menetéhez képest.

Az 1857-ben gyermekként számba vettek 1869-re minden szerepkörben feltűnhettek: háztartást vezethettek, feleséggé válhattak, testvérként vagy más rokonként is élhettek a háztartásban, de néhányan szolgálatba szegődtek és nem rokon elemként jelentek meg a későbbi összeírásban. A 4 unokává vált gyermek pedig Jung Péter gyermekeit takarja, akik a szüleikhez hasonlóan egy az átlagostól eltérő életpályát jártak be a szerepek alakulását tekintve.

Laslett összetett háztartástípusai között külön létrehozott egy olyan változatot, mely házas testvérek együttélésén alapult (5d),²²³ így érdemes kiemelni, hogy az adatbázisban több olyan személy is volt, aki a testvére háztartásfőse alatt élt. Ez azonban a bonyhádi adatok alapján jellemzően nem azt jelentette, hogy házas testvérek éltek volna együtt, ugyanis a két népszámlálás során 42 testvérként vagy sógorként azonosított egyénből mindössze 4 volt házas. Tehát ezekben az esetekben inkább arról volt szó, hogy a még (két esetben özvegy volt a testvér, tehát esetlegesen a már) nem házas egyének élnek a testvéreik háztartásfőse alatt. Ennek előfordult olyan variációja is, mikor az özvegy szülő is velük élt (általában az anya, aki valami

²²³ Laslett 1972. 30.

okból a háztartás vezetését átadta idősebb, már házas gyermekének), vagy a szülők halála esetén a még kiskorú testvéréről gondoskodott az idősebb, már önálló háztartást alakító testvére.

5.2.2. A demográfiai jellemzők közötti eltérések a különböző adatállományokban

A rendelkezésre álló adatok alapján megvizsgáltuk a születési évek között mutatkozó különbségeket. Mivel mindkét népszámlálásban megtalálható az egyén születési éve, ezért alapvetően ebben a két forrásban hasonlítottuk össze, ha erre volt lehetőség, akkor bevontuk a vizsgálatba a genealógiát is. Az ugyanis nem biztos, hogy a településen élt, minhárom forrásban azonosított személynek a születési anyakönyvi adatai is rendelkezésre álltak, mivel ha máshol született és később költözött a településre, akkor előfordulhatott, hogy a születési évről nem maradt fenn információ. A mindkét népszámlálásban szereplő személyek születési éve közötti különbség széles skálán mozgott, 0-tól – vagyis mindkét forrásban ugyanaz az évszám szerepelt – a 19 évnyi eltérésig²²⁴ többféle opcióval találkoztunk. A születési évek közötti átlagos eltérés 1,18 év volt, ami a fentiek tükrében meglepően alacsonynak tűnhet. Ennek hátterében az állt, hogy a mindhárom forrásban azonosított 1449 emberből 621 főnek (42,86%) ugyanaz volt a születési éve a két népszámlálás szerint, további 490 egyén esetében (33,82%) pedig mindössze 1 évnyi eltérést tapasztaltunk a két bejegyzés évszámai között. A születési években megfigyelt különbséget megvizsgáltuk arra fókuszálva is, hogy mutatnak-e valamilyen jellegzetes eltérést az egyének más jellemzői, például foglalkozás, felekezet szerint, ám jelentős különbséget nem találtunk, illetve az egyes esetekben a túl alacsony esetszám (ahogy már többször is említettük kevés zsidót sikerült mindhárom forrásban azonosítani) jelentős torzításokhoz vezetett. A nemek szerinti bontás azonban érdekes összefüggést mutatott:

²²⁴ A legnagyobb eltérést mutató esetet manuálisan is ellenőriztük, vagyis mindhárom forrásban megkerestük az adott személyt, visszakeresve az eredeti népszámlálási felvételi ívekről készült fotókat is, hogy kizárhassuk azt is, hogy esetleg az eredeti forrás feldolgozása során vétett hiba okozhatja ezt a különbséget. 1857-ben Schizler Katharinaként jegyezték be a felvételi ívre a nőt, akinél ez a jelentős, 19 évnyi eltérés mutatkozott a születési éveit illetően. Férje Schizler Jacob szolgálatot teljesítőként került bejegyzésre, ő a népszámlálás szerint 1819-ben született, míg felesége 1830-ban. Három gyermekük élt velük, Jacob, Johann és Heinrich. 1869-ben Schizler Jakabot szintén Katalin nevű feleségével írták össze, két gyermekük Heinrich és Jakab lakott velük. A férfi 1819-ben született, a felesége a népszámlálás szerint 1811-ben, Majoson. A családot a genealógiában is sikerült megtalálni, eszerint Schizler Jakab 1820-ban született, míg felesége Fischer Katharina 1821-ben (az itt szereplő születési évet feltehetően a halotti anyakönyv adatai alapján számolták ki, mivel Majoson született, így a pontos adatai nem szerepeltek a genealógiában). A genealógiából az is kiderült, hogy Johann nevű fiuk a két népszámlálás között, 1861-ben elhunyt. Így tehát a nő születési évein kívül minden más adat – a férje neve, életkora, a gyerekeik neve, stb. – egyezett családtagokat illetően. Olyat már láthattunk más esettanulmányokból, hogy ha ugyanaz a keresztnév egy férfi két feleségének, akkor a népszámlálások alapján akár tűnhetne úgy, mintha ugyanarról a személyről lett volna szó, hiszen a feleségek mindig a férjeik vezetéknevével szerepeltek a népszámlálásokban. De a genealógia szerint Schizler Jakabnak nem volt több felesége, így a fennmaradt adatok alapján nem tudunk magyarázatot adni arra, hogy mi okozhatta ezt a nagy eltérést a születési évekre vonatkozó bejegyzések között.

30. táblázat: A népszámlálásokban rögzített születési évekből mutatkozó különbségek nemek szerint

<i>Különbség</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10+</i>	Össz.
Férfi	343	258	71	22	14	8	2	1	1	2	7	729
Nő	278	232	88	45	28	14	12	3	3	3	14	720
Összesen	621	490	159	67	42	22	14	4	4	5	21	1449

A táblázatban szereplő adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a férfiak esetében nagyobb arányban fordult elő, hogy a születési adataik pontosak voltak (47,05%), vagy mindössze egy év eltérést tapasztalhattunk (35,39%), mint a nők esetében (ugyanazek az arányok: 38,61% és 32,22%). Ez összefüggésben van azzal, amit az 1869-es népszámlálás alapján az írni-olvasni tudás kapcsán megállapítottunk (lásd 3. táblázat), vagyis, hogy a férfiak jóval nagyobb arányban voltak írástudók, mint a nők, így körükben nagyobb lehetett azok aránya, akik pontosan tudták az életkorukat, illetve a születési évüket.

A genealógiában szereplő születési éveket is bevontuk a vizsgálatba, amennyiben azok rendelkezésre álltak. Ekkor a három forrásban szereplő életkorok szórását számítottuk ki, az így kapott eredmények egybevágtak a fent bemutatottakkal, a genealógiában szereplő születési évek tehát alátámasztották nemcsak a népszámlálások alapján leírtakat, hanem a nemek szerinti markáns különbségeket is.

Habár forráskritikai okokból nehezen összehasonlíthatók a két népszámlálás foglalkozásra vonatkozó adatai, a rendelkezésre álló adatstruktúrával megkíséreltük nyomon követni az azonosított személyek foglalkozására vonatkozó bejegyzéseket. A kérdés vizsgálatához az 1857-es kategóriákat és az 1869-es adatok alapján kialakított nagycsoportokat vetettük össze azoknál, akiket mindhárom forrásban sikerült azonosítani.

31. táblázat: A mindhárom forrásban azonosított személyek foglalkozásának összehasonlítása a két népszámlálás alapján²²⁵

	szabadfogl., értelmiségi	iparos, kereskedő	földtulajdonos	napszámos, munkás	egyéb
egészségügyi személyek	2	0	0	0	0
egyéb: nők és gyerekek	2	17	40	252	5
egyéb: 14 éven felüli férfiak	2	6	11	16	0
földbirtokosok	1	1	98	16	0
gyárosok és iparosok	0	53	1	10	0
ház- és járadékirtokosok	0	2	2	9	0
hivatalnokok	4	1	0	1	0
iparüzleti segéd munkások	0	13	0	16	0
kereskedelmi segéd munkások	0	0	0	2	0
kereskedők	0	1	1	1	0
másféle szolgák	0	0	0	9	1
mezőgazdasági segéd munkások	0	1	16	27	0
napszámosok	0	3	0	21	0
papok	1	0	0	0	0
ügyvédek, jegyzők	1	0	0	0	0

A korábban már szintén említett probléma az 1857-es foglalkozásstruktúrával ebben az esetben is visszaköszön, hiszen nagyon sokan voltak azok, akik a két egyéb kezdetű kategóriába lettek besorolva 1857-ben. Akik ekkor még a nők és gyerekek csoportban szerepeltek 1869-ben már bármelyik nagy csoportba bekerülhettek. Az értelmiségiek között találunk bábát, a 12 év alatt felnőtt kort elérő személyek pedig a második népszámlálás idejére már lehettek iparosok, kereskedők vagy földművesek is, de a leginkább jellemző csoport a körükben a napszámos, munkás kategória. Ennek oka, hogy a háztartásban élő nők vagy a saját gazdaságukban vettek részt a munkában, vagy szolgálatba szegődtek más házához, míg a még saját lábára nem állt, de már idősebb gyerekek is jellemzően segédként kezdték akár iparos mellett, akár mezőgazdasági területen.

A legtöbb esetben a foglalkozások és a kategóriák megfelelnek egymásnak, tehát nem mondhatjuk, hogy nagy arányú lett volna a foglalkozásváltás az egyéni életpályákat tekintve, illetve néhány esetben a nagyon különbözőnek tűnő foglalkozások sem azt jelentették, hogy

²²⁵ *Az oszlopokban szereplő foglalkozások módosítás nélkül az 1857-es népszámlálás által kialakított kategóriák neveit viselik.* A korábban is jelzett forráskritikai problémák miatt nem tudtuk őket az 1869-es összeírásához hasonlóan nagyobb csoportokba besorolni, de nem tartottuk volna célravezetőnek egy új kategóriarendszer kialakítását, így meghagytuk az eredeti verziókat. A fogalomhasználattal kapcsolatos problémákkal tisztában vagyunk, erre utaltunk is a népszámlálásokat illető forráskritikai részeknél.

valamiféle társadalmi mobilitásnak lehetünk tanúi, hanem a szakirodalmakban és dolgozatban is oly sokszor említett forráskritikai problémák köszönnek vissza a látszólagos ellentmondásokban. Mivel egy személyhez csak egy foglalkozást lehetett beírni, ezért sokszor a népszámlálást végző biztoson, illetve a népszámlálás utasításán, valamint annak recepcióján múlott, hogy milyen bejegyzés került a vonatkozó rovatokba. Jól példázza ezt az az eset, amikor valakit 1857-ben földbirtokosnak jegyezték be, 1869-ben pedig már értelmiségiként szerepel az összeírásban. Ez a személy Perczel Vince, a helyi földbirtokos nemesi család tagja, akit azonban 1869-ben már megyei hivatalnokként jegyezték be. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy birtokát elvesztette volna, hiszen továbbra is földbirtokos maradt, de mellette hivatalt is vállalt, így a második összeírásban már ezt jegyezték be foglalkozásaként. Mivel a hivatalviselésének kezdetét nem jelzik az általunk felhasznált források, ezért természetesen az sem kizárt, hogy 1857-ben egyébként még nem volt meg ez az állása.²²⁶ Ugyanezt feltételezhetjük azok kapcsán, akik az első népszámlálásban még hivatalnokokként szerepeltek, később pedig földművelő vagy iparos foglalkozást írtak a nevük mellé: ennek oka is az lehetett, hogy lejárt a hivatalviselésük ideje és visszatértek eredeti foglalkozásukhoz.

5.2.3. Költözések a településen belül

A mindkét népszámlálásban azonosított személyek kapcsán azt is megvizsgáltuk, hogy megváltoztatták-e a településen belüli lakhelyüket. Mivel mindkét forrásban feltüntették a házsámokat, ezért ezeket hasonlítottuk össze, annyi módosítást eszközölve, hogy csak a számokat vettük alapul, a betűkkel való továbbosztást (pl. 112/a, 112/b) nem vettük figyelembe, ezekre ebben az esetben egy épületként tekintettük. A számmal és betűvel is jelzett ingatlanok esetén sok esetben nem egyezett a két népszámlálás sem egymással, sem a korabeli kataszteri térképpel (az egyik forráson bontva volt az épület, a másikon nem), így az ilyen típusú eltéréseket – ha például valaki az egyik forrásban 112. szám alatt lakott, a másikban pedig a 112/a-ban – nem tekintettük költözésnek.²²⁷

Az 1449 egyén közül, akiket sikerült azonosítani mindhárom forrásban, 624 fő másik házban lett összeírva a két népszámlálás alkalmával, 825-en pedig ugyanabban az épületben maradtak. Megvizsgáltuk, hogy mely tényezők lehettek azok, melyek hatással voltak arra, hogy valaki a

²²⁶ A Bonyhád Lexikon bejegyzéseiből mindössze annyi derül ki, hogy Perczel Vince 1861-ben országgyűlési képviselő volt. Bonyhád Lexikon, 2017. 229.

²²⁷ A rögzített költözések kapcsán egyébként megállapítható, hogy nem az volt a jellemző, hogy egy egyén házszáma 112/a-ról a 112/b-re változott volna, vagyis egyébként is elenyésző lett volna az ilyen esetek száma. A problémát az jelentette, hogy az egyik népszámlálásban nem volt felosztva a ház, a másikban pedig igen, emiatt változott volna meg az egyén házszáma, ami feltehetően nem tükrözött valódi helyzetváltoztatást.

településen belül lakóhelyet váltott. Figyelembe vettük az egyének nemét, életkorát, vallását, foglalkozási csoportját és hogy a saját tulajdonú házában élt-e vagy sem. Az eredményeket egy többváltozós logisztikus regressziós modell segítségével értelmezzük. A táblázatban szereplő értékek azt mutatják meg, hogy az adott változók hogyan befolyásolják annak a valószínűségét, hogy valaki ugyanabban a házban maradt-e a második népszámlálásra, mint ahol először összeírták.

32. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés az egyén helybenmaradására a két népszámlálás adatai alapján

		Exp (B)	Sig.	N	%
Ház tulajdonlása	Nem saját házban él	(ref.)		316	21,81
	Saját házban él	14,62	***	1133	78,19
Nem	Férfi	(ref.)		729	50,31
	Nő	0,44	***	720	49,69
Vallás	Evangélikus	(ref.)		817	56,38
	Református	1,51	.	126	8,70
	Római katolikus	0,94		501	34,58
	Zsidó	6,76	.	5	0,35
Foglalkozási csoportok	Szabadfogl., értelmiségi	2,39	.	41	2,83
	Iparos, kereskedő	0,96		291	20,08
	Földtulajdonos	(ref.)		516	35,61
	Napszámos, munkás	0,48	***	590	40,72
	Egyéb	4,24	.	11	0,76
Korcsoportok	<16	(ref.)		642	44,31
	16–25	0,47	***	288	19,88
	26–35	1,48	.	193	13,32
	36–45	1,64	*	184	12,70
	46–55	2,73	***	103	7,11
	55<	2,29	.	39	20,69

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; . $p < 0,1$

Az eredmények értelmezését megelőzően egy az elemzés hatékonyságát elősegítő lépést is szükséges ismertetni. A foglalkozási kódokat – melyeket eredetileg csak azoknál hoztuk létre, akiknél a népszámlálás során bejegyzésre került valamilyen foglalkozás, így jellemzően nem szerepelt például a gyermekek esetében – kiterjesztettük mindenkire. Ez azt jelenti, hogy ha valakinél nem tüntették fel ezt a változót, akkor a háztartásfő foglalkozásának megfelelő kód került bejegyzésre hozzá, így a családtagok is a családfő státuszának megfelelő besorolást kapták.

A logisztikus regressziós modell alapján megállapíthatjuk, hogy rendkívül erősen befolyásolta a helyben maradás valószínűségét az, hogy ha valaki a saját maga által birtokolt házban élt, ahhoz képest, mint amikor bérlőként lakott egy épületben. Ez összefügg azzal is,

amit korábbi vizsgálataink során megállapítottunk, hogy jellemzően azok laktak más tulajdonában lévő épületekben, akik mobilabbak voltak, felfogadták őket az adott munka elvégzésére (napszámosok, bér munkások), majd továbkköltöztek.

Az egyének neme is meghatározónak bizonyult a helyben maradásuk valószínűségét illetően, a nők nagyobb eséllyel változtattak lakóhelyet a második népszámlálásra, mint a férfiak. Ennek háttérében az állhat, hogy a házasságkötést követően jellemzően a fiúgyerekek maradtak otthon és az újdonsült feleség költözött a férje családjához.

A lakosok felekezete nem mutatkozott erősen meghatározó tényezőnek a lakhelyváltoztatást illetően. Az evangélikusokhoz képest a reformátusok nagyobb arányban maradtak helyben, míg a római katolikusok kicsit nagyobb valószínűséggel változtattak lakóhelyet, de ez az érték még 10%-os szinten sem szignifikáns. Mivel a zsidó személyek közül mindössze 5 főt sikerült mindhárom forrásban azonosítani, ezért az itt kapott érték alapján – habár szignifikáns – nem érdemes következtetéseket levonni, ugyanis azért mutatkozik erősen szignifikánsnak a helyben maradásuk valószínűsége, mert éppen olyanokat sikerült összekapcsolni, akik ugyanabban a házban maradtak, nem azért, mert az izraelitákra csoportként az lett volna a jellemző, hogy nem változtatnak lakóhelyet.

A foglalkozási csoportokat illetően a földműveseket választottuk referenciakategóriának, hozzájuk képest az iparos, kereskedő réteg értéke nem volt sem szignifikáns, sem jelentősen eltérő. Az értelmiségi csoporthoz tartozók a modell szerint nagyobb valószínűséggel maradtak ugyanabban abban az épületben a második népszámlálás idején, mint ahol az elsőben összeírták őket. Ennek háttérében az állhat, hogy a legtöbb hivatalhoz (jegyző, pap, lelkész, rabbi stb.) épület is tartozott (paplak, községháza, stb.) így azok, akiket mindkét népszámlálásban azonosítani tudtunk, jellemzően mindvégig az adott hivatalt viselték és ugyanott éltek. Ehhez az eredményhez az is hozzájárulhatott, hogy ha valakit közben áthelyeztek, másik településen vállalt tisztséget, akkor elköltözött a városból, így nem találhattuk meg a második népszámlálás ívein, vagyis csökkentette annak a valószínűségét, hogy a településen belül helyet változtatók között megtaláljuk, hiszen a foglalkozásából fakadóan sokkal nagyobb volt annak az esélye, hogy elköltözzön a városból, mint hogy azon belül költözzön egy másik házba. Szintén nagyobb volt az ugyanabban a házban lakás valószínűsége, ha valaki az egyéb kategóriába tartozott, itt is fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy rendkívül alacsony esetszámmal szerepelnek az elemzésben. Ők egyébként jellemzően az „alamizsnából él” bejegyzéssel kerültek ebbe a kategóriába, idős rokonok voltak, akiket befogadtak fiatalabb családtagjaik, így érthető, hogy ők jellemzően nem költöztek máshova a népszámlálások között. A napszámos, munkás kategóriába tartozók pedig sokkal nagyobb valószínűséggel változtattak lakóhelyet, mint a

földművesek, hiszen nekik jellemzően nem is volt saját tulajdonú házuk és a foglalkozásukból fakadóan is szerves része volt a költözés az életüknek.²²⁸

Az életkor is meghatározónak bizonyult a költözés valószínűségét illetően. A gyermekeket (0–15 éves korig) tettük meg referencia kategóriának, az eredményeket tekintve az összes korcsoport valamilyen szinten szignifikánsnak bizonyult. A 16–24 éves korosztály kisebb valószínűséggel maradt ugyanabban a házban, ami teljesen érthető, hiszen jellemzően az ebbe a korcsoportba tartozók vállaltak szolgálatot más háztartásában vagy kötötték meg első házasságukat, mely rendszerint legalább az egyik fél részéről lakóhelyváltoztatással járt. Ezt követően viszont azt állapíthatjuk meg, hogy minél idősebb korosztályba tartozik valaki, annál valószínűbb, hogy ugyanabban a házban marad a második népszámlálásra, mint ahol az első során összeírták.

5.3. A valamely népszámlálásban és a genealógiában szereplő egyének életútjainak elemzése

Azok közül, akik szerepelnek az első népszámlálásban és sikerült azonosítani őket a genealógiában is, de nem szerepelnek az 1869-es összeírásban (összesen 928 fő), leellenőriztük, hogy kik azok, akiknek az anyakönyvi bejegyzések között szerepel a halálozási éve is. Ez az adat 353 esetben hiányzott, 444 esetben 1870 előtti (vagyis valóban meghaltak, mire a következő népszámlálásra sor került volna, így nem is szerepelhettek abban), 131 személy viszont 1869 után halt meg, ebből 121 olyan egyén volt, aki ráadásul Bonyhádon hunyt el. Vagyis elméletileg szerepelhettek volna az összeírásban, hiszen első alkalommal ott tartózkodtak és a genealógiában való azonosításuknak köszönhetően azt is tudjuk, hogy a településen hunytak el az 1869-es népszámlálást követően, vagyis minden meglévő életeseményük Bonyhádra köti őket.

A 13 éves Büchner Johann Bonyhádon tartózkodott az első összeírásakor, özvegy édesanyjával és testvéreivel élt egy háztartásban. A genealógiában is sikerült azonosítani így

²²⁸ A gyakori lakóhelyváltoztatás mögött az örökösödéssel kapcsolatos jelenségek is állhattak. A zsellérek esetében Husz Ildikó is megállapította, hogy a családok lakóhelye gyakran változott, mivel a zsellérház szabadon adható-vehető volt. Mindez látszólagos társadalmi mobilitást is eredményezett, főleg a német családoknál. Mikor az apa még fiatal volt, de az idősebb fia(i) már megházasodtak és nem akartak otthon maradni, úgy tudtak saját háztartást alapítani, hogy vagy előnyös házasságot kötöttek (például elvettek egy földdel és házzal rendelkező özvegyasszonyt) vagy megvettek egy zsellérházat. Ha a fiú zsellérházat vett, így szerepelt a forrásokban, majd apja halálakor visszaköltözhetett az ősi házba (ha ő volt az örökös) és jobbágyként dolgozott tovább. A házuk eladása miatt Husz a zsellérek jelentős részét lakóként találta más házában, de gyakran fordult elő körükben az is, hogy megosztották másokkal a házat, amiben éltek. Husz, 2002. 111–112.

tudjuk, hogy feleségül vette Weber Katharinát,²²⁹ majd 6 gyermekük született, és 1903-ban halt meg Bonyhádon. Így viszont felmerül a kérdés, hogy miért nem szerepelt(ek) az 1869-es összeírásban is. Az egyetlen közvetett adat, amely egy lehetséges magyarázathoz szolgál adalékkul, hogy a második, 1879-ben született gyermekük esetében szerepel a születés helye is (az elsőnél nem): ő Apátiban látta meg a napvilágot.²³⁰ A fiatalabb testvérei viszont már Bonyhádon születtek. Így valószínűsíthető, hogy a család a népszámlálás ideje alatt és azt követően több évig máshol élt, majd ismét visszaköltözött a településre.

A fenti példa nem egyedi, hiszen több olyan életutat is látunk, mely során az első népszámlálást követően került sor az egyén életében a házasságkötésre, alapított családot, néhány évig, évtizedig máshol éltek, majd visszatelepedtek Bonyhádra. A zsidókról – ha sikerült őket azonosítani – szintén tudjuk, hogy a foglalkozásukból adódóan az átlagosnál is mobilabbnak tekinthetők. Azt is sok esetben látjuk, hogy az 1857-ben még gyermekként összeírtak „tűnnek el” a második népszámlálás idejére, de térnek vissza az életük egy későbbi szakaszában. Ekkor feltételezhetjük azt is, hogy egy másik településen cselédnek álltak vagy egy mesterember mellé iparostanoncnak szegődtek, és ezt az életciklus-szolgálatot követően tértek vissza Bonyhádra. Ezt támasztja alá az is, hogy a Bonyhádon szolgálatot teljesítők is általában más településről érkeztek, így ebben az életszakaszban (fiatalon, munkaképesen, de még családalapítás előtt) jellemző volt a vándorlás, úgy tűnik sokszor átmeneti jelleggel, a szülőhelyre való visszatéréssel.

Sok esetben nem tudjuk a rendelkezésre álló genealógiai adatokból kideríteni azt, hogy pontosan hol voltak a második népszámlálás idején az egyének, akik a meglévő adatok alapján akár a településen is lehettek volna, hiszen életben vannak és a bejegyzett életeseményeik is Bonyhádra kötődtek – így csak a fentiekhez hasonló feltételezésekkel élhetünk. Közülük sokat még egyszer manuális ellenőrzés alá vetettünk, vagyis célzottan kerestük őket az 1869-es népszámlálásban, amely szinte teljeskörűnek tekinthető, de nem találtuk meg őket, vagyis úgy tűnik valóban nem tartózkodtak a településen ebben az időpontban. Ez tehát azt jelenti, hogy a földrajzi mobilitás nem volt elhanyagolható, vagyis a településről el- és visszavándorlás feltehetőleg egyáltalán nem volt ritka.

²²⁹ A házasságkötés helye és ideje azonban nem szerepel a genealógiában, tehát a feleség nevét is valószínűleg a gyermekek kereszteselési anyakönyvi bejegyzéseiből tudjuk. <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=176623&nachname=B%C3%9CCHNER&modus=&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 07. 29.

²³⁰ Ha a család néhány évet Apátiban töltött, esetleg a szülők már a házasságot is ott kötötték, akkor ez magyarázatot adna arra is, hogy miért nincs pontos bejegyzés a házasságkötésről, hiszen ez ebben az esetben nem a bonyhádi anyakönyvekbe került bejegyzésre.

A harmadik típus²³¹ esetén ugyanígy megvizsgálhatnánk, hogy kik azok, akiknek szerepel a születési éve és azért nem szerepeltek az 1857-es népszámlálásban, mert csak ezt követően születtek. Annak kapcsán viszont, hogy akik hiányoznak, mi miatt nem voltak ott, nem tudnánk következtetéseket levonni, hiszen hiányos volt az első összeírás anyaga. Az alábbiakban mindhárom típust bevonva végzünk további elemzéseket.

5.3.1. Az újrarázasodás vizsgálata

A népszámlálások alapján készített leíró elemzésben már foglalkoztunk a házasságkötésekkel, megbecsültük a házasságkötési életkort és megvizsgáltuk, hogy mekkora a soha meg nem házasodók aránya. Emellett röviden elemeztük a házasságok heterogenitását a felek származási helye és felekezete szerint is. A népszámlálások genealógiával való összekapcsolása mindezekeken felül lehetőséget nyújt arra is, hogy megvizsgáljuk az újrarázasodás jelenségét. A rendelkezésre álló adatok alapján arra keressük a választ, hogy az általunk vizsgált időszakban mennyire volt jellemző, hogy a megözvegyült fél ismételt házasságot kötött, és ha így döntött, akkor azt mi befolyásolhatta. Az elemzés során figyelembe vesszük a megözvegyült személy nemét, foglalkozását, illetve azt, hogy volt(ak)-e életben lévő gyermeke(i).²³²

5.3.1.1. A házasságok demográfiai jellemzői

A házasságok elemzéséhez azokat az életeseményeket vettük alapul, melyek kapcsán igaz, hogy vagy a férj vagy a feleség legalább az egyik népszámlálásnál jelen volt a településen. Ez a kritérium azért volt fontos, mert ezekből az adatállományokból származott az egyének foglalkozására vonatkozó információ, melyre a fejezetben végrehajtott elemzésekhez szükség volt. Így tehát potenciálisan közel 5000 ember házasságkötései szerepelhetnének a vizsgálatunkban, hiszen ennyi egyént sikerült a két népszámlálás valamelyikében és a genealógiában is azonosítani. Az viszont, hogy ennyi olyan személy szerepel az adatbázisban, akit vagy az egyik vagy a másik népszámlálásban és a genealógiában is azonosítani tudtunk, nem jelenti azt, hogy az összes esetben rendelkezünk a házasságkötésük adataival is. Előfordulhat ugyanis, hogy még azelőtt meghaltak vagy elhagyták a települést, hogy házasságot

²³¹ Mikor egy egyént a genealógiában és az 1869-es népszámlálásban megtaláltuk, de az 1857-es összeírásban nem.

²³² Pakot Levente megözvegyülést és újrarázasodást vizsgáló tanulmányában is kiemeli, hogy a házastárs halála utáni házasságkötést sok tényező befolyásolhatja. Nemcsak a megözvegyült fél szándékán múlhat az újrarázasodás sikere, hanem a társadalmi helyzetétől, az életkorától, a háztartása összetételétől, stb. Pakot, 2009. 56.

köthettek volna, vagy esetleg azok közé tartoztak, akik nem házasodtak össze senkivel. Az is lehet, hogy csak a népszámlálást követően házasodtak meg, vagy már az adott összeírás előtt megözvegyültek, esetleg elváltak.

2764 olyan házasságkötést sikerült azonosítani, ahol legalább az egyik fél, legalább az egyik népszámlálás során jelen volt Bonyhádon. Ezeket a házasságkötéseket alapul véve megállapíthatjuk, hogy hogyan alakult az átlagos házasságkötési kor aszerint, hogy mindkét félnek az első házasságáról volt-e szó vagy újránházasodás történt-e legalább az egyik vagy akár mindkét fél részéről.

33. táblázat: A házasodó felek átlagéletkora a házasságkötések különböző típusai szerint

	Esetszám	Nő életkora	Férfi életkora
Mindkét félnek első	2145	21,8	25,4 ²³³
Férfinak első, nőnek újránházasodás	175	29,9	29,0
Nőnek első, férfinak újránházasodás	234	25,5	35,6
Mindkét fél újránházasodik	210	39,1	46,2

Az újránházasodás vizsgálatához azonban szükség van arra, hogy ismerjük a házaspárok halálozási dátumát is, hiszen akkor tudhatjuk biztosan, hogy a másik fél megözvegyült, ha ez az adat is rendelkezésre áll. Ha hiányzik a halálozási dátum, akkor lehet, hogy a megfigyelés alatt álló személyek elhagyták a települést és máshol kötöttek új házasságot, ezért az elemzés szempontjából szükséges a halálozással való lezárás. Ezzel a kritériummal közel felére csökken a vizsgálható házasságkötések száma, 1498 olyan frigy marad, ahol mindkét fél halálozási dátumát ismerjük. Ezek a házasságok az alábbi időszakokban kötöttek és értek véget:

34. táblázat: A házasságkötések száma a házasságkötés dátuma szerint

Időszak	Házasságkötések száma	Időszak	Megözvegyülések száma
<1831	157	<1851	129
1831–1860	530	1851–1880	584
1861–1890	585	1881–1910	519
1890<	76	1910<	266
Hiányzó dátum	150	Hiányzó dátum	0
Összesen	1498	Összesen	1498

A közel másfélezer házasságkötésből megvizsgáltuk, hogy a megözvegyüléskor a feleség vagy a férj maradt-e életben és újránházasodtak-e az özvegyek vagy sem.

²³³ Hasonló értékeket talált Melegh Attila Kiskunhalason az első házasság átlagos életkorára vonatkozóan az 1860–69-es időszakra: a nőknél 20 év, míg a férfiaknál felekezettől függően 26–27 év. Melegh, 2000. 71.

35. táblázat: A megözvegyültek újraházasodásának alakulása nemek szerint

	nem házasodik újra (n)	%	újraházasodik (n)	%	összesen (n)
nő	730	84,98	129	15,02	859
férfi	365	57,12	274	42,88	639
összesen	1095	73,10	403	26,90	1498

A táblázatban látható adatok azt mutatják, hogy az általunk vizsgált házasságokat alapul véve több nő özvegyült meg, mint férfi, az esetek 57,34% végződött a férfi halálával. A megözvegyült férfiak közül azonban jóval magasabb azoknak az aránya, akik újraházasodtak. Míg a férfiak körében majdnem 43% azoknak az aránya, akik ismét oltár elé álltak feleségük elvesztését követően, addig a nők mindössze 15%-a köt ismét házasságot a férje elvesztése után.²³⁴

Amennyiben az újraházasodás elemzése során csak azokat az eseteket vesszük figyelembe, melyek a disszertáció időkeretéhez idomulva 1857 és 1869 között értek véget megözvegyüléssel, akkor 1498 házasságból mindössze 264 marad. Az alacsony esetszám miatt az alábbiakban elsősorban a nagyobb mintával dolgozunk, de a modellt mindkét változatra lefuttattuk, így kevesebb változóval ugyan, de közeljük a szűk időtartam esetén kapott értékeket is.

5.3.1.2. Az újraházasodást befolyásoló tényezők vizsgálata

Az a vonatkozó irodalomból és részben a fent bemutatott jellemzőkből is kiderült, hogy a megözvegyülő fél neme és életkora jelentősen befolyásolja az újraházasodást, így ezek az elemzés alapvető részét képezik. A modellt lefuttattuk az összes házasságkötésre, ekkor szerepel a megözvegyült neme is a változók között, de külön modellt készítettünk nemenként is, hogy a férfiak és a nők újraházasodását befolyásoló tényezők közötti különbségeket is érzékeltetni tudjuk. Az egyének életkorát 6 korcsoportba sorolva illesztjük be a modellekbe, referenciakategóriaként a 26–35 éves korcsoportot választva.²³⁵ A vizsgálatba a nagyobb minta

²³⁴ Ez egybeesik Pakot Levante eredményeivel is, mely szerint az özvegy nők alacsonyabb arányban kötnek ismét házasságot az özvegy férfiaknál. Pakot, 2009. 62. Pakot további elemzései azt is bemutatják, hogy a férfiak nemcsak, hogy nagyobb arányban, de a megözvegyülésükhöz képest rövidebb időn belül kötnek házasságot, mint az özvegyé vált nők. Ennek hátterében több tényező is állhat, mint például, az, hogy a női feladatokra egy új feleséget találni kevésbé volt specifikus feladat, mint egy özvegyasszonynak olyan új férjet találni, aki elhunyt férje munkáit tovább tudta folytatni. De ugyanígy befolyásolhatta a nők újraházasodási szándékát az is, hogy ezzel elveszítheti a tulajdonra vonatkozó jogait és háztartásfői helyzetét, de akár az is, hogy ha már volt nagykorú gyermeke, aki átvette volna a gazdaság vezetését. Pakot, 2009. 70–72.

²³⁵ Pakot Levante elemzése során a 65 éven felülieket kihagyta a modellekből, mivel körükben sokkal nagyobb az esélye az elhalálozásnak, ami miatt nem köthetnek új házasságot, így ez nem pusztán azért van, mert nem is akarnak, hanem mert nincs is rá lehetőségük a saját életkoruk és a potenciális házastársjelöltek kis létszáma miatt.

esetén bevontuk a megözvegyülés időpontját is 4 időszakot alkalmazva (1851 előtt, 1851–1880, 1881–1910, 1910 után).

Az újraházasodással foglalkozó szakirodalom alapján feltételezhető az is, hogy az ismételt házasságkötést befolyásolhatta az is, hogy vannak-e gyermekei az egyedül maradt félnek, illetve a gyermekek milyen életkorúak és milyen a nemek szerinti összetételük. Ezek vizsgálatához az alábbi változókat hoztuk létre. Egy függvény segítségével minden egyes egyénről, aki szerepel a genealógiában meg tudjuk mondani, hogy egy bizonyos évben – jelen esetben ez lehet a megözvegyülésének vagy az újraházasodásának ideje – hány gyermeke volt, és ők milyen demográfiai jellemzőkkel bírtak. Az elemzés során azt vizsgáltuk meg, hogy a megözvegyüléskor voltak-e gyermekei az életben maradt félnek, ha voltak, akkor milyen volt a nemek szerinti összetételük (csak fiú(k), csak lány(ok) vagy fiúk és lányok is vegyesen), illetve létrehoztunk egy változót, ami azt mutatja meg, hogy volt-e életben lévő 15 évesnél idősebb fia. Ez utóbbit az indokolta, hogy potenciális örökösként egy nagykorú fiú már befolyásolhatta a szülő azon döntését, hogy újraházasodik-e.

A társadalmi helyzetet a rendelkezésre álló változók közül leginkább a foglalkozással tudtuk érzékeltetni. Annak érdekében, hogy a regressziós modellben használható változókat kapjunk, ebben az esetben is a korábbiakban már használt 5 nagy foglalkozási csoportot alkalmaztuk. Azért volt fontos kritérium, hogy a házasságot kötők legalább egyike szerepeljen a legalább az egyik népszámlálásban, mert ezekből az adatállományokból származott a foglalkozásra vonatkozó információ. Az 1857-es népszámlálás forráskritikai problémái ebben az esetben is visszaköszöttek, az 5 fő kategóriába való besorolás során sok nehezen vagy egyáltalán nem azonosítható kategória volt, így ennek hatására megnőtt az 5. (egyéb) csoportba sorolt egyének száma. Problémát jelentett az is, hogy a nők általában az egyéb csoportba lettek besorolva vagy egyáltalán nem állt rendelkezésre adat a foglalkozásukról. Ezt úgy orvosoltuk, hogy ha üres vagy egyéb kategóriába sorolt adat állt csak rendelkezésre róluk – és ők maradtak özvegyen – akkor a férjük foglalkozásának megfelelő kódot rendeltük hozzájuk. Azonban ezeket a lépéseket követően is 79 olyan eset maradt az 1498 házasságból, amikor nem tudtunk foglalkozást kapcsolni az özvegyekhez.²³⁶

Pakot, 2009. 61. Az általunk elkészített modelleket lefuttattuk az életkortól függetlenül mindenkire és a 65 év felettieket kihagyva is, az eredmények azonban nem mutattak jelentős eltérést.

²³⁶ A foglalkozásra vonatkozó adatok többféle modell használatával sem lettek szignifikánsak, de még akkor sem, ha a logisztikus regresszióban csak a foglalkozási adatokat használtuk az újraházasodás magyarázatához. A mindenkire vonatkozó modell még a foglalkozási csoportokkal együtt mutatjuk be, de a nemek szerint elkészített modelleknél – ahol szintén nem mutatott egyik foglalkozási csoport sem szignifikáns értéket – már nem vizsgáljuk ismét a foglalkozási csoportok hatását. Az, hogy a foglalkozások ennyire nem bizonyultak meghatározónak az újraházasodást illetően több okból is meglepő. Husz Ildikó például a zsámbéki kutatásaiban azt találta, hogy a földdel rendelkező német jobbágyok státuszátörökítéshez az öröklés mellett (mivel általában csak egy gyerek

Ez első modell azokat a házasságkötéseket tartalmazza, amelyek 1857 és 1869 között értek véget az egyik fél halálával. Az eredmények alátámasztják a nem és a kor szerint várt hatásokat, melyeket a korábbi újránházasodást vizsgáló elemzések is bemutattak már. A nőkhöz képest a férfiak sokkal nagyobb valószínűséggel házasodnak újra. Az életkor is meghatározónak tűnik, a szignifikáns kategóriák alapján azt láthatjuk, hogy minél idősebben özvegyül meg valaki, annál kisebb a valószínűsége, hogy újránházasodjon a 26–35 éves korcsoporthoz képest. A foglalkozási csoportok egyike sem adott szignifikáns értéket és a gyerekekre vonatkozó változók közül is csak a leány gyermekek és a 15 évesnél idősebb fiú jelenléte mutatkozott olyan tényezőnek, melyek csökkentik az újránházasodás valószínűségét.

36. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés az 1857 és 1869 között megözvegyültek újránházasodására a két népszámlálás adatai alapján

		Exp (B)	Sig.	N	%
Nem	Férfi	15,72	***	113	42,80
	Nő	(ref.)		151	57,20
Életkor	<26	3.18E+9		12	4,54
	26–35	(ref.)		42	15,91
	36–45	0,32	*	66	25,00
	46–55	0,07	***	68	25,76
	56–65	0,03	***	54	20,45
	65<	0,00		22	8,33
Foglalkozási csoportok	Szabadfogl., értelmiségi	3,97		9	3,49
	Iparos, kereskedő	1,10		40	15,50
	Földtulajdonos	(ref.)		101	39,15
	Napszámos, munkás	1,13		95	36,82
	Egyéb	0,73		13	5,04
Gyerekekre vonatkozó változók	Nincs gyermek	(ref.)		45	17,05
	Csak fiú gyerek(ek)	1,57		40	15,15
	Csak lány gyerek(ek)	0,25	*	46	17,42
	Vegyes nemi összetétel	0,37		133	50,38
	Nincs 15 évesnél idősebb fiú	(ref.)		145	54,92
	Van 15 éves vagy idősebb fiú	0,24	*	119	45,08

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; . $p < 0,1$

örökölte a földet) a földdel rendelkező özvegyasszonyokkal való házasodást alkalmazták. Így ebben az esetben van valamilyen kapcsolat az újránházasodás és a foglalkozás között. Husz, 2002. 92–93.

A nagyobb korszakot átfogó, de a népszámlálásokhoz köthető 1498 házasságra is elkészítettük ugyanezt az elemzést, remélve, hogy a nagyobb esetszámnak köszönhetően több változó esetében is erősebb kapcsolatot találhatunk.

37. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a megözvegyültek újrarázasodására a két népszámlálás adatai alapján

		Exp (B)	Sig.	N	%
Nem	Férfi	14,61	***	639	42,66
	Nő	(ref.)		859	57,37
Életkor	<26	11,75	*	35	2,34
	26–35	(ref.)		204	13,62
	36–45	0,29	***	265	17,69
	46–55	0,10	***	299	19,96
	56–65	0,03	***	376	25,10
	65<	0,004	***	319	21,30
Megözvegyülés időszaka	<1851	2,43	**	129	8,61
	1851–1880	(ref.)		584	38,98
	1881–1910	0,62	*	519	34,65
	1910<	0,40	*	266	17,76
Foglalkozási csoportok	Szabadfogl., értelmiségi	0,55		37	2,61
	Iparos, kereskedő	1,23		298	21,00
	Földtulajdonos	(ref.)		493	34,74
	Napszámos, munkás	1,08		550	38,76
	Egyéb	0,67		41	2,89
Gyerekekre vonatkozó változók	Nincs gyermek	(ref.)		287	19,16
	Csak fiú gyerek(ek)	0,71		253	16,89
	Csak lány gyerek(ek)	0,42	**	302	20,16
	Vegyes nemi összetétel	0,38	**	656	43,79
	Nincs 15 évesnél idősebb fiú	(ref.)		811	54,17
	Van 15 éves vagy idősebb fiú	0,49	**	687	45,86

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; . $p < 0,1$

Ebben az esetben is alapvetően meghatározónak bizonyult a megözvegyültek neme és életkora is, ebben a modellben már mindegyik korcsoport esetén szignifikáns eredményt kaptunk. Minél fiatalabb valaki, annál valószínűbb, hogy újrarázasodik és az életkor előrehaladtával sokkal kevésbé volt jellemző a házastárs elhalálása után egy újabb házasságkötés. A megözvegyülés időszaka is meghatározónak bizonyult, a népszámlálások idejét is magában foglaló 1851–1880-as időszakhoz képest az ezt megelőzően véget ért házasságok esetében sokkal valószínűbb volt, hogy ismét házasságot kötnek az egyedül maradt házastársak, míg a későbbi időszakokban az újrarázasodás valószínűsége csökkent. Emögött

állhat az is, hogy a vizsgált egy évszázadnyi idő alatt az életkörülmények javultak, a várható átlagos élettartam folyamatosan nőtt, így a megözvegyülés az életpálya egyre későbbi időszakára esett és így egyre kevesebb lehetőség volt az újraházasodásra, és más tényezők miatt egyre kisebb szándék mutatkozott erre az idősebb korban özvegyen maradók részéről.

A foglalkozási csoportok vizsgálata során egyetlen szignifikáns értéket sem kaptunk, így ezek alapján az adatok és az itt felhasznált modell alapján nem tudunk következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy a bármilyen foglalkozást űzők kevésbé vagy jobban hajlottak-e az újraházasodásra.

A háztartás összetételére vonatkozó változók közül meghatározónak bizonyult a gyermekek nemi összetétele. A gyermektelenekhez képest a bármilyen nemi összetételű gyermekkel rendelkezés csökkenti az újraházasodás valószínűségét, de szignifikáns értéket csak a „csak lányok”, illetve a vegyes nemek szerinti összetétel kapcsán kaptunk. Szintén csökkenti az újraházasodás mellett döntés esélyét az, ha valakinek 15 éves vagy annál idősebb fiúgyermeke volt.

Az alábbiakban a regressziós modell eredményeit nemenként is bemutatjuk. Emellett az alacsony esetszámok miatt a korcsoportokat annyiban módosítottuk, hogy a két legfiatalabb kategóriát összevontuk.

38. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a megözvegyültek újránházásodására a két népszámlálás adatai alapján, nemenként

		Férfiak		Nők	
		Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
Életkor	<36	(ref.)		(ref.)	
	36–45	0,39	.	0,20	***
	46–55	0,09	***	0,14	***
	56–65	0,02	***	0,03	***
	65<	0,004	***	0,000	
Megözvegyülés időszaka	<1851	2,68	*	2,27	*
	1851–1880	(ref.)		(ref.)	
	1881–1910	0,72		0,48	*
	1910<	0,65		0,38	
Foglalkozási csoportok	Szabadfogl., értelmiségi	1,71		0,00	
	Iparos, kereskedő	1,10		1,56	
	Földtulajdonos	(ref.)		(ref.)	
	Napszámos, munkás	1,21		0,85	
	Egyéb	0,51		0,71	
Gyerekekre vonatkozó változók	Nincs gyermek	(ref.)		(ref.)	
	Csak fiú gyerek(ek)	0,92		0,70	
	Csak lány gyerek(ek)	0,68		0,29	***
	Vegyes nemi összetétel	0,65		0,21	***
	Nincs 15 évesnél idősebb fiú	(ref.)		(ref.)	
	Van 15 éves vagy idősebb fiú	0,60		0,15	***

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; . $p < 0,1$

A nemek szerinti bontásban elkészített modellek hasonló eredményeket mutatnak, mint amit az összes házasságot együttesen figyelembe véve kaptunk. A megözvegyülő életkorának a hatása ugyanúgy érvényesült akár férfiről, akár nőről volt szó, vagyis minél idősebb valaki, mikor meghalt a házastársa, annál kisebb a valószínűsége, hogy újránházásodik. A megözvegyülés időszakának az újránházásodásra való hatása is ugyanazt a tendenciát mutatja nemenként is, bár kevesebb változó szignifikáns, mint a közös modellben volt.

A férfiaknál a gyerekekre vonatkozó változók közül egyetlen egy sem volt szignifikáns, amely részben fakadhat abból is, hogy az esetszámok jóval lecsökkentek mindkét nem, de különösen a férfiak esetében. De utalhat arra is, hogy a férfiak újránházásodását nem befolyásolta érdemben az, hogy vannak-e gyerekeik, és ha vannak azok milyen korúak vagy neműek. Ennek hátterében az állhat, hogy fiatal korukban, gyermek nélkül azért házasodtak újra, hogy legyen gyermekük, míg ha úgy halt meg a feleségük, hogy már voltak gyermekek, akkor azok és a

háztartással kapcsolatos feladatok ellátására a gyerekek korától és nemétől függetlenül is szükségük volt egy feleségre.

A nők esetében viszont meghatározónak tűnik az, hogy voltak-e már gyermekeik a megözvegyüléskor. Ha ugyanis voltak, akkor az csökkentette az újrահázasodás valószínűségét, szignifikáns értéket a csak lányok és a vegyes nemi összetételű gyermekek esetében láthatunk. Az özvegyasszonyok esetében erőteljesen meghatározó tényező volt, ha élt 15 évnél idősebb fiúgyermeke, ekkor jóval kisebb volt a valószínűsége, hogy ismét házasságot kössön, mint abban az esetben, ha nem volt nagykorúnak számító fia.

5.4. Mozaikcsaládok

A népszámlálások genealógiával való összekapcsolása lehetőséget adott a mostoha- és/vagy mozaikcsaládok vizsgálatára is, hiszen az anyakönyvi adatok segítségével sok esetben azonosíthatók a rokoni kapcsolatok is, ha az egyént sikerült összekapcsolni a különböző adatállományokban. Ha csak a népszámlálási adatok állnak rendelkezésre, akkor legfeljebb annyi információval szolgálnak az ívek ezt a témát illetően, hogy feltűntetik, ha egy családban mostohagyermek is lakik. Mivel azonban az összeírt személyek rokoni státuszát a háztartásfőhöz képest adták meg, így a mostohagyermek bejegyzés csak abban az esetben kerülhetett rögzítésre, ha a gyermek a háztartást vezető személynek nem vérszerinti rokona volt, hanem örökbe fogadta, vagy ha a házastársának egy előző házasságból származó gyermeke(i) éltek a háztartásában. Az a népszámlálási bejegyzésből nem derül ki, hogy ha az édesapa egy korábbi házasságából származik a gyermek, mivel a háztartásfőhöz való viszonya az anya személyétől függetlenül ebben az esetben is gyermekként definiálható. A kérdést tovább árnyalja, hogy olyan esettel is találkozhatunk, mikor a háztartásfő az összeírás során a sajátjaként nevezte meg a felesége (vagy özvegyasszony esetén a férje) előző házasságából született gyermekeit. Így a népszámlálásban mostohagyermekként feltüntetett személyeknél jóval többen élhettek olyan családokban, ahol nem csak a vérszerinti szülők és a vérszerinti testvérek éltek egy fedél alatt.

A kérdéskör részletes elemzésének első lépéseként vizsgáljuk meg, hogy a népszámlálásokban hányan vannak és milyen jellemzőkkel bírnak azok, akik mostohagyermekként lettek bejegyezve. A 39. táblázatban a mostohagyermek korcsoportok és nemek szerinti megoszlását látjuk mindkét népszámlálásra vonatkozóan.

39. táblázat: A mostohagyermekként bejegyzett személyek jellemzői a népszámlálásokban

korcsoport	1857		1869	
	fiú	lány	fiú	lány
0–4	0	1	0	0
5–9	3	3	2	6
10–14	15	10	7	9
15–19	13	20	6	5
20–24	4	10	8	3
25–29	3	0	2	2
30–34	2	0	1	0
Összesen	40	44	26	25

Meglehetősen alacsony a mostohagyermek kategóriába soroltak száma, különösen az 1869-es népszámlálásban, főként annak figyelembevételével, hogy ez az összeírás, melynek a teljes anyaga fennmaradt, míg az 1857-es egy része hiányzik. Míg 1857-ben 2214 gyermeket írtak össze a 84 mostohagyermeken kívül, addig 1869-ben 2859-en kerültek a gyermek kategóriába és 51 mostohagyermeket rögzítettek. Azokat, akiket a népszámlálásban mostohagyermekként írtak össze, nem feltétlenül tudtuk azonosítani a genealógiában is (például nem helyben születtek, így nem állt rendelkezésre anyakönyvi bejegyzés róluk, vagy ahogy már korábban említettük a zsidók egy jelentős részét nem sikerült összekapcsolni a genealógiával több okból kifolyólag is). Ezért a népszámlálás és a genealógia segítségével létrehozott adatbázis segítségével azt vizsgáljuk meg, hogy hány olyan háztartást találunk, melyben az anyakönyvi adatok alapján bizonyíthatóan nem csak édestestvérek éltek együtt és ez hány esetben esik egybe azzal, mikor a népszámlálást végző személy is külön jelezte a bejegyzésével, hogy a háztartásban mostohagyermek (is) él.

Az 1857-es népszámlálásban összeírt 84 mostohagyerek összesen 39 különböző háztartásban élt. Ha a mostohagyermekket a genealógiában is szeretnénk azonosítani, akkor első lépésként azt kell leellenőrizni, hogy a népszámlálásban gyermekként szereplő egyéneknek kik voltak a genealógia szerint a szülei. Ehhez természetesen szükség volt arra, hogy ezeket a személyeket mindkét adatállományban azonosítani tudjuk. Az 1857-ben gyermekként bejegyzett 2214 egyénből 1236 főt sikerült az anyakönyvi adataival is összekapcsolni, ők összesen 419 háztartásban éltek. Minden azonosított gyermekhez létrehoztunk egy új változót, mely a két szülője azonosítójának összekapcsolásával jött létre.²³⁷ Megvizsgáltuk, hogy ez az

²³⁷ Az 1839-ben született Lotz Heinrich genealógiai adatlapján mindkét szülője fel van tüntetve. Az édesapja egyéni azonosítója: I68675, az édesanyjáé: I68793, így az ő esetében a szülőpárhoz létrehozott változó így néz ki: I68675_I68793. Ez tehát egyrészt azonosítja a szüleit, másrészt összeköti őt a saját édestestvéreivel, akiknél a szülői azonosító szintén ennek a két ID-nak az összekapcsolásából származó változó lesz. Emellett pedig megkülönbözteti őt fél- vagy mostohatestvéreitől, akik ugyan élhetnének vele egy háztartásban, akár ugyanolyan vezetéknevvel is, anélkül, hogy a népszámláló utalást tett volna arra, hogy ők nem édestestvérek, de ha sikerült

azonosító az egy háztartásban összeírt gyermekek esetén különbözik-e. Ha ugyanaz volt minden együtt élő gyermeknél, az azt jelentette, hogy ugyanattól a szülőpártól származtak, vagyis egymás édestestvérei voltak. Ha azonban eltérést tapasztaltunk, akkor nem ugyanazok voltak a szüleik, vagyis egymásnak legalább féltestvérei voltak. 51 olyan háztartás volt, ahol több házasságból származtak a gyermekek, összesen 204 gyermek élt mostoha-, illetve mozaikcsaládban. Ez szinte mindig két különböző szülőpárt jelentett, mindössze 3 olyan eset volt, mikor 3 különböző szülőpárt tudtunk azonosítani az együtt élő gyermekek körében. Ebből az 51 háztartásból a népszámlálásban 35 esetben különbségtétel nélkül a háztartásfő gyermekeinek jelölték meg őket – vagyis csak a népszámlálásból nem derült volna ki, hogy mostohacsaládokról van szó –, mindössze 16 olyan volt, ahol a népszámlálás bejegyzése is mutatta, hogy az együtt élő gyermekek nem édestestvérei egymásnak.

Ha ugyanezt a vizsgálatot elvégezzük az 1869-es népszámlálás adataival, akkor az alábbi eredményeket kapjuk. Az 51 mostohaként bejegyzett gyermeket 30 különböző háztartásban írták össze. A 2859 gyermekként bejegyzett egyénből 1944-et azonosítottunk a genealógiában, akik 744 különböző háztartásban éltek. A genealógia alapján, a szülők azonosítójából létrehozott változó segítségével 59 háztartásról tudjuk megmondani, hogy a bennük élő gyermekek nem édestestvérei egymásnak, ez összesen 254 gyermeket érint. Ebből az 59 háztartásból azonban 45-ről nem lehetett volna megmondani, hogy több házasságból származó gyermekek éltek együtt, mert a népszámlálásban a gyerekeknél nem lett jelölve, hogy mostohagyerekekről lenne szó.

A következő rövid esettanulmányokban azoknak a családoknak a helyzetét mutatjuk be, akiknél az együttélő gyermekek több különböző házasságból származtak, a népszámlálás azonban önmagában nem tudta bemutatni ezt az összetett, néha meglehetősen bonyolult kapcsolatrendszert. A konkrét esetek jól megvilágítják a mozaikcsaládok azonosításának nehézségeit is.

5.4.1. A Hof család

Hof Jakab²³⁸ kovácsmestert és családját mindhárom adatállományban sikerült azonosítani. 1857-ben a 171. szám alatt élt Katalin nevű feleségével, két gyermekével és a népszámlálás

azonosítani őket és a szüleiket a genealógiában, akkor ebből a változóból kiderül, hogy nem egymás vérszerinti testvérei. Lotz Heinrich adatlapja az Ortsfamilienbuchban: <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I73237&nachname=Lotz&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 08. 01.

²³⁸ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I2257&nachname=HOF&modus=&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 08. 01.

megjegyzés rovata szerint anyósával. Az épületben egyébként két másik iparoscsalád is élt, mindkettő külön lakófélben összeírva. A genealógiából kiderül, hogy Helfenbein Katalin Jakab második felesége, a két gyermek közül az egyik az első, míg a másik a második házasságából született. A velük együtt összeírt anyós pedig az első felesége, az 1854-ben elhunyt Vager Margitnak az édesanyja. 1869-ben szintén szerepelt a család az összeírtak között, Hof Jakab, felesége Katalin és immár 5 gyermekük, valamint az anyósa éltek a 171/a házsám alatt. Rajtuk kívül három másik lakófél is élt az épületben, két napszámos, illetve egy szatócs háztartásfővel. Ismét érdemes összevetni a népszámlálásban szereplő információkat a genealógiai adatokkal. 1869-ben ugyanis Hof Jakab már harmadik feleségével, Hutter Katalinnal élt – mivel a népszámlálásban a feleségek férjeik vezetéknevével szerepeltek, így ha egy férfinak ugyanolyan keresztnévű feleségei lettek, akkor nehéz különbséget tenni köztük csak a népszámlálási bejegyzések alapján, különösen, ha még a születési évük is közel esett egymáshoz –, az újonnan összeírt gyermekek pedig ebből a harmadik házasságából születtek. Így tehát az együtt élő öt testvér három különböző anyától született, melyre csak az anyakönyvi adatok bevonásával derült fény, hiszen ebben az esetben még a népszámláló biztos sem „vétett hibát”, a gyermekek mind a háztartásfő édesgyermekei voltak.

5.4.2. A Stahl család

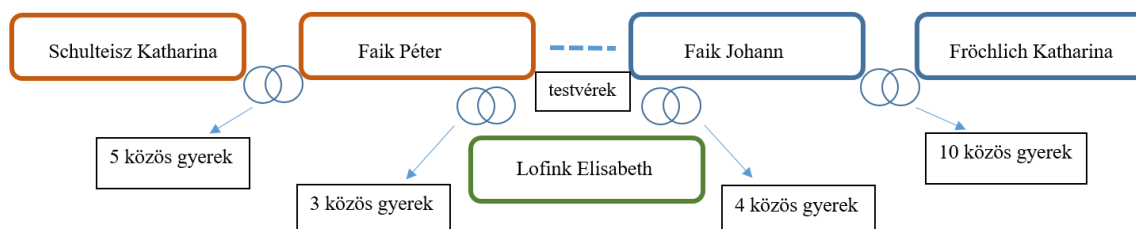
Stahl (vagy Stall) Konrád²³⁹ cikói származású napszámos és családja szintén mindhárom adatforrásban szerepelt. 1857-ben a város legtöbb lakófelet magában foglaló, 2. számú épületében laktak feleségével és két gyermekével. Neje, Scheidler Erzsébet Konrád első felesége, két gyermekük Terézia és József élt velük együtt. 1869-ben azonban Konrád már második feleségével élt egy másik házban, melyben rajtuk kívül a községi kanász és a juhász éltek a családjaikkal. A feleségének, Müller Magdalénának már szintén volt egy korábbi házassága, és az abból született gyermekek apjuk vezetéknevével, mostohagyermekként szerepeltek ebben az összeírásban. Az első házasságokból származó gyermekek mellett egy közös gyerekük is született, így mostoha- és féltestvéreket is találhatunk ebben a háztartásban. A feleség első házasságából született két gyermekét, akiknek a vezetéknevük is különbözött, a népszámlálást végző személy is mostohagyermekként jegyezte be.

²³⁹ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I44149&nachname=STALL&modus=&lang=de>
Letöltés ideje: 2022. 08. 01.

5.4.3. A Faik (Feig) család

Az 1869-es népszámlálásban Feig Erzsébet²⁴⁰ 37 éves özvegyasszony, napszamos, 10 gyermekével élt a 368/a szám alatt, közülük az egyik idősebb fiú asztalossegédnek tanult. Az épületben egy másik napszamos családot is összeírtak, külön lakófélben. A háztartás a rendelkezésre álló adatok alapján az egyszerű nukleáris család besorolást kapta, ezen belül is a gyermekeivel élő özvegyasszony alkategóriába került. Az egyetlen kissé szokatlan dolog, hogy a gyermekek nem a születési évük szerint követették egymás sorban, ahogy egyébként a népszámlálás utasítása és a Bonyhádon megfigyelhető összeírói gyakorlat szerint is lenni szokott.

A népszámlálási adatokat a genealógiával összekapcsolva azonban egy rendkívül szövevényes szálakkal kapcsolódó mozaikcsaládot ismerhettünk meg. Feig (Faik) Erzsébet, leánykori nevén Lofink Erzsébet 1858-ban kötött házasságot Faik Jánossal, férje azonban 1866-ban elhunyt. Házasságukból négy gyermek született, hármat össze is írtak a népszámláláskor. Ez a házasság azonban egyik félnek sem az első volt. Faik János első felesége Fröhlich Katalin volt, ebből a frigyből 10 gyermek született. Erzsébet első férje pedig Faik Péter volt, a második férje fivére, ebből a házasságból is született három gyermek. Viszont Faik Péternek Erzsébet szintén a második felesége volt, az első feleségétől, Schulteisz Katharintól is öt gyermeke volt. Így tehát a négy különböző házasságból összesen 22 gyermek született, az apák egymás testvérei, mindkettejük második felesége ugyanaz a nő, Lofink Elisabeth volt, aki végül egyedül maradt a 10 ugyanolyan vezetéknevű életben maradt gyermekkel, akiket egymással változatos rokoni szálak fűztek össze, annak ellenére, hogy a népszámlálásban úgy tűnik, mintha egymás édestestvérei lennének, hiszen mind a háztartásfő gyermeke besorolást kaptak. Történt ez annak ellenére, hogy a gyerekek egy része az egyedül maradt özvegyasszonyhoz, aki a háztartást vezette, semmilyen vér szerinti rokoni szállal nem kapcsolódott.

8. ábra: A Faik család vázlatos kapcsolatrendszere

²⁴⁰ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I73598&nachname=Lofink&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 08. 01.

A fent bemutatott esetek jól érzékeltetik, hogy mennyire sok típusa lehet a mozaikcsaládnak a mögötte húzódó kapcsolatrendszer tekintve és ezt milyen nehezen – vagy adott esetben sehogy sem – lehet visszaadni egyetlen forrás segítségével. Láthattunk példát arra, hogy egy férfi két megözvegyülését követően harmadik feleségével lakott együtt és mindegyik házasságából élt a háztartásában gyermeke. Így ők egymás féltestvérei ugyan, de pusztán a népszámlálási anyagból nem derülne ki, hogy nem egymás édestestvérei, hiszen a családfőnek mindannyian saját gyermekei – ezt is jegyezték fel róluk az összeírásban – és mind ugyanazt a vezetéknevet viselik.

Olyan mozaikcsaládot is bemutatunk, amely mindkét résztvevő félnek a többedik házasságán alapult és a háztartásban a korábbi házasságokból származó gyermekek és a közös gyermek is együtt élt. Mivel a nő első házasságából származó gyermekeknek a többi családtagtól eltérő vezetékneve volt, valamint az esetükben jelölték is, hogy mostohagyerekekről van szó, így a családi kapcsolatrendszer egy része az összeírásból is kiderült volna, ám a teljes kép csak a genealógiával való összekapcsolás után rajzolódott ki.

A legegyszerűbbnek tűnő háztartás pedig egy rendkívül összetett családot rejtett magában: a népszámlálásban összeírt 10 gyermekes özvegyasszony valójában két fivér összesen négy házasságából származó gyermekeit és mindkettejük egykori feleségét takarta, ahol ebből fakadóan a gyerekek között egyszerre több típusú kapcsolat állt fent. Egymásnak egyszerre voltak mostoha- vagy féltestvérei, miközben apjaik rokonsága miatt a két ágból származó gyerekek unokatestvérei is egymásnak.

5.5. Összegzés

Az adatbázis elkészítése az elemzés központi feladata volt, hiszen a 19. századi bonyhádi lakosságról fennmaradt adatokat így sikerült egymással összekapcsolni és az egyénekről elérhető különböző típusú információkat egybegyűjteni. A fejezetben részletesen ismertetett metódus támpontul szolgálhat hasonló forrásokkal dolgozó kutatóknak, ugyanis érthető módon elenyésző a módszertani tanulmányok száma az elemzések eredményeit bemutatók mellett.

Az összekapcsolásnak köszönhetően a két népszámlálásban összeírt személyeknek a felét sikerült azonosítani a genealógiában is, közel 1500 egyént pedig mindhárom adatállományban megtaláltunk. Az összekapcsolás eredményességének ismertetését követően azokat vetettük a legrészletesebb elemzés alá, akikről mindegyik forrásból voltak adataink. A népszámlálásban összeírt ismérveken és a genealógia által rögzített életeseményeken felül azt is tudtuk, hogy a településen tartózkodnak-e az összeírások alkalmával és láthattuk azt is, hogy milyen

családszerkezeti formában, kikkel élnek egy lakófélben és egy épületben. Így tehát az azonosított egyének háztartásszerkezeti és demográfiai jellemzőit is részletes vizsgálat alá vehettük, majd egy logisztikus regresszióelemzés keretén belül arra kerestük a választ, hogy mi befolyásolta az egyének településen belüli lakóhelyváltoztatását. Meghatározónak bizonyult az egyén neme, életkora, foglalkozása, valamint az is, hogy saját tulajdonú ingatlanban élt-e.

Ezt követően az újrarázasodás kérdéskörét jártuk körül: miután megvizsgáltuk a házasságot kötők demográfiai jellemzőit, elemeztük azt is, hogy mely tényezők játszhattak szerepet abban a döntésben, hogy valaki a házastársa halálát követően ismételten házasságot kötött-e. Azt tapasztalhattuk, hogy az egyének neme, a megözvegyülésük időszaka és az életkoruk, valamint az életben lévő gyermekeik különböző jellemzői is hatással lehettek a döntésükre. Mikor nemek szerint külön modellt készítettünk, kiderült, hogy utóbbi csak a nők esetében játszott meghatározó szerepet, a férfiak újrarázasodását érdemben nem befolyásolta, hogy voltak-e gyermekeik és azok milyen kor és nem szerinti jellemzőkkel bírtak.

Végül arra is kitértünk, hogy egy olyan statisztikailag nehezen megfogható és elemezhető jelenséget, mint a mozaikcsaládok jelenléte, miképpen tudunk megvizsgálhatóvá tenni a genealógiai adatok bevonásával. Az az eltérő adatállományok összehasonlításakor is kiderült, hogy a népszámlálás felvételi ívei nem adtak lehetőséget arra, hogy egy-egy komplex családtípust vissza tudjanak adni – ez egyébként nem is szerepelt az összeírás céljai között –, így csak a genealógiai adatok segítségével lehetett a mozaikcsaládok többféle típusát is felfedezni. Az adatállományok összekapcsolása tehát ebben az esetben is olyan elemzéseket és vizsgálatokat tesz lehetővé, melyeket csak az egyik típusú forrás használatával nem valósíthattunk volna meg.

6. Az adatok térképre vetítése

A 19. század második felében a Magyar Korona országaiban kataszteri felméréseket hajtottak végre, mely 1856-ban indult az ország nyugati részén, és fokozatosan haladt kelet felé. Az 1860-as évek közepére befejezték Tolna megye felmérését is,²⁴¹ így rendelkezésre áll a népszámlálásokkal közel egyidejű kataszteri térkép Bonyhádról.²⁴² Ez a forrás önmagában is fontos információkat hordoz a település földrajzi elhelyezkedését, szerkezetét illetően, ám a térképeket közzétevő honlapon a forrásokat összekapcsolták az OpenStreetMap és a Google Maps térképekkel, így a település minden pontjáról elérhetők annak koordinátái is.²⁴³

6.1. A térképek és az ábrázolni kívánt adatok el(ő)készítése

A népszámlálás adatait ábrázoló térképek előállításánál olyan szoftvereket alkalmaztunk, melyek alkalmasak a vizuális megjelenítés mellett a statisztikai elemzések elvégzésére is. Ezek a programok mindenki számára hozzáférhetők, így használatuk nemcsak a források összekapcsolásának és az összefüggések vizsgálatának folyamatát könnyítette meg, hanem lehetővé teszi hasonló kutatások elvégzését, ezáltal segíti a hasonló módon és szempontok szerint elvégzett elemzések összehasonlíthatóságát.²⁴⁴

Első lépésként az alaptérkép alapján poligonokat (tetszőleges sokszögeket) határoztunk meg, melyek a településen található házakat reprezentálják, ezekhez kapcsoltuk hozzá a házszámok segítségével a népszámlálás egyénekre és házakra vonatkozó adatait. A poligonokat az Inkscape nevű program²⁴⁵ segítségével rajzoltuk meg, amely egy open-source vektorgrafikus képszerkesztő.²⁴⁶ Az Inkscape az SVG (Scalable Vector Graphics) standardot követi, amely lehetővé teszi kisméretű, de jól skálázható ábrák létrehozását. A folyamat többi lépését a források összekapcsolásánál már említett R programnyelvben végeztük el.²⁴⁷

²⁴¹ Török, 2015. 11.

²⁴² Tolna megye (Georeferált vármegyei kataszteri térképek): 1859–1864. Biszak Sándor – Timár Gábor (szerk.) Arcanum, Budapest, 2010.

²⁴³ <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral> Letöltés ideje: 2022. 01. 27.

²⁴⁴ Hasonló célt fogalmaznak meg Sátorajújhely vizsgálata során is, melynek elemzési szempontjaira jelen tanulmány is reflektál. Demeter Gábor – Bagdi Róbert: A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátorajújhelyen 1870-ben. Budapest – Debrecen, 2016.

²⁴⁵ <https://inkscape.org> Letöltés ideje: 2022. 01. 27.

²⁴⁶ A térképek szerkesztésére szintén megfelelő megoldás lehet a QGIS térinformatikai szoftver használata. A Sátorajújhelyi térképeket ezzel a programmal készítették el. Demeter – Bagdi, 2016.

²⁴⁷ <https://www.r-project.org> Letöltés ideje: 2022. 01. 27. Az R környezetben több nagy grafikai csomag található, mi ezek közül a ggplot2-t (Wickham, Hadley. ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis. New York: Springer, 2016.) és annak térképes kiegészítőjét, a ggmap csomagot (Kahle, David – Wickham, Hadley. „ggmap: Spatial Visualization with ggplot2.” The R Journal, 2013. 5. 144–161.) alkalmaztuk.

9. ábra: Poligonok készítése az Inkscape programban

A településen a házsámozás folytatólagos volt, vagyis utcákra való tekintet nélkül az 1-es számtól elkezdve folytatódtak az azonosítók egészen addig, ahány ház volt a településen. A két népszámlálás között a házsámozást illetően nem tapasztaltunk különbséget. Az utcaneveket nem minden esetben tüntették fel a népszámlálási íveken – annak ellenére, hogy 1869-ben volt erre külön rovat –, a kataszteri térképen pedig egyáltalán nem nevezték meg az utakat.²⁴⁸ Alapul véve azokat a házakat, ahol 1869-ben feltüntették az utca nevét, néhányról kikövetkeztethető, hogy a térképen hol helyezkedik el.²⁴⁹ Az elemzés szempontjából azonban megkönnyíti a helyzetet, hogy az utcanevek ismerete nélkül, mindössze a házsám alapján is össze lehet kapcsolni az adatsorokat.

A népszámlálások eltérő szerkezete különböző vizsgálatokat tesz lehetővé, míg az 1857-es népszámlálás tartalmazza a ház tulajdonosának a nevét is, így a ház birtoklásával kapcsolatos adatokat is megvizsgálhatjuk – ugyanez az 1869-es összeírásból hiányzik –, addig '69-ben

²⁴⁸ A kataszteri térképeken ábrázolt több nagyobb város esetében is láthatók az utcanevek, pl.: Pécs, Mohács, a kisebb településeken azonban nem jellemző, hogy feltüntetik őket. <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral> Letöltés ideje: 2022. 05. 26. A bonyhádi utcák számozásáról és az utcanevekről ezt írja a Bonyhád Lexikon: „Bonyhád utcáinak tulajdonnévvel való ellátásáról 1892. aug. 29-én döntött a községi képviselő-testület. Azt megelőzően az utcák köznyelvben meghonosodott népi neveket viseltek, a házakat pedig szakadatlan sorrendben körbeszámozták.” Bonyhád Lexikon, 2017. 325.

²⁴⁹ A település központjában elhelyezkedő római katolikus templomtól északra tartó nagy utca a Fő utca, egészen addig, míg a vele párhuzamosan futó másik széles utcával összetorkollik. Onnan ugyan halad az utca északra tovább, de a település határáig már az Alváros utca nevet viseli. A római katolikus templomtól délre tartó hosszú utca, mely kivezet a városból, a Hidasi utca. Ennek az utcának egy kis leágazása kelet felé a Patak utca, mely a Patak mentén délre kanyarodva, a Malom utca nevet kapta (ez párhuzamosan halad a Hidasi utcával). A Hidasi és a Malom utca között, ezekkel szintén párhuzamosan halad a Kereszt utca. A templom alatt, de már a Hidasi útról ágazik be nyugati irányban az Ignác utca. A többi utca megnevezését már nem tartalmazza a népszámlálás.

részletes lakásstatistikai felmérést is csináltak, de ezt ekkor készítették el először, így '57-ből nincsenek ilyen adataink.²⁵⁰

A házakra, együttélési formákra és módokra vonatkozó adatokon túl, a lakók – ábrázolástechnikai és módszertani okokból főként a háztartásfők – népszámlálásokban rögzített egyéni adatait vizsgáljuk, kapcsoljuk össze, illetve vetítjük térképre. Elsősorban a bonyhádi lakosság felekezetek és foglalkozás szerinti eloszlására – földrajzi megoszlására –, illetve az ezek közti viszonyra fókuszálunk. Ezzel a vizsgálattal többek között célunk e változók közötti jól ismert kapcsolatok érvényességének más típusú források bevonásával való újbóli tesztelése – ilyen például, hogy a zsidók főként kereskedelemmel foglalkoztak –, valamint a már elvégzett elemzések eredményeinek összehasonlítása a bonyhádi adatokkal. Míg Sátoraljaújhelyen a zsidók belvárosi koncentrációján kívül más felekezeti mintát nemigen fedeztek fel, a helytörténeti irodalomban leírtak alapján joggal feltételezhetjük, hogy egy 18. században újraterlept város esetében másféle eredményeket hozhat ez a kutatás.²⁵¹

Mivel az egyének foglalkozásának vizsgálata az egyik fontos aspektusa a kutatásnak, ezért az elemzés hatékonyságának növelése és a korábban jelzett forráskritikai problémák részbeni orvoslása érdekében az 1869-es népszámlálásban feltüntetett foglalkozásokat²⁵² – ahogy a korábbi fejezetek elemzéseiben is – 5 nagy főcsoportba vontuk össze Őri Péter és Pakot Levente munkái nyomán. Ők a nemzetközi HISCLASS²⁵³ osztályozást alapul véve alakították ki az alábbi kategóriákat: (1) szabadfoglalkozású, értelmiségi, (2) iparos, kereskedő, (3) földtulajdonos, (4) napszámos, munkás és (5) egyéb.²⁵⁴

A források lehetőséget biztosítanak a Laslett-féle háztartástípusok²⁵⁵ térbeli eloszlásának vizsgálatára, mely a családok szerkezetét nem a benne élők száma szerint, hanem az együtt élők közötti viszony alapján kategorizálja. Ugyanígy vizsgálható a korstruktúra térbeli mintázata is, de mind a háztartástípusok, mind a korcsoportok szerinti vizsgálatról elmondható, hogy nem mutat jellegzetes térbeli szerveződést, így a továbbiakban ezeknek a kérdéseknek a földrajzi vonatkozásait nem részletezzük.

²⁵⁰ A tulajdonosok feltüntetésekor azt láthatjuk, hogy a házak nem feltétlenül csak egy személy birtokában voltak. Előfordult, hogy ugyanazon a házszámon belül több lakófél volt és lakófélenként különbözött a tulajdonos neve is, vagyis valamilyen módon felosztották egymás között – birtoklás szempontjából is – a házat akár nem rokon családok is.

²⁵¹ Demeter – Bagdi, 2016.17.

²⁵² Míg 1857-ben 18 előre meghatározott gyűjtőkategória szerepelt az íveken, addig 1869-ben közel kétszáz féle bejegyzés került ebbe a rovatba.

²⁵³ Van Leeuwen, M. H. D. – Maas, I.: HISCLASS: A Historical International Social Class Scheme. Leuven University Press, Leuven, 2010.

²⁵⁴ Őri and Pakot, 2014. 17.

²⁵⁵ Laslett, 1972. 1–89.

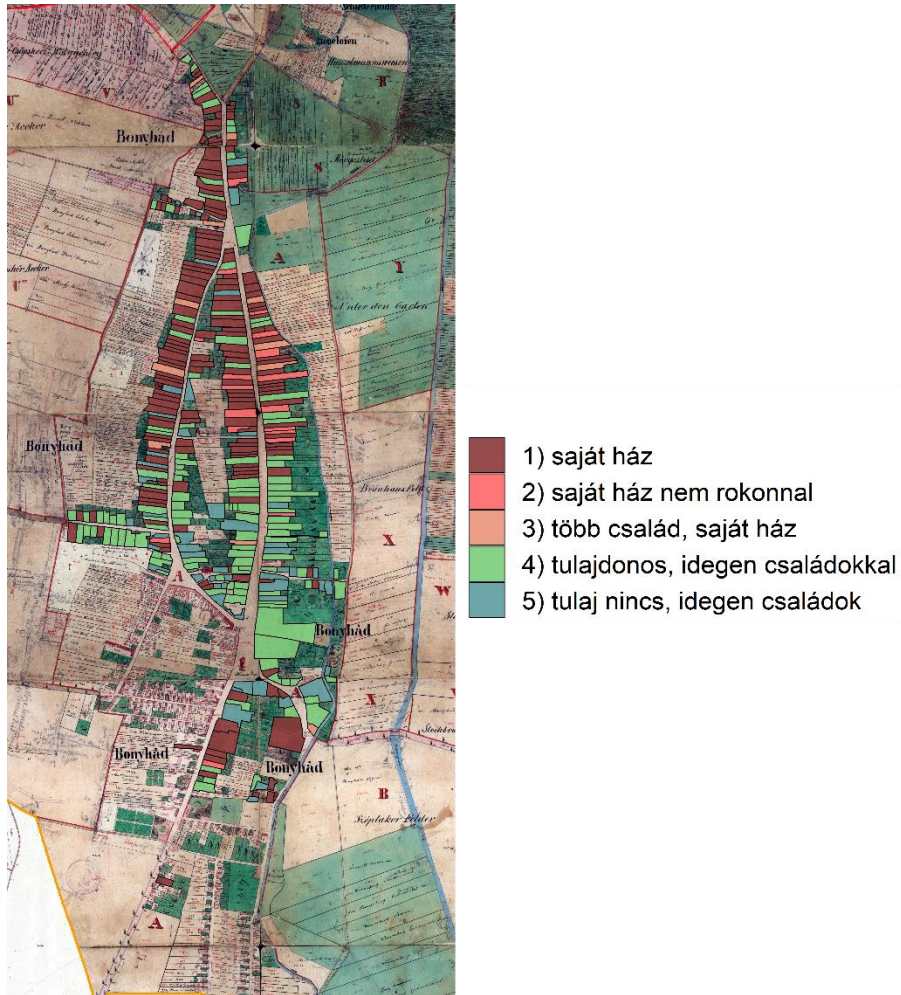
6.2. Házbirtokosi adatok

Az 1857-es népszámlálásban rögzített házak birtokosát és a házban élők személyét összevetve többféle variációt látunk a családok státuszát tekintve, ezért egy saját kategóriarendszert dolgoztunk ki a különböző változatok ábrázolásához. Voltak közöttük olyanok, akik a saját tulajdonukban lévő házban laktak, nem élt velük más család és az összeírás szerint nem volt más nem rokon elem sem rajtuk kívül az épületben (1. kategória). Ennek egy változata, mikor szintén a saját tulajdonú házában élt a család, de rajtuk kívül más, nem rokon elemek is találhatóak a saját lakófelükön belül, ez általában egy-egy egyedülálló személyt jelent (szolgák, szolgálók) (2. kategória).²⁵⁶ A következő eshetőség, hogy a család és (sokszor ugyanazt a nevet viselő) közeli rokona lakott egy házban, de külön lakófelekben. Itt vagy a család egy tagjának a tulajdonában volt a ház és a két rokon család külön lakófélben élt, vagy az épület tulajdoni megoszlása is visszatükrözte ezt az állapotot, így a két lakófél esetében két különböző tulajdonos volt megnevezve, habár a házsám ugyanaz. Vagy szerepelhetett mindkét esetben a házbirtokos megnevezésénél egy testvérpár együtt vagy egy teljes család (pl.: Kliegl Familie). Olyan verzió is előfordult, hogy látszólag nem volt rokonság az együtt élő lakófelek között, de a tulajdonjog így is fel volt osztva, vagyis a házon belül mindenki a saját lakófelének a birtokosaként szerepelt. (3. kategória). Az első három csoport a birtoklás szempontjából nagyon hasonló, hiszen mindegyik alapja, hogy a család a saját maga által birtokolt épületben élt, azon más „kívülálló” (nem tulajdonos, nem rokon) családdal nem osztozott. Emiatt az adatok térképre vetítésekor az első három kategóriát ugyan különválasztottuk, de hasonló színekkel jelenítettük meg.

Előfordult olyan is, hogy a tulajdonos családjával a házban élt és rajta kívül egy vagy több, vele nem rokon háztartás is található az adott házsám alatt, külön lakófélben összeírva (4. kategória).²⁵⁷ Végül voltak olyan esetek is, mikor a tulajdonos nem élt a házban, vele nem rokon család vagy családok laktak az épületben. Ennek egy speciális változata volt, mikor nem egy személyé az épület, hanem a településé (pl.: Rathaus - városháza) vagy egy-egy közösségé (pl.: Israelitische Gemeinde, Kraus Isak Stiftung) (5. kategória).

²⁵⁶ Itt érdemes ismét megjegyeznünk, hogy 1857-ben feltehetőleg sok szolga, szolgáló, iparoslegény, tanonc, stb. idegenként kimaradt az összeírásból, mely a jogi népesség rögzítését célozta meg. Emiatt viszonylag kevés szolgálóval, szolgálóval élő háztartást találtunk.

²⁵⁷ E kategória kapcsán idéznénk ismét Husz Ildikó zsámbéki kutatását, aki a zsellérház szabadon adása-vétele kapcsán állapította meg a zsellérekéről, hogy házuk eladása miatt jelentős részük lakóként élt más házában, de gyakran fordult elő körükben az is, hogy megosztották másokkal a házat, amiben éltek. Husz, 2002. 111–112.

10. ábra: A házbirtokos és a házban élők közötti kapcsolat 1857-ben Bonyhádön

A térképen jól látszik az 1857-es népszámlálási anyag hiányossága, ebből fakadóan a város déli utcáinak jelentős részéről nem rendelkezünk információval. A fennmaradt adatok alapján készített ábra bizonyos térbeli mintázatot így is mutat. Úgy tűnik, hogy a saját birtokukban lévő házban élőket főként a település északi felében találjuk, a város központjában lévő ingatlanokra sokkal inkább jellemző, hogy vagy osztoznak rajta a tulajdonosok más családdal, családokkal, vagy teljes mértékben bérlők lakják. A házak a tulajdonosuk személye és a bennük élők viszonya alapján kialakított 5 kategória szerinti megoszlását mutatja az alábbi táblázat:

40. táblázat: A házak és a lakófelek megoszlása a különböző tulajdonosi kategóriák szerint, 1857

Kategória	Házak száma	%	Lakófelek száma	%
1 – saját házban él	180	46,51	180	22,09
2 – saját házban él nem rokonnal	18	4,65	18	2,21
3 – több család, mindnek saját tulajdonú ház	12	3,10	24	2,94
4 – tulajdonos nem rokon családdal	121	31,27	447	54,85
5 – tulajdonos nincs, csak bérlők	56	14,47	146	17,91
Összesen	387	100	815	100

A házak több mint felében éltek olyanok, akik a saját ingatlanukat birtokolták és nem osztottak azon más olyan családdal, akik nem tulajdonosai annak (első három kategória). Ha a lakófeleket nézzük, akkor magától értetődően megváltoznak az arányok, hiszen, megnő abba a típusba tartozók aránya, amelyekben többen élnek együtt, jellemzően ilyen kategória a 4-es és az 5-ös.

Az itt kialakított együttélési típusokat foglalkozások és felekezetek szerint is megvizsgáljuk, ehhez azonban leegyszerűsítjük a fenti 5 kategóriát, 2 nagy csoportot kialakítva. Az első csoportot azok képezik, akik a saját birtokukban lévő házban élnek (1, 2, 3-as kategória és a 4-esből azok a családok, akik a házat birtokolják), míg a második csoportba azok kerülnek, akik más által birtokolt házban laknak (a 4-esből azok a családok, akik nem a birtokosok, 5-ös kategória).

41. táblázat: A saját tulajdonú házban élés aránya felekezetek szerint, 1857

	saját házban él	%	nem saját házban él	%
evangélikus	198	71,22	80	28,78
református	36	66,67	18	33,33
római katolikus	96	46,83	109	53,17
zsidó	23	8,27	255	91,73
összesen	353	43,31	462	56,69

A 41. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy számottevő különbségek jellemzik a felekezeteket abból a szempontból, hogy saját tulajdonú házban éltek-e. Az evangélikusok körében volt a legmagasabb azok aránya, akik a saját ingatlanukban laktak (71,22%), őket szorosán követték a reformátusok, akiknek 2/3-a birtokolta a házat. A római katolikusoknál már csak fele-fele ez az arány, míg a zsidók esetében a 10%-ot sem éri el a saját házban élők

aránya.²⁵⁸ Mivel egyrészt már a korábbi elemzésekben is kiderült, hogy a bonyhádi adatok alapján a felekezeti hovatartozás és a foglalkozási csoportok között kapcsolat áll fenn, másrészt vannak olyan csoportok, melyekről a fenti fejezetekben bebizonyosodott, hogy mobilabbak másoknál – így feltételezhetjük, hogy körükben nagyobb azok aránya, akik nem a saját házukban éltek –, érdemes megvizsgálni a házbirtokosság és a foglalkozási csoportok kapcsolatát is. Mivel az 1857-es foglalkozáskategóriákat nem lehet egyértelműen az 5 nagy főcsoportba besorolni, ezért az eredeti osztályozást meghagyva, különböző forráskritikai szempontokat érvényesítve vizsgáljuk meg a 42. táblázatot.

42. táblázat: A saját tulajdonú házban élés aránya foglalkozási csoportok szerint, 1857

	saját házban él	%	nem saját házban él	%
egészségügyi személyek	2	33,33	4	66,67
egyéb: nők és gyerekek	11	18,33	49	81,67
egyéb: 14 éven felüli férfiak	6	8,00	69	92,00
földbirtokosok	190	99,48	1	0,52
gyárosok és iparosok	60	36,36	105	63,64
ház- és járadékirtokosok	49	96,08	2	3,92
hivatalnokok	2	10,53	17	89,47
iparüzleti segéd munkások	2	9,09	20	90,91
katonák	1	100	0	0,00
kereskedelmi segéd munkások	1	9,09	10	90,91
kereskedők	11	14,47	65	85,53
másféle szolgák	2	8,33	22	91,67
mezőgazdasági segéd munkások	1	50,00	1	50,00
napszámosok	14	13,46	90	86,54
papok	0	0	4	100
tudósok és művészek	0	0	2	100
ügyvédek, jegyzők	1	50,00	1	50,00
összesen	353		462	

Egyrészt vannak olyan kategóriák, amelyeket nem tudunk feloldani, valódi foglalkozáshoz kötni, ilyen a két „egyéb” kezdetű osztály. Másrészt vannak kis esetszámú csoportok, melyek a

²⁵⁸ Ennek háttérében az állt, hogy a zsidók sokáig nem birtokolhattak ingatlant, melyen a 19. század folyamán kezdtek el változtatni. Az 1840. évi XXIX. törvénycikk rögzíti, hogy lehetnek olyan települések, ahol az izraelita felekezethez tartozók is rendelkezhetnek polgári telkekkel. (1840. évi XXIX. törvénycikk a zsidókról: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000029.TV>)

társadalom egészét nézve is kislétszámúak, ilyenek például a különböző értelmiségi foglalkozások. A kitöltő színekkel azt kívántuk jelezni, hogy melyek azok a kategóriák, melyekről érdemes nagyobb egységként következtetést levonnunk. Piros színnel jelöltük a magas státuszú csoportokat, habár esetszámuk még közösen se túl magas, azt mégis láthatjuk, hogy az ide tartozók kapcsán megállapítható, hogy jellemzően nem saját házában éltek – ez fakadhat abból is, hogy a különböző foglalkozásokhoz (orvos, pap, jegyző, stb.) szolgálati lakások jártak, így az adott közösség vagy a település birtokában lévő ingatlanban éltek, amíg az adott pozíciót töltötték be. Zöld színnel a különböző képzetlen munkaerőt, szolgálatot teljesítőket jelöltük, az ő esetükben is megállítható, hogy túlnyomórészt más házában éltek bérlőként. Ez esetükben jelenthette azt is, hogy az őket felfogadók adtak nekik szállást, de vannak olyan házak is, melyekben több, egymással nem rokon, adott esetben máshol szolgáló család élt egy fedél alatt.²⁵⁹

A kereskedők jelentős része szintén nem a saját házában élt, ennek hátterében az állt, hogy ők túlnyomórészt zsidók voltak, akiknek a birtokában ebben az időszakban még szinte alig voltak ingatlanok. Az iparosok kapcsán is azt láthatjuk, hogy kétharmad részük bérlőként élt valaki más házában, mindössze egyharmaduknak volt saját birtokában az ingatlan, amiben élt.²⁶⁰

Két olyan csoport van, ahol fordítva alakultak az arányok, egyrészt a ház- és járadékirtokosok esetében, akik érthető módon a legtöbb esetben a saját tulajdonukban lévő épületben éltek, sokszor bérlők is éltek velük, valamint a földművesek körében, ahol szinte 100% azok aránya, akik a birtokukban lévő ingatlanban laktak. A földművesek esetében a föld mellett jellemzően a ház is saját tulajdonú volt, ahogy láttuk körükben gyakoribb volt, hogy több családmag élt együtt, így a közös gazdálkodás, közös háztartás helyszíne volt az ingatlan.

6.3. Lakásstatisztikai adatok

Az 1869-es népszámlálási íveken található házakra vonatkozó adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy röviden megvizsgáljuk a bonyhádiak lakóköri körülményeit is. A lakhatási viszonyok különbségeit legbeszédesebben a lakósűrűség mutatja meg, mely az egy szobára jutó lakosok

²⁵⁹ Ez a jelenség nem újkeletű, már Benda Gyula keszthelyi forrásaiban is megkülönböztették azokat, akik nem a saját házukban éltek, vagyis házatlan zsellérként szerepeltek az összeírásokban. „Ezek közül azonban számosan önállóan laktak, többen uradalmi házat béreltek, vagy a szőlőhegyre költözött háztulajdonostól árendáltak városi házat.” Benda, 2008. 197

²⁶⁰ Benda Gyula is megemlíti forrásaira támaszkodva azokat a Keszthelyre költözött iparosokat, akik néhány évig más házában lévő lakást és műhelyt béreltek. Benda, 2008. 197.

átlagát jelenti. 1869-ben Bonyhádon ez az érték 2,64 fő/szoba, az alábbi térkép az egyes házakra jellemző lakósűrűséget mutatja meg.²⁶¹

11. ábra: A lakósűrűség Bonyhádon, 1869

A térkép is jól mutatja, hogy a lakósűrűség jobbra az átlag körül mozog, kevés olyan ház van, ahol egy szobára átlagosan 4,5 főnél több lakó jut, ezeket jelzik a sötét narancssárga és piros színek. Különösebb térbeli mintázatot nem látunk ennek kapcsán, a városban elszórtan található az átlagnál sűrűbben lakott ingatlanok. A főtér közelében (római katolikus templom mellett) és az attól délre vezető út mentén található több nagyobb alapterületű, de az átlagnál

²⁶¹ Ugyanez a mutató Sátoraljújhelyen 1869-ben 1,5 lakos/szoba, vagyis Bonyhád házai jóval sűrűbben lakottak. Szintén beszédes, hogy hány szoba jut egy lakófélre, ez az érték Bonyhádon 1,75 szoba/lakófél, míg ugyanekkor Sátoraljújhelyen: 1,5 szoba/lakófél. Demeter – Bagdi, 2016. 19.

kevesebb fő által lakott házat. Erre találhatók a Perczelek és más nagyobb birtokosok sok szobás házai, melyekhez több esetben a térkép tanúbizonysága szerint a ház mögötti részeken kialakított parkok is tartoztak.

A település 763 házából mindössze 20 volt emeletes, a legnagyobb ház 23 szobás volt – igaz ebben 20 háztartást írtak össze –, vagyis a nagy szobaszám önmagában nem jelenti azt, hogy a házban élők tehetősek is. Ezért is célszerű a lakósűrűséget térképre vetíteni, mely alapján Bonyhádot inkább agrárjellegű, mint városias településnek nevezhetjük.

6.4. Bonyhád néhány épületének és lakóinak története

Az alábbiakban a szakirodalom, a kataszteri térkép, a népszámlálások és a genealógia együttes használatával néhány fontosabb épület, nevezetes család vagy esemény kapcsán vizsgálunk meg egyedi eseteket.

A városképet színesítették – és néhol a mai napig meghatározzák – a főúri családok 18–19. században megépülő otthonai, mint a Perczelek kuriális házai, valamint a Nunkovits, a Kliegl család, majd báró Wimmersperg palota jellegű ingatlanai.²⁶² Az utóbbi két épület a térképen a főtéren álló római katolikus templomtól északkeletre található két nagy alapterületű ingatlan, a korabeli térképen a 135-ös és a 136-os házszámot viselik. Mindkettőhöz gondozott, nagy területű kert, illetve park tartozott a térkép tanúsága alapján. Ezen felül az utcafrontra néző főépületeken kívül több melléképület is állt a birtokon, melyek egy részében a szolgálatot teljesítők éltek. A 135-ös házszám alatt 1857-ben Nunkovits Gyula 35 éves nőtlen földbirtokos élt egyetlen szolgálóval.²⁶³ A 136-os számú házban 7 különböző lakófelet írtak össze. Az ingatlan tulajdonosához a B. Wimersperg bejegyzés került, az első két háztartást a családtagok alkották, első helyen Wimersperg Clementina özvegyasszony két gyermekével, őket követte Wimersperg Ferdinand Karl feleségével és két gyermekével. A nyilvánvaló rokonságot a genealógia segítségével nem sikerült alátámasztani, az anyakönyvi adatokból ugyanis nem derült ki, hogy pontosan milyen rokoni szállal kapcsolódott egymáshoz a két lakófél. Rajtuk kívül még 5 család élt a 136-os házszám alatt, összesen 30 fő, mindannyian zsidók voltak, a háztartásfők foglalkozásból az derül ki, hogy mind kereskedelemmel foglalkoztak.²⁶⁴

²⁶² Perczelek ingatlanai: a mai Perczel M. u. 7., 16., 44., 50., Nunkovits családé: a mai Szabadság tér 2., Wimmersperg é a mai Szabadság tér 1. Bonyhád Lexikon, 2017. 75.

²⁶³ Az, hogy egy szolgáló szerepelt, még jelentheti azt, hogy többen is álltak a földbirtokos szolgálatában, de az 1857-es összeírás név szerinti anyagában – melyből a szolgálatot teljesítők nagy része kimaradt – nem szerepeltek.

²⁶⁴ Nagy Janka Teodóra azt írja a 18. század második felében a városba települő zsidókról, hogy az ekkor érvényben lévő törvények szerint ugyan nem rendelkezettek földbirtokkal és városi ingatlannal, de a földesuraktól bérelhettek lakást – sokszor béreltek tőlük ezen felül különböző jogosítványokat és haszonvételeket is, bekapcsolódva így a település gazdasági életébe. Nagy Janka Teodóra: „Kulturális diverzitás és/vagy közösségi

1869-ben a 135/a házszám alatt élt Nunkovits Gyula, immár feleségével és 3 gyermekével, valamint négy szolgálóval: egy dajka, egy szobaleány, egy szolgáló és egy szakácsnő tartozott a háztartásukhoz. A 135/b jelzésű épületben – ami a térkép tanúsága szerint az utcafronton álló főépülethez tartozó park mögött volt – Márkus Ferenc kocsis élt családjával, valamint külön-külön lakófélben összeírtak még három, évi bérrel szolgáltatást teljesítő egyedül élő férfit, egy kertészt, egy gulyást és még egy kocsiszt. A birtokos alkalmazásában lévő személyek és családtagjaik (összesen 12 fő) mind más településen születtek, egy külföldi is volt közöttük.²⁶⁵

A 136. szám alatt szintén két Wimmersperg családot találunk, első helyen továbbra is Clementina él már csak egy lányával, illetve egy szolgálóval. A második lakófélben Wimmersperg Vincze lakik feleségével, három gyermekével és két szolgálóval. Habár mindkét család szerepel a genealógiában, a rokonság pontos típusára ebben az esetben sem adnak választ az anyakönyvi adatok. A másik két lakófélben zsidó kereskedők élnek családjukkal, de egyik sem azonos a korábbi népszámlálásban ott talált személyekkel.

A település több nagyobb alapterületű, kerttel, parkkal rendelkező házát a Perczelek lakták – például a városból déli irányba kivezető út mentén a nyugati házsor utolsó épületét (241) vagy a vele szinte szemben elhelyezkedő 175-ös számú nagyobb birtokot. Az 1857-es népszámlálás fennmaradt anyagában 4 Perczel-háztartást tudunk azonosítani,²⁶⁶ míg 1869-ben 8 lakófelet alkotnak Perczelek. Utóbbi összeírásban nemcsak olyan eseteket találunk, mikor a családtagokkal együtt élnek a háztartásfők, előfordulnak olyan Perczelek is, akik egyedül éltek, vagy csak szolgálók laktak még rajtuk kívül a házban. Egy kivétellel a családfők mind birtokosok vagy megyei hivatalnokok, ám a 275-ös házszám alatt 9 másik családdal együtt lakik Perczel Borbála özvegy, aki két gyermekével él a foglalkozási bejegyzése szerint alamizsnából.

A város tehetős földesuraihoz kötődött a Bonyhádi Takarékpénztár Részvénytársaság megalapítása, melyet Traiber A. Vince kereskedő hozott létre 311 részvényessel.²⁶⁷ Az 1870-től működő pénzügyi intézet első elnöke Perczel Mór sógora, Bárány Sándor földbirtokos volt, aki 25 éven keresztül töltötte be ezt a posztot. Traiber Vince már az 1857-es összeírásban is szerepelt, a saját házán kívül két másik ingatlan²⁶⁸ is a birtokában volt. Ő maga a feleségével és három gyermekével lett összeírva a 163. számú házban. Az 1869-es népszámlálás azonban

integritás?” Nemzetiségek, népcsoportok és jogi kultúrák egymás mellett élése Bonyhádon. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/83/54> Letöltés ideje: 2022. 03. 02.

²⁶⁵ Nunkovits Gyulát és családját, valamint a szolgálatában élőket bemutattuk már a 7. számú mellékletben is.

²⁶⁶ A családok által lakott épületeken kívül még 4 ingatlan volt az ő birtokukban 1857-ben.

²⁶⁷ „A sikeres üzletmenetnek köszönhetően a takarékpénztár tulajdonát képező, Perczel Mór u. 9. sz. alatti egyszintes székházra 1890-ben emeletet építettek.” Bonyhád Lexikon, 2017. 63.

²⁶⁸ A 162., 163. és 536. házszámú – a megtévesztő számozás ellenére – három egymás melletti ház a Fő téren. A másik két házban főleg gyárosok és iparosok laktak.

sokkal részletesebb képet ad Traiber Vince bécsi származású kereskedőről. Ekkor feleségén és öt gyermekén kívül hat kereskedősegéd, illetve -tanonc, valamint egy szakácsnő is élt a háztartásában.²⁶⁹ Bárány Sándor csak az 1869-es összeírásban szerepelt, a korábban már említett parkkal körülvett 241-es házban élt együtt a feleségén kívül több Perczel családhoz tartozó személlyel az épületben.²⁷⁰

Gyógyszertár létesítésére Bonyhádon először – a Perczel és a Kliegl családok közbenjárásával – Kramolin Antal szerzett jogosultságot, 1818-ban. Az Aranysas névre keresztelt intézmény 1820-ban nyílt meg. 1858-tól fia, József a tulajdonosa és a vezetője a gyógyszertárnak. Kramulin József²⁷¹ szerepel az 1869-es népszámlálásban, a belváros frekventált részén elhelyezkedő 313. házszerű épületben élt, mely megegyezik a gyógyszertárnak szakirodalom által jelzett helyével.²⁷² A lakóház egyike volt Bonyhád kevés emeletes épületének, hat szobából és egy konyhából állt, valamint egy bolt és több melléképület is tartozott hozzá. A gyógyszerész feleségével és két leányával élt, valamint a háztartásukhoz tartozott még egy gyógyszerészsegéd és két szolgáló, valamint egy Budáról érkezett hétéves fiú, akiről a forrásban nem tüntettek fel semmilyen további információt, így pusztán a népszámlálási ívek alapján nem tudjuk, hogy a családhoz rokoni szállal fűződött-e vagy esetleg egy tanuló vagy vendég volt a háznál. Egy budapesti gyógyszertárakkal foglalkozó kötetben azonban szerepel egy Kramolin Vince nevű patikus, aki 1814-ben nyitotta meg „Segítő Szűz Mária” elnevezésű gyógyszertárát. 1841-től özvegye vezeti a patikát, majd 1847–59-ig fia, Kramolin Alajos. A bonyhádi patikaalapító, Kramolin Antal a budai patikus, Kramolin Vince testvére volt.²⁷³ Így elképzelhető, hogy a budai születésű gyermek, Majer Ferencz e rokonságon keresztül érkezett Bonyhádra.

²⁶⁹ Vagyonosságát támasztja alá az is, hogy Bonyhád nagyközség 1877. évi képviselő-testületének legtöbb adót fizető tagjai Straicher Benő, Hirschfeld Mór és Traiber Vince kereskedők voltak. (Bonyhád Lexikon, 2017. 333.)

²⁷⁰ Ahogy a forrásokról szóló részben említettük az 1857-es népszámlálás anyaga csak részben maradt fenn, a 173 és a 352 házszerű közötti ívek megsemmisültek. Így, ha Bárány Sándor ugyanott lakott, mint 1869-ben, akkor ez lehet az oka annak, hogy abban az összeírásban nem találjuk.

²⁷¹ Kramulin Józsefről ezt írja a településről készített történelmi lexikon: „*Kramulin József (*1830. jan. 2. Bonyhád, †1904. máj. 3. Budapest): gyógyszerész, községi bíró. Bonyhád közéletének egyik legjelesebb tagja. Az 1848–49-es szabadságharcban mint honvéd főhadnagy vett részt. 1870-től két éven át a bonyhádi távírda vezetője. 1865-től tagja, 1871-től elnöke a községi, majd a katolikus felekezetű iskolaszéknek. Az 1872-ben megalakult Bonyhádi Dalárda elnöke, lelkes patrónusa, anyagi támogatója, hangversenyek szervezője. Ott találjuk az 1874-ben létrehozott Önkéntes Tűzoltó Egylet alapítói között. Később az egylet elnökévé választották. 1874-ben, önkéntes adakozók élén ő hozta létre Bonyhád – petróleumlámpás – közvilágítását.*” (Bonyhád Lexikon, 2017. 184.)

²⁷² A gyógyszertár a szakirodalom a mai elnevezés szerinti Vörösmarty tér és Szent Imre utca sarkára helyezi. Bonyhád Lexikon, 2017. 131. A lokalizáció megmagyarázza, hogy miért nem szerepel Kramulin József családja az 1857-es népszámlálásban, a 313-as épület ugyanis az azóta megsemmisült forrásanyagban volt.

²⁷³ Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok. Budapest, 1935. 154–155. Kramolin Alajos: <https://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2013/10/Kramolin-Alajos.pdf> Letöltés ideje: 2023. 01. 16. Köszönet illeti Simon Katalint az információért.

A főtérek egyik meghatározó épülete a Straicher üzletház, melynek alapítója id. Straicher Benő²⁷⁴ volt. 1855-ben nyitotta meg vaskereskedését, melynek áru kínálata elsősorban a parasztgazdaságok igényeit elégítette ki. Rendszeresen árusított a környező mezővárosok piacain és vásárain, valamint a közelben fekvő kisfalvak áruellátásáról is gondoskodott. A vas- és fűszerkereskedő Straicher Benő 1869-ben a 301/a számú házban élt feleségével, gyermekeivel és hét kereskedő segéddel, illetve tanonccal, szolgálóval, szolgálóval, mely jól mutatja vállalkozása méreteit.

Bonyhádon fényképészeti műterem is működött az 1860-as évek második felétől. Adler Lajos édesapja házában, az 523. házszám alatt indította el vállalkozását. Az 1806-ban épült emeletes Adler-ház 9 szobával, 4 konyhával és 4 üzlethelyiséggel, valamint kamrákkal és pincével rendelkezett, összesen 4 család lakta. Adler Dávid zsidó szatócs feleségével, 4 gyermekével – köztük Lajossal – és egy szolgálóval alkotta az első lakófelet. A rajtuk kívül a házban élő családok mind zsidók voltak és kereskedelemmel foglalkoztak: még egy szatócs, egy lisztkereskedő és egy zsibáros lakott ott a családjával. A forgalom és a közlekedés szempontjából frekventált helyen állt az épület, a település központjában, a Budai út elején, a Fejérvári Gábor üzemeltette vendéglő, a későbbi Arany Oroszlán Szálloda mellett.²⁷⁵

Végül egy kis – a főtérekhez közeli, mégis peremterületnek nevezhető területen található – épület lakóival kapcsolatos levéltári forrás alapján arról számol be a helytörténeti irodalom, hogy 1870-ben Stein János kocsmáros és bordélyháztulajdonostól B. Juli kéjhölgy foglalkozásköri betegségének gyógyítására kívánt ápolási költséget behajtani.²⁷⁶ Az 1869-es népszámlálásban a 143. házszám alatt valóban összeírták Stein János kocsmárost, feleségével és a forrás foglalkozási bejegyzése szerint több szolgálóval – köztük Balog Julival. Ezek szerint a népszámlálásban használt szolgáló kifejezés ebben az esetben jótékonyan elnagyolt a hölgyek pontos foglalkozását illetően. A ház a település keleti határán húzódó kis patakon átvezető híd mellett állt, külterületi mivoltához képest meglepően közel a főtérekhez.

²⁷⁴ 1832. márc. 31-én született Tevelen és 1886. aug. 25-én hunyt el Bonyhádon. Felesége Willinger Katalin, Bonyhád község bírájának lánya volt, akitől nyolc gyermeke született. Az 1870-es évektől mint virilista (a legtöbb adót fizetők egyike), ő és utódja is tagja volt a község képviselő-testületének, elnöke a bonyhádi Kereskedelmi Kaszinónak. Straicher Benőről és az üzletházról további részletekkel szolgál: Bonyhád Lexikon, 2017. 291.

²⁷⁵ V. Kápolnás Mária: Fényképészek és műtermek Bonyhádon 1868–1948. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVII. Szerk.: Gaál Zsuzsanna – K. Németh András. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2015. 393–428. 394–395. Az 522. házban a népszámlálás adatai szerint valóban Fehérvári Gábor vendéglős élt családjával és 5 alkalmazottal.

²⁷⁶ Bonyhád Lexikon, 2017. 79.

6.5. A lakosság felekezeti megoszlásának térbeli mintázata

A szakirodalmi áttekintésben részletesen bemutatjuk a település felépítését, melynek területi sajátosságai a 18. századi újratelepítésben gyökereztek. A város lakóinak térbeli eloszlását illetően az alábbi megállapításokkal találkozhattunk. Bonyhádot minden irodalom kettéosztott településként írta le – ez megjelenhetett úgy, hogy a magyarok az alsó, németek a felső részen építkeztek,²⁷⁷ máshol Bonyhád keleti házsorát „Magyar-Bonyhádnak”, nyugati házsorát „Német-Bonyhádnak” nevezték²⁷⁸ – valójában ez nem elsősorban etnikai, hanem inkább felekezeti megosztottságként jelentkezett. A kialakult helyzet legpontosabb leírását Wilhelm Knabel német nyelvű helytörténeti kötete adta, amely szerint 1729-ben Bonyhád két birtokosa Schilson báró és Kun Ferenc elfelezték a települést, így a főtértől délre és nyugatra alakult ki az ún. „német-falu” a fogadóval, mészárszékkal és három malommal, mely a báróé lett, Kun Ferencé pedig az északi és keleti rész, az ún. „magyar-falu” a borozóval és a sörfőzdével. Előbbi főként római katolikus, míg utóbbi inkább református telepeseket keresett. A környéken több evangélikus település is volt, melynek lakói közül többen is Kun Ferenchez telepedtek át.²⁷⁹

Ez a leírás látszik kirajzolódni még a több mint egy évszázaddal későbbi viszonyokat tükröző felekezeti megoszlást alapul vevő térképeken is: a település északi részén főként protestánsokat, míg a déli részén többnyire római katolikusokat találhatunk. A zsidók szintén elkülönülve, saját zárt közösséget alkotva éltek a város központjában, a német és a magyar falu között, az ő tevékenységüknek köszönhetően vált a korszakban Bonyhád kereskedelmi központtá.²⁸⁰ A zsidók belvárosi koncentrációját figyelte meg Demeter Gábor és Bagdi Róbert is a sátoraljaújhelyi 1869-es adatokon. Ez a vizsgálat azonban, a bonyhádi adatoktól eltérően más felekezet esetében jól elkülöníthető mintázatot nem talált.²⁸¹

Az ebben a fejezetben bevont új forrás, a népszámlálási ívekkel összekapcsolt kataszteri térkép segítségével megalkotott kép is azt támasztja alá, hogy a vallási hovatartozás meghatározó térbeli rendező elv volt, még a 19. század második felében is.²⁸² A felekezetek szerinti „berendezkedést” támasztja alá a temetők, templomok helye is, melyek elhelyezkedése megfelel az általunk készített térkép felekezeti mintázatának. Ez nemcsak megerősíti a fent

²⁷⁷ Kolta, 2001. 15.

²⁷⁸ Solymár, 1987. 20.

²⁷⁹ Knabel, 1972. 13.

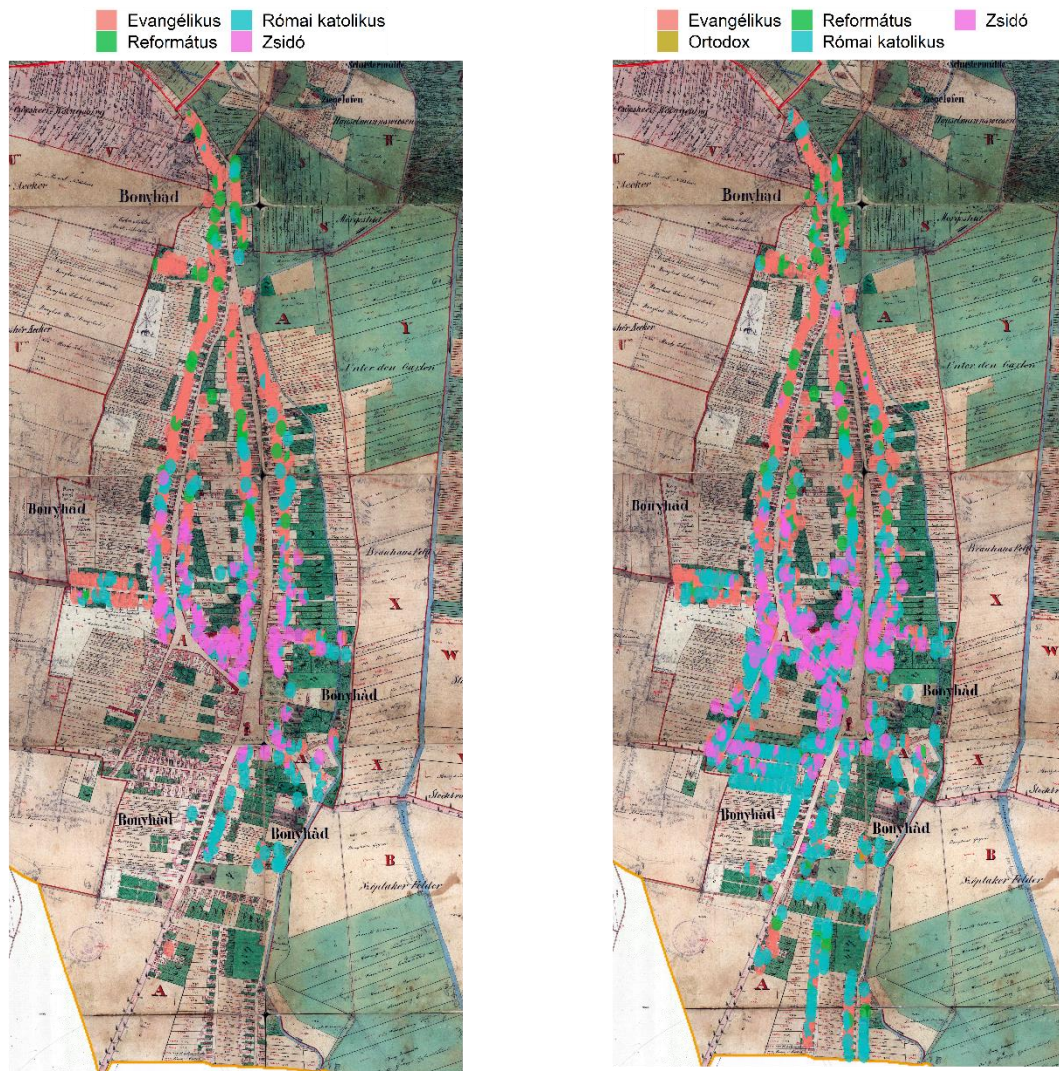
²⁸⁰ Knabel, 1972, 19.

²⁸¹ Demeter – Bagdi, 2016. 41.

²⁸² Ezt támasztja alá az a több szakirodalomban is olvasható megállapítás, mely szerint a református és evangélikus telepések nem a német-faluban éltek, a németek lakhattak a magyar-faluban és a magyarok is a német részekben. Knabel, 1972. 14. A felekezetek szerinti letelepítésről: Solymár, 1987. 21. Egy falu – egyféle felekezet elve: Schmidt, 1939. 49.

leírtakat, de arról is informál, hogy a betelepítések korában kialakult vallási szempontból megosztott térszerkezet még a következő évszázadban is fennmaradt, jól elkülöníthető térbeli egységeket kirajzolva. Annak érdekében, hogy a házakban lévő összes háztartás adatait minél áttekinthetőbben jeleníthessük meg az egyes épületekre kis kördiagramokat rajzoltunk, mely a házban élő háztartásfők felekezeti megoszlását tükrözi.²⁸³

²⁸³ Mivel 1857-ben a fennmaradt anyagban 382 épületben 815 háztartást írtak össze, valamint 1869-ben 763 házban 1306 lakófelet számláltak meg, ezért ha csak egy egyén adatait vesszük alapul a felekezeti megoszlás ábrázolásához, akkor is sok olyan eset van, amikor egynél több lakófél – sok esetben egymástól eltérő – jellemzőit kell ábrázolni meglehetősen kis helyen. Annak ellenére, hogy tisztában vagyunk vele, hogy nem minden esetben képezi le teljes mértékben a háztartásfő vallása a házban élő teljes populáció vallását, mégis a háztartásfő kiválasztása volt a legmegfelelőbb megoldás arra, hogy a különböző változókat vizuálisan megjeleníthetővé tegyük.

12. ábra: Bonyhád lakosságának felekezeti megoszlása, 1857 és 1869

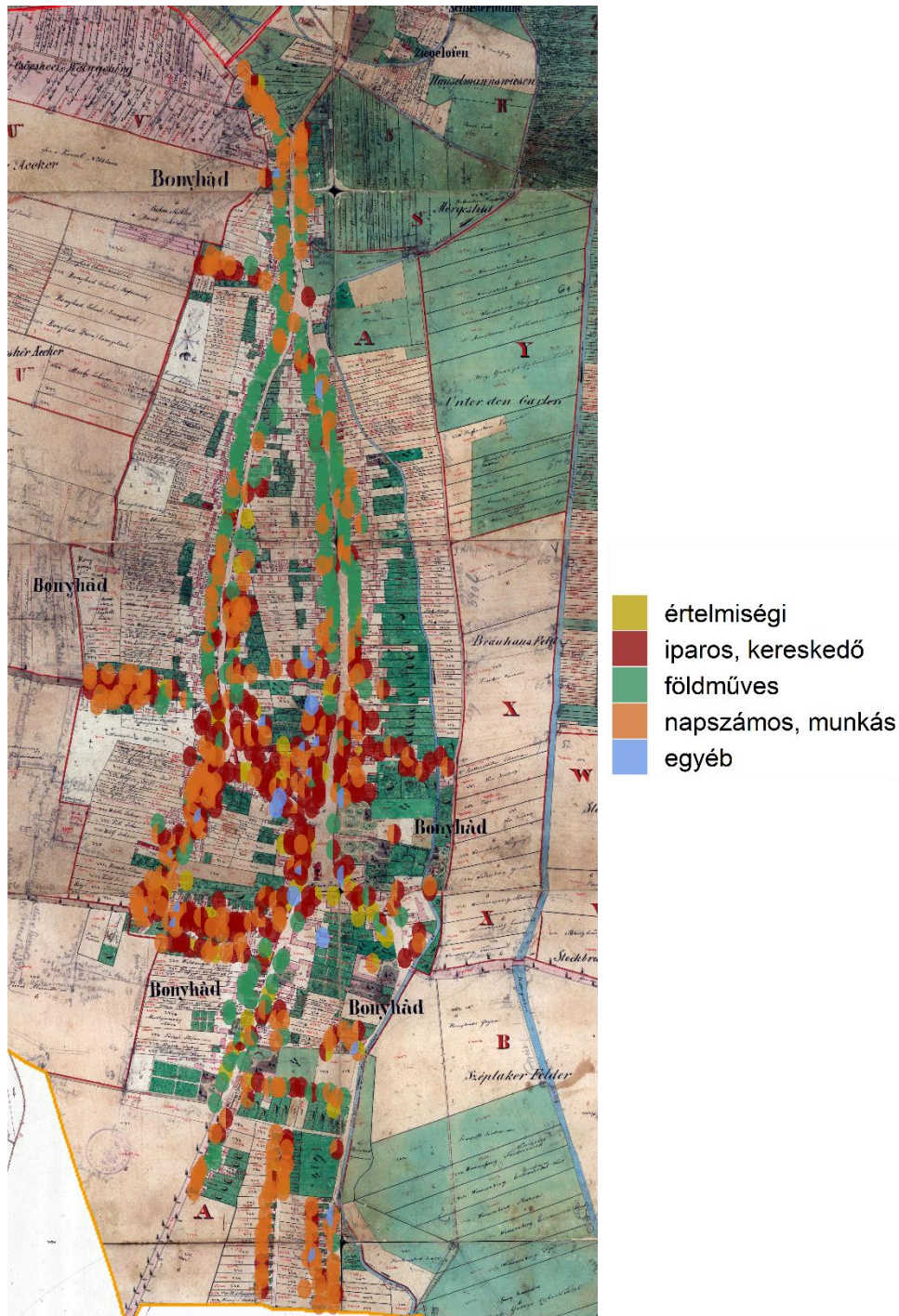
6.6. A foglalkozási struktúra sajátosságai

Az 1869-es népszámlálás rögzítette a bonyhádi lakosság foglalkozását és foglalkozási viszonyát, mely alapján az elemzés során már többször használt 5 nagy kategóriába soroltuk az összeírt személyeket.²⁸⁴ Ezeket a rovatokat a gyerekek és a nők esetében általában üresen hagyták, de a háztartásfők, a még otthon élő idősebb gyermekek vagy a nem rokon elemek esetében is feltüntették ezeket az adatokat, így összesen 2155 főről tudjuk, hogy milyen tevékenységből származott a jövedelme. A foglalkozási főcsoportokat alapul véve 99 fő volt szabadfoglalkozású vagy értelmiségi, 462 fő foglalkozott iparral vagy kereskedelemmel, 228

²⁸⁴ Az 1857-es népszámlálás foglalkozási kategóriáiról és azok klasszifikációs problémáiról már a korábbi fejezetekben beszámoltunk. Ez az oka annak, hogy a foglalkozások esetében csak az 1869-es adatokat visszük térképre.

fő birtokolt vagy művelt földet, 1302-en napszámosként, segédmunkásként vagy szolgaként, szolgálóként dolgoztak. 64 főt nem lehetett besorolni a fenti kategóriákba (pl.: alamizsnából élt).

Ennek ellenére az adatok térképre vetítéséhez csak a háztartásfők foglalkozását használtuk. Ennek legfőbb oka – amellett, hogy az eddig készített térképekhez is a háztartásfők adatait használtuk – az, hogy így sokkal inkább elkülöníthetők a különböző kereseti forrásból élő családok. Mivel 763 épületben összesen 1306 lakófelet írtak össze, így annak érdekében, hogy mindegyik háztartás jellemzője vizuálisan is érvényesülni tudjon – ahogy a vallási megoszlás esetében is tettük, úgy itt is – kis kördiagramokat helyezünk el a térképen. Mivel különböző vallásúak és különböző foglalkozásúak is élhettek egy házon belül, így ez a mód tűnt leginkább megfelelőnek arra, hogy úgy mutassuk meg ezt a sokrétű struktúrát, hogy az áttekinthető is legyen. Ehhez viszont arra volt szükség, hogy csak a háztartásfők adatait vegyük alapul.

13. ábra: A lakosság foglalkozási kategóriák szerinti megoszlása, 1869.

Ahogy a térképen is látszik a városközpontban élt a legtöbb iparos és kereskedő, valamint főleg ebben a belső magban találjuk az értelmiségi foglalkozást űzők nagy részét is. A földműveléssel foglalkozók jobbra a település északi felében tömörültek, míg a napszámosokat és egyéb képzetlen munkásokat a város minden részén megtalálhatjuk, mind a központi részekben, mind a peremterületeken. Ez nem meglepő, hiszen a háztartásfők több mint a fele ebbe a csoportba tartozott. Annyiban árnyalható ez a kép, hogy a település központjában

jellemzőbb a kereskedelmi, ipari segéd munkások jelenléte, míg a külsőbb területeken főként napszámosokat találunk – bár a napszámosok ugyanúgy feltűnnek a város belsejében található bérházakban is.

A térképek alapján megállapíthatjuk, hogy a felekezeti megoszlás térbeli mintázata sok hasonlóságot mutat a különböző foglalkozási ágakban dolgozó családok elhelyezkedésével is. Az egyes foglalkozások bizonyos felekezetekhez való kapcsolódása önmagában nem újszerű megállapítás, ám e kettő kapcsolatának térbeli vizsgálata egy a 18. században újratervezett város esetében továbbgondolandó kérdéseket vet fel. A szakirodalom és a lakosság felekezetek szerinti megoszlását ábrázoló térkép is alátámasztotta azt, hogy a társadalom szerveződését még a 19. században is alapvetően meghatározták a 18. századi betelepítések, mely során egyrészt a földesurak is törekedtek a telepések vallások szerinti elkülönítésre, másrészt a betelepülők igénye is megfigyelhető a felekezeti elkülönülésre. Egyértelműnek mondható a kapcsolat a zsidók város központjában élése és az itt tömörülő iparos-kereskedő réteg között. Mivel a zsidóknak sokáig nem lehetett földbirtoka,²⁸⁵ ezért az is érthető, hogy a város sűrűn lakott, központi területén telepedtek le, ahol a foglalkozásukat is sikeresebben űzhették. De ugyanilyen egyértelmű a kapcsolat a protestánsok – jelen esetben főleg evangélikusok – és a földművelésből élő réteg között? Adja magát a válasz, hogy a német telepések toborzásakor éppen az volt a cél, hogy az elnéptelenedett területekre olyan embereket keressenek, akik a földet megművelik, ám mind a szakirodalom, mind a korabeli törvények tanúskodnak arról, hogy a 18. századi állami és földesúri törekvések nemcsak az agrárszférában tevékenykedők számára biztosítottak kedvezményeket, hanem az iparosok betelepülését is ösztönözni kívánták.²⁸⁶ A Bonyhádra betelepülő magyarok és németek tehát nemcsak földművelők vagy mezőgazdasági segéd munkások lehettek és voltak, hanem iparosok is.

Mindenesetre erős a kapcsolat a város északi felében élők különböző jellemzői között: akik itt laknak jellemzően földműveléssel foglalkoznak, saját birtokukban lévő házukban élnek, túlnyomórészt evangélikusok és reformátusok. A város déli részén pedig jobbra római katolikusok éltek, itt nagyobb volt a napszámosok, bér munkások aránya és ezzel összefüggésben azoké is, akik más házában éltek bérlőkként. A választóvonal nem éles, nem

²⁸⁵A szabad letelepedésük, iparúzésük és birtokvásárlásuk csak az 1840-es években válik lehetővé. Katus, 2012. 107.

²⁸⁶ III. Károly törvényei a betelepítések elősegítése érdekében: [1723. évi CIII. törvénycikk](#) az ország benépesítéséről (6 évnyi adómentességet ígér minden szabad embernek), míg külön törvény intézkedik a „különfélenemű kézműveseknek az országba behozataláról” ([1723. évi CXVII. törvénycikk](#)), melyben 15 évnyi adómentességet biztosít a betelepülő iparosoknak. A földesuraknak is érdekük, hogy lakatlan falvaik és pusztáik mennél előbb hasznot hozzanak, ezért a 18. század eleje óta megfigyelhető, hogy telepítő a szántókra és malmokra 3 évi, a szőlőre többnyire 6 évi adómentességet ígértek. Szilágyi Mihály: Az újratervezett Tolna megye 1710–1720. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből 10. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1983. 33–169. 35.

tűnik teljesen zártnak a rendszer, de ezek a markáns, 18. századi gyökerű jellegzetességek megfigyelhetők, ha a 19. század második felében a településen élők jellemzőinek vizsgálatába a térbeli aspektust is bevonjuk.

6.7. Összegzés

A disszertáció keretein belül elkészített és elemzett adatbázist ebben a fejezetben egy új típusú forrással egészítettük ki. A korabeli kataszteri felmérés eredményeként létrejött térkép lehetőséget biztosított arra, hogy az egyének ismérveit térben is ábrázoljuk és elemezzük az így megfigyelhető sajátosságokat. A térkép és az adatok előkészítését követően az épületek és a lakosság több jellemzőjét is bemutattuk, valamint néhány épületet külön is megvizsgáltunk az elérhető források és a szakirodalom alapján.

Elemzés alá vontuk az 1869-es népszámláláshoz tartozó lakásstatisztikai adatokat, ezek közül a lakósűrűséget vetítettük térképre. Az 1857-es összeírás arra is lehetőséget biztosított, hogy megvizsgáljuk a házbirtokos és a házban élők közötti viszonyokat és ezek alapján különböző kategóriákat alakítsunk ki. Ezeket a csoportokat egyrészt térképen is megjelenítettük és jellemző mintázatot láthattunk azt illetően, hogy mely területeken laktak a családok saját tulajdonú házban és hol volt jellemző, hogy a tulajdonos bérbe adta ingatlanát másoknak. Másrészt a saját házban élés jelenségét más demográfiai jellemzőkkel is összevetettük, az egyének foglalkozása és felekezeti hovatartozása szerint is megvizsgáltuk ezt a jelenséget. Azt láthattuk, hogy a ház- és járadékirtokosok csoportja mellett jellemzően a földművesek voltak azok, akik saját házukban éltek. A felekezeti hovatartozás e kérdés kapcsán a foglalkozásokkal összekapcsolódva érvényesült, vagyis az evangélikusok azért jelentek meg házbirtokosként, mert ők főként földművesek voltak.

Térképre vittük a bonyhádi lakosság felekezetek szerinti megoszlását, mely jól tükrözte a város 18. századi újratelepítéséből származó sajátosságokat. Bonyhád északi felében éltek a reformátusok és az evangélikusok, a déli utcákban pedig főként római katolikusokat találtunk. A település központjában laktak a zsidók, akiket a foglalkozásuk a belvárosi területhez kötött és ott több szempontból elkülönülő közösséget hoztak létre.

Ezt követően a foglalkozási nagycsoportok szerinti összetétel térbeli mintázatait vizsgáltuk meg, ahol szintén megfigyelhetők voltak különböző jellegzetességek. A térképen való ábrázolás csak megerősítette azt, hogy a ház birtoklása, a felekezeti hovatartozás és a foglalkozási struktúra között – ha rendelkezésre állna a lakosság nemzetiségi összetételéről is adat, akkor bizonyára az is ebbe a sorba kerülne – szoros összefüggés van.

7. Rokoni hálózatok a településen

A leíró statisztikai elemzést tartalmazó fejezet fogalmi bevezetőjében részletesen ismertettük a népszámlálások alapegységét megjelölő háztartás–család–lakófél fogalmakhoz kapcsolódó problémakört, a pontos meghatározás nehézségeit és a korabeli eltérő értelmezésből fakadó különféle összeírói gyakorlatokat, melyek a különböző településekről fennmaradt források eltérő szerkezetéhez vezethettek. Az individuális adatokat tartalmazó népszámlálási ívekkel dolgozó kutatók ezért különböző módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy a felhasznált források a lehető legjobban tükrözzék a korabeli állapotokat, az általuk választott együttélési egységet jelölő fogalom szellemében. Ezeknek a módszereknek az egyik közös nevezője, hogy valamilyen formában össze kívánják kötni azokat a rokonokat, akik habár a népszámlálók által külön lakófélbe lettek bejegyezve, mégis egy gazdasági egységet képeznek.²⁸⁷

Az elemzésünkben eddig nem változtattunk az összeírásokban meghatározott lakófeleken, és habár felülírni továbbra sem kívánjuk ezeket, annak érdekében, hogy pontos képet kapjunk egyrészt a helyi összeírói gyakorlatról, másrészt pedig a településen élők közötti kapcsolatokról egy rokoni hálózatokra kiterjedő vizsgálatot végzünk el ebben a fejezetben. A népszámlálási ívek alapján (jobb esetben) arról rendelkezünk információval, hogy az egy lakófélben összeírt személyek között milyen kapcsolat van. Ezt mindig az első helyen összeírt háztartásfőhöz képest határozták meg.²⁸⁸ Akkor viszont, ha – akár ugyanabban az épületben, de – más lakófélben írták össze a családtagokat (például özvegy szülő sok esetben feltűnik a házas gyerekekkel egy házban, de külön háztartásban), nem tájékoztat a rokonsági fokról a népszámlálás. Ezt a problémát kíséreltük meg áthidalni a genealógia beiktatásával, a népszámlálások és az anyakönyvi adatok összekapcsolásán alapuló relációs adatbázis használatával. Klasszikus értelemben vett részletes hálózatelemzésre azonban több okból sem kerülhet sor, így az ehhez kapcsolódó mutatók²⁸⁹ nagy része sem kerül kiszámításra és elemzésre, ugyanis az eredmények értékeléséből nem vonhatnánk le teljeskörű, a populáció

²⁸⁷ Korábban már részletesen bemutattuk, hogy Óri Péter és Pakot Levente elemzésük során több olyan lakófelet egyesítettek, melyekben rokonok éltek egy fedél alatt, és közösen főztek, étkeztek, és szétválasztottak olyanokat, melyekben egymással rokonságban nem lévő családokat írtak össze (ezek általában az alkalmazójuknál összeírt szolgálkat, inasokat, alkalmazottakat jelentette, akikkel saját vérszerinti családjuk is velük élt.) Óri–Pakot, 2016. Hasonlóan járt el Pozsgai Péter is, amikor az egymással rokoni kapcsolatban lévő, egy házban élő, de külön lakófélben összeírt családokat összevonta, elemzéseit az így kapott módosított és az eredeti lakófeleket tartalmazó adatokkal is elvégezte. Pozsgai, 2000.

²⁸⁸ Ezt sok esetben valóban feltűntették a népszámlálás rovataiban, ha mégsem, akkor legtöbbször a sorrendből – idéztük korábban mindkét népszámlálás utasítását arra vonatkozóan, hogy milyen sorrendben kellett összeírni az együtt élőket – és egyéb adatokból ki lehetett deríteni a rokonsági fokokat.

²⁸⁹ Ilyenek pl. a gráf sűrűsége, klaszterezettsége és a diamétere, az átlagos foksám, az átlagos legrövidebb távolság, stb.

egészére vonatkozó következtetéseket. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy az általunk összekapcsolható egyének köre messze nem teljes. Csak azokat tudjuk ugyanis egy hálózatba illeszteni, akiket 1) megtaláltunk a népszámlálásban és a genealógiában is, 2) akiknek az anyakönyvi bejegyzések alapján volt annyira részletesen kitöltött adatlapja, hogy valóban össze is lehessen kapcsolni másokkal. Mivel a forráskritikai részben is kiemeltük, hogy a genealógiával is adódtak különböző nehézségek, attól kezdve, hogy az adott személyről mennyi információ áll rendelkezésre, azon keresztül, hogy nem elhanyagolható a duplumként azonosítható személyi adatlapok előfordulása,²⁹⁰ egészen odáig, hogy sok zsidó család egyáltalán nem szerepel benne, így nem lenne megalapozott a teljes bonyhádi népességre vonatkozó állításokat levonni a rendelkezésre álló adatokból kiépíthető hálózat alapján.²⁹¹

Arra viszont megfelelő alapot nyújt az adatbázis, hogy segítségével detektáljunk olyan rokoni hálózatokat, amiket csak a népszámlálás alapján nem lenne lehetőségünk. Így tehát alapul vesszük az 1869-es népszámlálás idején a településen élt embereket, és közöttük keressük a kapcsolatot. Vagyis azt vizsgáljuk meg, hogy hány, egymással rokonságban álló háztartást tudunk azonosítani a rendelkezésre álló adatok alapján. Amellett, hogy végig szem előtt tartjuk, hogy bizonyára nem az összeset, még a részleges hálózat alapján is hozzájárulhatunk annak megismeréséhez, hogy milyen összeírói gyakorlat valósulhatott meg a településen és ez miként viszonyult a más kutatók által felvázolt képhez. Emellett legalább egy részét megismerhetjük a településen élők kapcsolatrendszerének és betekintést nyerhetünk a külön-, illetve együttélés jellemző mintáit formáló tényezők körébe.

7.1. A kapcsolati háló (gráf) létrehozásának lépései

Annak érdekében, hogy minél átláthatóbb, így a további elemzésekhez könnyebben használható rendszert kapjunk, az alábbi döntéseket hoztuk a hálózat kiépítése során. Egyrészt irányítatlan

²⁹⁰ Vannak olyanok, akiknek két adatlapjuk is van, egyikén a származási családjukkal vannak összekapcsolva, a másikon pedig a prokreációs családjukkal (házastársukkal, gyermekeikkel). Ilyen többek között Ritz Heinrich esete, akinek két különböző adatlapja van a genealógiában, de a népszámlálási adatok bebizonyítják, hogy ezeket össze kellett volna vonni. Az adatlapokat az 9. sz. melléklet tartalmazza.

²⁹¹ A hálózatok történeti kontextusban való alkalmazására szolgálnak példaként az alábbi tanulmányok: Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán: A hatalom hálója. A Kádárkori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. *Korall* 2012. (13.) 47. szám. 157–184.; Pap József: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Budapest, 2016. 468–485., illetve a következő monográfia: Rab Virág: Kapcsolathálózatok a történelemben: Gerard Vissering és Hegedüs Loránt példája. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. A hálózatok történeti alkalmazásának módszeréről részletes leírást ad: Ballabás Dániel: Családfákon innen és túl. Genealógiai kapcsolatok detektálása a hálózatok segítségével. In: Ballabás Dániel (szerk.): Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2019. 33–67.

gráfot rajzoltunk, ami esetünkben azt jelenti, hogy a különböző rokoni szálak között nem tettünk különbséget annak típusa szerint. A genealógiai kapcsolatokat jellemzően szülő-gyerekek közötti irányított, leszármazási kapcsolatokkal szokás leírni, mely így nemcsak azt fejezi ki, hogy két személy között valamilyen kapcsolat van, hanem pontosan jelöli annak típusát is.²⁹² Ennek ellenére a vizsgálatunkhoz jobban illeszkedőnek találtuk az irányítatlan gráf használatát, mivel a célunk elsősorban nem az volt, hogy a pontos rokonsági fokokat definiáljuk a hálózatok segítségével – hiszen ezt más forrásokból már ismerjük –, hanem, hogy fényt derítsünk arra, hogy mennyire volt jellemző a *közeli rokonok*²⁹³ egy településen élése. Így ebből a szempontból számunkra lényegtelen volt, hogy két bonyhádi házban az apa és a fia vagy a fiú és az apja élt, jelentősége annak volt, hogy közvetlen rokonai voltak egymásnak.

Emellett még egy szokványostól eltérő lépést tettünk, ugyanis mindenkit, aki az adott személy genealógiai adatlapján szerepelt, a vizsgált egyéntől egy távolságra lévőként definiáltunk. Vagyis egy lépésnyire kerültek az egyéntől a házastársa(i), a gyereke(i) és a szülei mellett – ez eddig megfelel a legtöbb genealógiai hálózatnak – a testvére(i) is. Utóbbi rokoni szál a genealógiai elemzésekben általában két lépésnyi távolságra helyezkedik el az egyéntől, mert a testvérek csak a szülő-gyerek kapcsolaton keresztül kötődnek egymáshoz, de a rokoni szálak térbeli ábrázolásához megfelelőbbnek tartottuk ezt a fajta megközelítést. Mivel a célunk annak megvizsgálása, hogy élhettek-e a faluban olyan rokonok, akikkel a vizsgált személyek adott esetben együtt dolgozhattak – figyelembe véve a háztartás gazdasági funkcióját, és némileg reflektálva az örökösödés bonyolult rendszerére –, ezért a testvéreket ebből a szempontból „egyenrangúnak” tekintettük a többi egy távolságnyra lévő rokonnal.

A kapcsolati hálót az R programnyelv *igraph*²⁹⁴ csomagjának segítségével készítettük el. A kapcsolatokat ábrázoló gráf alapján megalkotható egy, a vizsgált személyek egymástól való rokoni távolságát kifejező mátrix is. Ez a táblázat 4051 oszlopból és 914 sorból áll, ugyanis a rokoni kapcsolatokat a népszámlálásban és a genealógiában is azonosított háztartásfők (914) és minden, mindkét forrásban megtalált egyén (4051)²⁹⁵ között kerestük. Ennek a mátrixnak egy részletét mutatja be az alábbi ábra.

²⁹² Az irányított és irányítatlan gráfok genealógiai adatokon való alkalmazásáról részletesen ír: Ballabás, 2019. 61–64.

²⁹³ A közeli rokonok kifejezést a továbbiakban úgy használjuk, hogy a kapcsolati hálóban egy lépés távolságnyra definiált rokonságot értjük alatta.

²⁹⁴ <https://igraph.org/> Letöltés ideje: 2022. 04. 26.

²⁹⁵ Ugyan 4063 fő volt, akit sikerült összekapcsolni a genealógiában és az 1869-es népszámlálásban is, ám volt közöttük néhány olyan ember, akinek semmilyen rokona nem élt sem vele, sem a településen, így ő a kapcsolati mátrixba nem került bele.

Az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában is azonosított családok (914 fő)

Az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában is azonosított összes egyén (4051 fő)

	I46787	I16878	I44886	I13029	I47485	I48173	I73356	I83075	I85315	I85316	I89968	I2675	I44127	I45566	I48428	I50958
I46787	0	1	1	1	1	1	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I73356	10	10	10	9	10	11	0	1	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I85315	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	0	1	1	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I50958	13	13	13	12	13	14	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I3598	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I72569	12	12	12	11	12	13	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I67783	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I3017	16	16	16	15	16	17	7	8	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I71474	11	11	11	10	11	12	7	8	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I1815	16	16	16	15	16	17	12	13	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I1637	16	16	16	15	16	17	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I91888	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I83865	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I87739	15	15	15	14	15	16	7	8	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I8761	16	16	16	15	16	17	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I47436	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I77383	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I87715	19	19	19	18	19	20	14	15	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I2674	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	1	1	Inf	Inf	Inf	Inf
I41654	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	1	1	Inf	Inf
I78371	12	12	12	11	12	13	8	9	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I73489	17	17	17	16	17	18	13	14	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I1876	16	16	16	15	16	17	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I42591	19	19	19	18	19	20	11	12	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I41562	18	18	18	17	18	19	12	13	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I70302	11	11	11	10	11	12	6	7	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I42017	18	18	18	17	18	19	10	11	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I42128	20	20	20	19	20	21	13	14	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I3030	19	19	19	18	19	20	12	13	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I1750	16	16	16	15	16	17	9	10	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf
I8812	17	17	17	16	17	18	9	10	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf	Inf

14. ábra: Az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában azonosított háztartásfők és személyek egymástól való rokonsági távolságát tartalmazó mátrix részlete

A mátrixban minden háztartásfő sorában biztosan szerepel pontosan egy darab 0 érték, ugyanis az egyén saját magától 0 távolságra van. Ezen kívül többféle számot is láthatunk a cellákban attól függően, hogy az adott oszlopban és sorban megjelölt két egyén között hány lépésnyi távolság van. Azonban ahogy látszik is, szerepelhet egy ún. *Inf(inite)* bejegyzés, mely arra utal, hogy végtelen távolságra van egymástól a vizsgált két személy, vagyis ez azt jelenti, hogy nincs köztük kimutatható rokoni kapcsolat a rendelkezésre álló adataink alapján.

Annak oka, hogy a háztartásfőkre szűkítettük a keresést egyrészt abban keresendő, hogy az elemzett adatokat a térképpel is összekapcsoljuk, így a háztartásfőket vettük alapul, mint az összeírt lakófeleket reprezentáló egyéneket, ahogy tettük minden térképes elemzés esetében a korábbi fejezetekben is. Másrészt az általunk kialakított kapcsolati távolságokkal az egyén felől kiindulva minden, a vizsgálat szempontjából releváns rokon egy vagy maximum két lépésnyi távolságba került, így feleslegesen sok csomópontot használtunk volna abban az esetben, ha mindenkinek a mindenkitől való távolságával dolgoztunk volna.

Mivel alapvető célunk annak vizsgálata, hogy kik voltak azok, akik habár nem egy lakófélben voltak összeírva, mégis rokonai voltak egymásnak és a településen éltek az adott népszámlálás idején – tehát potenciálisan együtt dolgozhattak, gazdasági és szociális értelemben is segíthették egymást, stb. –, így figyelmünket az egyéntől egy vagy maximum két lépésre lévő rokonokra irányítottuk. Az alábbi táblázat tartalmazza, hogy kik lehetnek ők, arra

a négy rokoni típusra alapozva (házastárs, gyerek, szülő, testvér), melyeket egy lépésnyi távolságként definiáltunk.

43. táblázat: Az egyén közelinek definiált rokonai a lépések száma alapján

	<i>1 lépés</i>	<i>+ 1 lépés</i>	<i>2 lépés</i>
EGYÉN	házastárs	szülő	anyós / após
		testvér	sógor / sógornő
	gyerek	házastárs	meny / vő
		gyerek	unoka
	szülő	testvér	nagybácsi/nagynéni
		szülő	nagyszülő
	testvér	házastárs	sógor / sógornő
		gyerek	unokaöcs / unokahúg

7.2. A hálózat elemzésének eredményei

A továbbiakban a kapcsolati hálóban egymáshoz közel elhelyezkedő, jellemzően egy, esetenként több lépésnyi távolságra lévő rokonokra fókuszálunk. Megvizsgáljuk, hogy a településen kinek mekkora volt a közeli hozzátartozóiból álló rokoni hálózata, hány házban éltek és milyen távolságra helyezkedtek el egymástól. Ezt a fent bemutatott mátrix és az elsődleges forrásaink alapján létrehozott adatbázis összekapcsolása teszi lehetővé, mivel utóbbi tartalmazza az egyének házszámok szerinti lakhelyét is.

Hasonló vizsgálatot készített Pakot Levente két székelyföldi település kapcsán, mely során 1868-ból származó lélekösszeírásokat kapcsolt össze 19. századi egyházi anyakönyvekkel. Részletesen megvizsgálta, hogy hogyan alakult a szűk rokonság jelenléte a településen – ebbe a körbe ő is a házaspár közvetlen rokonait értette bele, a szülőket, gyerekeket, testvéreket – valamint azt is elemezte, hogy az életút során hogyan változik a kiterjedt rokoni hálózata az egyéneknek.²⁹⁶

7.2.1. Közeli rokonok lakóhelyei

Első lépésként azt vizsgáltuk meg, hogy hány esetben fordult elő az, hogy a háztartásfőnek éltek tőle egy lépésre lévő, nagyon közeli rokonai a településen, azokon felül is, akik vele egy lakófélben laktak. Az alábbi táblázat azt mutatja meg, hogy a mindkét forrásban azonosított háztartásfők közül 434-nek, vagyis közel felüknek csak egy házban, vagyis csak vele együtt

²⁹⁶ Pakot Levente: Rokoni kapcsolatháló a Székelyföldön a 19. század második felében. *Acta Siculica*, 2014–2015. 577–592.

éltek a nagyon közelinek számító rokonai (szülő, testvér, háztárs, gyerek). Mindez azt is jelenti, hogy a másik felüknek legalább egy, de akár több másik háztartásban is élhettek az egy lépés távolságra lévő hozzátartozói.

44. táblázat: Az azonosított háztartásfők közeli rokonainak megoszlása aszerint, hogy hány különböző bonyhádi épületben éltek az 1869-es népszámlálás idején.

házak száma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen
háztartásfők száma	434	220	141	66	29	13	6	2	3	914
háztartásfők %	47,48	24,07	15,43	7,22	3,17	1,42	0,66	0,22	0,33	100

A következőkben két csoportot formálva összehasonlítjuk azok jellemzőit, akiknek nem éltek a sajátján kívül más házban közeli rokonai azokkal, akiknek legalább egy, de akár több más ingatlanban is éltek egy távolságra lévő hozzátartozóik. Először azt vizsgáljuk meg, hogy a foglalkozás szerinti összetétel alapján megfigyelhető-e valamilyen különbség a két csoport között.

45. táblázat: A különböző foglalkozásúak megoszlása aszerint, hogy rendelkeztek-e a településen közeli rokonokkal

	Nem élt más házban közeli rokona	%	Élt legalább egy másik házban közeli rokona	%	összesen
szabadfogl., értelmiségi	36	81,82	8	18,18	44
iparos, kereskedő	145	52,16	133	47,84	278
földtulajdonos	54	26,09	153	73,91	207
napszámos, munkás	191	51,34	181	48,66	372
egyéb	8	61,54	5	38,46	13
összesen	434	47,48	480	52,52	914

A táblázatban szereplő adatok azt mutatják, hogy a településen élő iparosok, kereskedők és napszámosok, munkások közel felének élt más házban is közeli rokona, míg másik felének nem találtunk egy távolságnyra lévő hozzátartozóját. Ez megfelel a vizsgált minta megoszlásának. Ettől az átlagtól jóval eltérnek a szabadfoglalkozású, értelmiség csoportba soroltak és a földtulajdonosok is, de nem ugyanolyan irányban. Míg az értelmiségiek esetében több mint 80% volt azoknak az aránya, akiknek nem élt közeli rokona a településen, addig a földműveléssel foglalkozók közel háromnegyedének igen. Ahogy azt már korábban is megállapítottuk a különböző tisztviselők, hivatalnokok és egyéb értelmiségiek pozíciójukból fakadóan földrajzilag mobilisabbak voltak, lakóhelyüket gyakran válthatták, hiszen az az általuk vállalt hivataltól függött. A földtulajdonosok esetében pedig az átlagosnál jellemzőbb a

rokonság helyben maradása és együttélése, együttműködése, hiszen őket a megélhetési forrásuk a településhez és egymáshoz köti, sokkal inkább, mint a más foglalkozást űzőket.

A felekezetek kapcsán elvégzett ugyanilyen jellegű vizsgálat a reformátusok és a római katolikusok kapcsán fele-fele megoszlást mutatott azt illetően, hogy éltek-e közeli rokonaik a településen vagy sem. Az evangélikusok kétharmadának élt a településen közeli hozzátartozója, ez azzal lehet összefüggésben, hogy körükben magas volt a földművelők aránya. A zsidók túlnyomó részének nem találtunk Bonyhádon egy távolságyira lévő hozzátartozóját, ami egyrészt utalhat arra, hogy egy alapvetően mobilis rétegről van szó, de erősen befolyásolja ezt az eredményt az is, hogy a genealógiában kevés adat szerepel róluk.

A háztartásszerkezet kapcsán is megvizsgáltuk a közeli rokonok jelenlétének alakulását, két típusnál találtunk az átlagtól eltérő megoszlást. Az egyik a nemcsaládos együttélési forma, de mivel mindössze 4 háztartás került ide, ezért nem lehet messzemenő következtetést levonni a vonatkozó adatok alapján. A másik eltérés az összetett háztartástípusnál mutatkozott, azoknak ugyanis, akik ilyen családformában éltek, jellemzően volt a településen más házakban is közeli hozzátartozójuk. Ennek hátterében az áll, hogy főként a földművelésből élők alakítottak ki ilyen szerkezetű háztartásokat. Figyelemre méltó mindezek mellett, hogy az egyedül élők által formált háztartások 60%-a esetében igaz, hogy más házban is fellelhetők voltak rokonaik, vagyis ugyan a lakófelükben egyedül éltek, de a városban voltak közeli hozzátartozóik.²⁹⁷

Annak érdekében, hogy az adatsorokon túlmenően is képet alkothassunk arról, miként épülnek fel ezek a rokoni hálózatok, kiválasztottuk azt a három háztartásfőt, akinek a legtöbb hozzátartozóját sikerült megtalálni a településen. Az ő esetükben a közelinek számító rokonok a saját lakófelükön kívül még nyolc másikban is megtalálhatók voltak, az alábbiakban az ő családjaikat mutatjuk be részletesen.²⁹⁸

²⁹⁷ Vannak olyan elemzések, mely szerint az egyedül élők helyzetét ebben a vonatkozásban az is árnyalhatta, hogy a népszámlálás során a házban élő egyedülálló vagy özvegy rokonokat leválasztották a nukleáris családról. Őri–Pakot, 2016. 170. A következő alfejezetben részletesen megvizsgáljuk, hogy Bonyhádon milyen volt az erre vonatkozó gyakorlat.

²⁹⁸ Ha a rokoni távolságot egy helyett (házastárs, gyerek, szülő, testvér) kettőre növeljük (az így kapott rokoni fokokat tartalmazza a 43. táblázat), akkor jóval lecsökken azok aránya, akiknek csak a saját háztartásában élnek az így definiált rokonai. A 914 vizsgált háztartásfőből mindössze 198-an maradnak, vagyis amíg csak a közeli rokonokat vizsgáltuk, addig a háztartásfők közel felének nem élt rokona a saját családján kívül másik házban, amint eggyel távolabbi rokonokat is figyelembe vettünk, ez az arány 21,66%-ra csökkent. Emellett pedig rendkívül megnőtt a házak száma, ahol a két távolságra lévő rokonok élhettek, míg a fenti táblázatban háztartásfők esetében a sajátjukon kívül legfeljebb 8 különböző lakásban találtunk rokonokat, addig a két lépésnyi rokonságot beleértve olyan is előfordult, hogy 22 különböző helyen is éltek hozzátartozók.

7.2.1.1. Jung András

Az első ilyen háztartásfő Jung András, aki a genealógiában igen részletesen kitöltött adatlappal rendelkezik: az élete során összesen öt felesége és tizenegy gyermeke volt (tíz az első, egy a második feleségétől), valamint a szülei mellett kilenc testvérét is azonosították.²⁹⁹ Jung András napszámosként volt bejegyezve a népszámlálásban, mely szerint harmadik feleségével, Juliannával és az első házasságából származó legfiatalabb fiával, Heinrichhel lakott a 394-es házszám alatt. Ugyanebben az épületben, de külön lakófélben élt legidősebb fia, Keresztély, feleségével és leányával. A népszámlálásban fia foglalkozásánál, apjával ellentétben, a földművelő bejegyzés szerepelt.³⁰⁰

Másik fia, Johann az 540. házszám alatt élt feleségével és gyermekeivel, foglalkozása földművelő, a házban rajtuk kívül lakott még egy nem rokon család külön lakófélben összeírva, ahol a háztartásfő szintén földműveléssel foglalkozott. Harmadik fia, András, aki a legfiatalabb volt azon fiai közül, akik már külön éltek tőle, kovácsként került összeírásra feleségével és két gyermekével. Lányai közül csak egy volt életben a népszámlálás idején, ő megházasodott és a településen lakott férjével, a majosi származású Strott Heinrichhel. A férfi vargaként dolgozott, 4 gyermekük élt velük.

Jung Andrásnak összesen négy testvére élt Bonyhádön a népszámlálás ideje alatt. Két fivére közül az egyik a szomszédjában, 3 háznyira lakott: Heinrich földművelő volt, feleségével, egy házas gyermekével, menyével és unokáival élt együtt. Másik fiútestvére Jung Keresztély, szintén földművelőként dolgozott, feleségével, két házas gyermekével és unokáival élt egy háztartásban.

Leánytestvérei saját prokreációs családjuk körében lettek összeírva, egyikük Jung Erzsébet, aki férjével Schön Johann földművessel élt együtt, velük lakott egy házas gyermekük, menyük és unokáik, valamint két még meg nem házasodott gyermekük is. Másik leánytestvére Berg

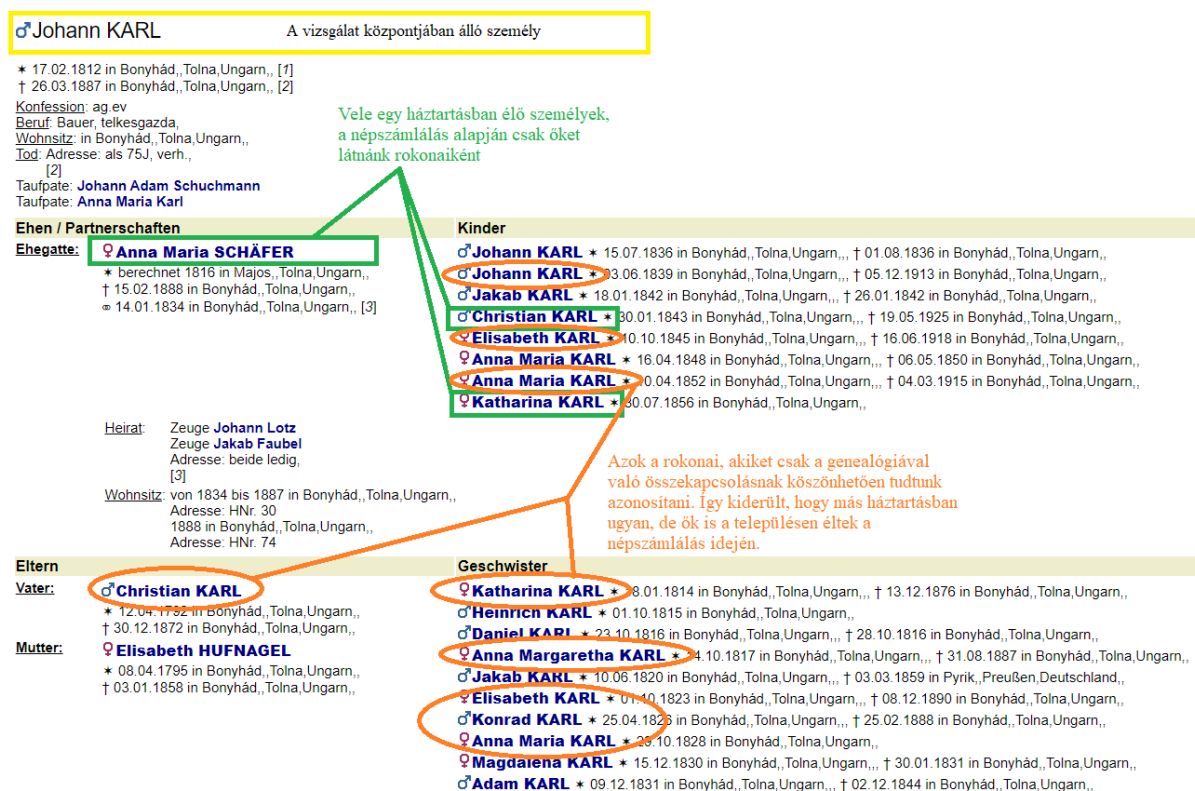
²⁹⁹ Ez az eset szintén jól mutatja, hogy ha az összes anyakönyvi adat rendelkezésünkre állna és minden életeseemény megfelelően lenne az egyénekhez kötve, akkor a kapcsolati hálózatelemzés még ígéretesebb eredményeket hozhatna.

³⁰⁰ Ezek alapján feltételezhetjük azt, hogy Jung András legidősebb fiának, Keresztélynek adta át a gazdaság vezetését. A szakirodalom szerint a 19. század elején a fiági örökösödés volt az uralkodó Magyarországon, egészen 1840-ig, míg törvényt nem hoztak az egyenlően osztó örökösödésről. Az évszázados szokásjogot azonban nem sikerült maradéktalanul felülírni, nagy arányban találták nyomát a fiági örökösödésnek, valamint a törzsöröklési rendszernek még a 19–20. század fordulóján is. Ami pedig még kiemelendő a vonatkozó kutatások alapján, hogy gyakran említik azt, hogy az apa vagy megtartotta a háztartásfőséget az élete végéig és a birtok csak a halálát követően szállt az örökösökre, vagy még életében visszavonult (ezt tartják a ritkább esetnek és sokszor inkább a németekhez kötik) és átadja a gazdaság irányítását valamelyik gyermekének. Gyáni–Kövér, 2006. 48–49; Husz, 2002. 87–88. Itt azonban azt láthatjuk, hogy bár az apa feltételezhetően átadta a gazdaság vezetését fiának (vagy fiainak, hiszen egy másik, tőle különélő fia is földműves), a saját lakófelén belül betöltött (vagyis a népszámlálásban rögzített) háztartásfői pozícióját ezzel nem veszítette el, a foglalkozása azonban megváltozott és napszámos lett a földművelő helyett. Ez egy új aspektus lehet az öröklés és a gazdaság átruházásának kérdéskörét illetően.

Annamária, aki az összeíráskor már özvegy volt, két gyermekével és egy unokájával élt egy háztartásban, napszámosként lett bejegyezve.

7.2.1.2. Karl Johann

A legtöbb kapcsolattal rendelkező háztartásfők közül a következő a 30. házszám alatt élő Karl Johann földműves volt, egy háztartásban írták össze feleségével, házas fiával és annak családjával, valamint egy nem házas gyerekével. Másik fia, Johann, szintén földművelő volt, a 480. szám alatt élt feleségével, gyermekeivel és a felesége nagymamájával.

15. ábra: Karl Johann és az 1869-es népszámlálásban azonosított rokonai³⁰¹

Leánya, Erzsébet Jung Johann felesége lett és férjével, gyermekeivel a földművelésből élő apósa által vezetett háztartásban élt anyósával, sógorával, sógornőjével és azok gyermekeivel. Ezt a háztartást Jung András családi hálózata kapcsán fent már bemutattuk, az ő fivére, Jung Keresztély volt Erzsébet apósa. Másik leánya, Annamária, Till Konrádhoz ment feleségül és

³⁰¹ Azok a rokonok, akiket sem a népszámlálás, sem a genealógia segítségével nem sikerült azonosítani, az itt is látható haláladási adataik szerint már nem is éltek. Így azt mondhatjuk, hogy Karl Johann esetében minden még életben lévő egy távolságra lévő rokonát sikerült megtalálni. Erre – ahogy az ábrán feltüntetett színek is jelzik – csak a népszámlálási adatok alapján nem lett volna mód, az anyakönyvi adatokkal való összekapcsolás által létrehozott adatbázis tette lehetővé azt, hogy minden még életben lévő, a településen élő rokonát azonosítani tudtuk.

férjével együtt az annak szülei által vezetett háztartásban éltek, férje egy házas és több nem házas testvérével, valamint mostohatestvérével. A család szintén földművelésből élt.

Karl Johann gyermekein kívül testvérei közül is többen Bonyhádon éltek 1869-ben. Legidősebb leánytestvére Katalin, Taupert Ádám özvegye, fiának családjával élt, aki szintén földműveléssel foglalkozott. Másik húga, Eiler Annamária néven szerepelt a népszámlálásban, Eiler Miklós, földművelő felesége volt, gyermekeikkel és apósával éltek egy háztartásban.³⁰² Harmadik lánytestvére Margit, Deckmann Ádám, földműves felesége volt, két házas gyermekükkel és két unokájukkal éltek egy fedél alatt.

Karl Johann negyedik húga, Kirchner Örzse, özvegy, földműves férje egy évvel a népszámlálás előtt halt meg, özvegye azonban már csak napszámosként volt bejegyezve. Két tizenéves gyermekével élt egy háztartásban a 23. szám alatt, idősebb gyermeke, a 14 éves leánya szolgálóként dolgozott a szomszéd háznál. Ugyanezen házsám alatt, de külön lakófélben élt idősebb fia, Ádám feleségével és újszülött gyermekükkel. A fia foglalkozásánál a földműves – tulajdonos szerepelt a népszámlálás erre vonatkozó rovataiban.

Karl Johann öccse, Konrád, aki szintén földművelésből élt a 34. számú házban lakott feleségével, gyermekeivel és idős, özvegy édesapjával, akiről a népszámlálás megjegyzés rovatából kiderült, hogy mindkét szemére vak volt.

7.2.1.3. Bach (Hofmann) Margit

A harmadik legkiterjedtebb közeli rokoni kapcsolatokkal rendelkező személy, egy egyedül élő nő volt, aki Bach Margitként szerepelt a népszámlálásban, de az anyakönyvi adatokból kiderült, hogy a leánykori neve Hofmann Margit volt. 1869-ben özvegy napszámosként írták össze, férje, Bach Ádám takácsmester már 20 éve meghalt. A genealógia szerint összesen 14 gyermekük született. Margit származási családjában is sok egyént sikerült azonosítani, szülein kívül 14 testvére adatait is tartalmazza a genealógia.

Bátyja, Hofmann János kétszeres özvegy, földműves, 73 évesen még a háztartás vezetőjeként volt feltüntetve. A 402. szám alatt élt egy házas gyermekével – aki a segédjeként lett bejegyezve –, és annak családjával, valamint két nem házas gyermekével, akik közül az egyik szabó segédként dolgozott egy másik házban élő mester alkalmazásában.

Húga, Annamária, Rodumer Dániel földműves özvegye volt, férje halálát követően ő vezette a háztartást, a foglalkozásához a földművelő tulajdonos bejegyzés került. Együtt élt egy házas

³⁰² Ez az eset is példa arra, hogy a földműveléssel foglalkozó háztartásfő édesapja ugyan életben van, mégis visszavonult, fia vezeti a gazdaságot. Eiler Miklós adatlapja: <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I72381&nachname=Eiler&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 08. 16.

és egy nőtlen fiával, akiket a segédjeiként tüntettek fel. Házasság felelőse és gyermekei is a háztartásban éltek.

Legidősebb fia, Bach Jakab takácsként dolgozott, a 445. házszám alatt élt felelőseivel és három gyermekével. Második fia Bach János szintén takácsmester volt, a 221. szám alatt lakott családjával, valamint egy nem rokon személlyel, a kismányoki származású Szekler Jánossal, aki tanoncként dolgozott nála. Harmadik fia, Bach Ádám a 2. számú házban élt felelőseivel és gyermekével, kőműves segéd a foglalkozása. Ez a ház Bonyhád egyik nagy alapterületű épülete, összesen 18 lakófelet jegyeztek be ebbe az ingatlanba.

Leánya, Éva, Blum Dániel kőműves segéd felelőse, gyermekeikkel éltek egy olyan házban, ahol rajtuk kívül még két másik, velük nem rokon lakófelet is összeírtak. Másik leánya, Margit Petschinger Heinrich felelőse lett, gyermekeik nem szerepeltek sem az összeírásban, sem a genealógiában. A népszámláláskor a férj napszámosként dolgozott, egy olyan házban éltek, ahol rajtuk kívül még három másik család is lakott. Harmadik leánya, aki a népszámlálás idején is Bonyhád tartózkodott, Katalin, aki férjhez ment Lindenlaub Jánoshoz, aki vargaként dolgozott. Az összeírásban gyermekükkel közös lakófélben éltek, egy olyan házban, ahol rajtuk kívül hét másik háztartást is bejegyeztek.

Amit a három legnagyobb közeli rokoni körrel rendelkező család kapcsán közös vonásként kiemelhetünk, hogy a családtagok között jellemzően több földműveléssel foglalkozót is találtunk. Az első esetben a vizsgált egyént ugyan napszámosként jegyezték fel, de fiai földművelőkként lettek összeírva a népszámláláskor, kivéve a legkisebbet, aki iparos lett. Leánya szintén egy iparoshoz ment felelőseül. A háztartásfő fivérei is földműveléssel foglalkoztak, leánytestvére közül az egyik egy földműves felelőse, míg a másik egy özvegy napszámos.

A második esetben egy földművelő apát láttunk, akinek a fiai is azok voltak, valamint a leányai mind földműves férjekkel vagy azok családjával éltek. Négy leánytestvérenek férjei mindannyian földművesek, egy ugyan már özvegy, így öt napszámosként írták össze, egyetlen helyben élő fivére szintén földművelésből él. A harmadikként vizsgált Bach Margit egy takácsmester özvegye, öt napszámosként írták össze. A bátyja és a húga is földművelésből élt. Három fia iparos lett, ketten takácsok, a legfiatalabb pedig kőműves segéd a népszámláláskor, a leányai egy kivételével szintén iparosok felelősei lettek.

Amellett, hogy egyrészt tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy jellemzően nagy méretű helyben maradt közeli rokonsággal jellemezhető a földműves réteg, két másik megállapítást is tehetünk, melyeket ugyan más forrással alátámasztani sajnos nem tudunk, de a rendelkezésre álló adataink, a vonatkozó kutatások és az itt bemutatott konkrét példák alapján

érdemes kiemelni őket. Egyrészt a napszamosokként bejegyzett egyének különböző „pályákon” juthattak ebbe a pozícióba: rendszeresen előfordult, hogy a feltételezhetően visszavonult földművest vagy az ő életben maradt özvegyét – ha átadta a gazdaságot a gyerekeinek, ugyanis arra is volt példa, hogy az özvegyasszony megtartotta a háztartás és a gazdaság vezetését is – napszamosként írták össze. A fenti példa tehát arra a bonyolult kérdéskörre is rávilágít, hogy az apa (pl. Jung Ádám) is visszavonulhatott még az életében, és fiainak adhatta át a földet, úgy hogy ő ugyan a népszámlálásban összeírt lakófelének élén maradt, de már nem földművesként, hanem napszamosként írták össze. Ez valószínűbb forgatókönyv, mint hogy a napszamos egyének mindegyik fia földet birtokolt volna úgy, hogy az apjuk korábban nem. Tehát a napszamos bejegyzés utalhat arra is, hogy valakinek az életpályájában már volt birtoka, de annak a birtokjogát átörököltette, ő pedig továbbra is mezőgazdasági munkát végez, feltehetően ugyanazon a földterületen, mint korábban, de már nem ő irányítja azt.³⁰³ A másik megállapítás pedig az, hogy ha valaki – akár amiatt, mert nem örökölt földet – iparosnak tanult vagy iparoshoz ment feleségül, akkor a gyermekei is nagy valószínűséggel ezt a pályát fogják követni, vagyis, ha valaki nem örökölt földet, akkor kevésbé valószínű, hogy ő vagy a leszármazottjai földműveléssel fognak foglalkozni. Míg a földműves gyermekei közül láthatunk olyanokat, akik iparos foglalkozást választottak (vagy kényszerültek választani) maguknak.

7.2.2. Közeli rokonok egy épületben, külön lakófélben

A dolgozatban megvalósított hálózatelemzés egyik fontos mozgatórugója annak feltárása volt, hogy a bonyhádi adatok vizsgálatával is hozzájárulhassunk ahhoz a diskurzushoz, mely a népszámlálást végzők összeírói gyakorlatáról kíván képet alkotni. Ahogy azt részletesen ismertettük, többféle kutatói megközelítést és ehhez kapcsolódó elemzői megoldást láthattunk arra vonatkozóan, hogy történészek a népszámlálási íveken kialakított lakófeleket miként értelmezték és ezt adott esetben hogyan alakították át a vizsgálataik során. Az elemzésünkben végig meghagytuk az összeírást végzők által meghatározott egységeket, de kiemelten fontosnak tartjuk azt, hogy reflektáljunk arra, hogy mit látunk ezek kialakítása kapcsán. Emiatt megvizsgáltuk azt, hogy hány olyan esettel talákoztunk, mikor a közeli rokonok egy épületben laktak, de valami okból kifolyólag külön lakófélbe sorolták be őket.

³⁰³ Bonyhád kapcsán nem rendelkezünk olyan forrásokkal, mint Zsámbék esetében Husz Ildikó, aki az úrbéri és úriszéki perek, valamint a fennmaradt telekkönyvek segítségével a társadalmi rétegződésről, örökösödésről és a földhasználatról is pontosabb képet tudott rajzolni. Husz, 2002.

Az erre vonatkozó elemzés első variációjában azt néztük meg, hogy hányszor fordult elő, hogy az egyén közelinek titulált különböző típusú rokonai (négy ilyen határoztunk meg: házastárs, gyerek, szülő, testvér) vele egy épületben, de különválasztott lakófélben éltek. Az 1869-es népszámlálásban összeírt háztartásfők közül 914-et azonosítottunk a genealógiában is. Közülük 836-an nem laktak egy épületben közeli rokonaikkal, 75 esetben találtunk egy fedél alatt, de külön lakófélben tőlük egy távolságra lévő hozzátartozót, és három olyan háztartásfő volt, akinek kettő, az épületben található, de különválasztott háztartásban is éltek rokonai.

Az így kapott eredményeket ellenőrizve azonban felmerültek esetek, amikor olyan egyéneket kötött össze a program, akik a népszámlálás idején még nem voltak egymás egy távolságra lévő rokonai. A hálózatokat felépítő kapcsolatok időbeli aspektusának hiánya egyetlen típusú eseménynél okozhatott ilyen jellegű problémát, ezek a házasságkötések. A házastársak élhettek már a házasságkötésüket megelőzően is egy épületben – ez az adatok alapján néhány esetben meg is történt –, egymásnak mégsem voltak addig rokonai, míg oltár elé nem álltak. A szülő, a gyermek és a testvér rokoni kapcsolat esetében ilyen jellegű problémák nem merültek fel, hiszen ezek a felek születésétől a felek életének a végéig fennálló kapcsolatok.

Ebből fakadóan megvizsgáltuk hogyan változnak a számok akkor, ha a házastársakat kihagyva a testvér, a szülő és a gyermek kapcsolatokat vesszük alapul, valamint azt is, hogy mi történik, ha csak a szülő-gyermek rokonságra fókuszálunk.

46. táblázat: Az egy házban, de külön háztartásban élők számának alakulása a rokoni kapcsolatok típusai szerint

	Szülő, gyerek, testvér, házastárs	Szülő, gyerek, testvér	Szülő, gyerek
Nincs egy épületben, de külön háztartásban rokon	836	822	836
Van egy épületben és egy külön háztartásban rokon	75	70	57
Van egy épületben és több külön háztartásban rokon	3	2	1
Összesen	914	894	894

A számok alapján megállapíthatjuk, hogy 20 olyan személy volt, akit csak a házasságkötés kapcsolt az általunk megrajzolt kapcsolati háléhoz, ez az oka annak, hogy a második és a harmadik oszlop már csak 894 főről tartalmaz adatokat. Ezeknek az egyéneknek az általunk rekonstruált adatok alapján tehát nem volt vérrokonuk a településen, 14 esetben nem éltek egy épületben azokkal, akikkel később házasságot kötöttek, 6 esetben viszont igen.

A házastársakat kihagyva és csak a vérrokonságra fókuszálva azt láthatjuk, hogy 822 személy nem élt egy épületben rokonaival, 70 olyan háztartásfő volt, akinek élt az ingatlanban, de egy külön lakófélbe sorolva rokona és 2 olyan eset is előfordult, mikor a sajátján kívül még két másik olyan háztartás is összeírásra került a házban, amiben közeli rokonai éltek.

Ha a testvéreket is kihagyjuk és csak a szülő-gyermek kapcsolatra fókuszálunk, akkor megnő azok aránya, akikkel nem laktak egy épületben rokonaik, ami alapján azt is pontosan meg tudjuk mondani, hogy 14 olyan háztartásfő volt, akik a testvérükkel éltek egy fedél alatt, de külön háztartást formáltak. 57 olyan eset volt, mikor szülő-gyermek kapcsolatban lévő emberek éltek egy épületben, külön lakófélben. Ez az esetek 6,48%-ában volt megfigyelhető, ha csak a szülő gyermek kapcsolatot vizsgáljuk, 8,05%, ha a testvéreket is beleértjük.

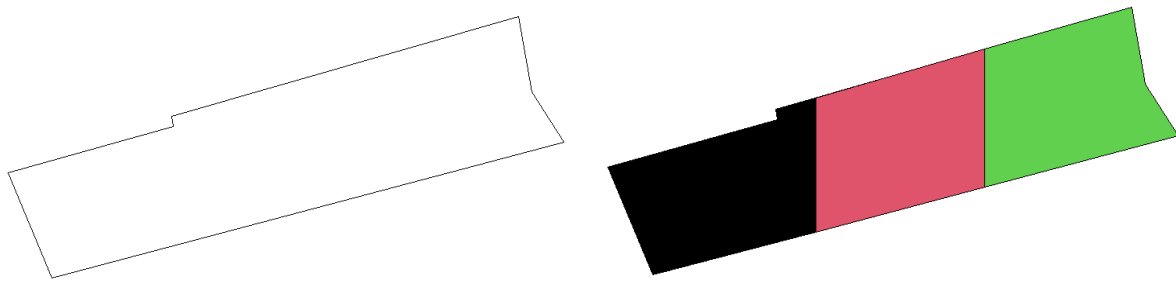
Azt vizsgálva, hogy mi jellemezte azokat, akik egy házban, de külön háztartásban élő rokonok voltak, egyrészt megállapíthatjuk, hogy a háztartásszerkezetet tekintve a teljes mintához hasonló kép tárul elénk. Vagyis találunk néhány olyan egyént, akik egyedül alkottak egy lakófelet, de többnyire nukleáris családos együttélési forma jellemzi őket és előfordul körükben kisebb arányban összetett háztartás is. Tehát a bonyhádi adatok alapján azt láthatjuk, hogy nem fordult elő számottevően nagy arányban az, hogy egyedülálló vagy özvegy rokonokat választottak volna le a nukleáris családról annak érdekében, hogy az egyszerű családok adják az összeírás alapegységeit. Ennél többször fordult elő, hogy egymással közeli rokonságban álló családokat választottak szét az összeírásban. A közös földhasználatot, gazdálkodást, munkavégzést más források hiányában nem tudjuk megvizsgálni, viszont a közös konyahasználatot, mint az együtt élő családok együttműködésének egyik ismervét a lakásstatisztikai adatok alapján ellenőrizni tudjuk. 36 olyan ház volt, amelyikben olyan családok éltek, ahol a családtagok közül valakik egymásnak egy távolságra definiált rokonai voltak. Mivel előfordulhatott az, hogy rajtuk kívül más, velük rokonságban nem élő családokat is összeírtak az épületben, ezért azt vizsgáltuk meg, hogy hány esetben egyezik a házban élő családok száma a konyhák számával – vagyis feltételezhetjük, hogy ebben az mindegyikük külön konyhát használt, külön étkezett. 14 esetben ugyanannyi lakófelet írtak össze az épületben, ahány konyhája volt a háznak. 22 esetben pedig több háztartás volt, mint konyha, így bizonyára voltak olyan lakófelek, akik közösen használták a helyiséget. A 22-ből 13 olyan eset volt, mikor csak a két egymással rokon család élt együtt, a népszámlálási íven különválasztott lakófélként, de a házban csak egy konyha volt, tehát biztosan ők osztoztak rajta. Az adatok alapján úgy tűnik voltak olyan esetek, mikor a szétválasztás mögött szorosabb együttműködés is húzódnak, de vonalat húzhattak olyan egyébként rokon családok közé is, akik valóban külön háztartást vezettek.

Ha a foglalkozás szerinti összetételt vizsgáljuk meg, akkor az egy épületben élő egy távolságra lévő vérrokonok háztartásfőinél talált bejegyzések szerint a családok közül 32 napszámost, 18 földművest, 18 iparost és 4 egyéb foglalkozását azonosítottunk. A földművelők egy fedél alatt élő rokonai vagy szintén földművelésből éltek, vagy napszámosként jegyezték be őket. Utóbbi rendszerint úgy fordult elő – ahogy azt már korábban is megfigyeltük – hogy a szülő(k) által irányított háztartás vezetője szerepelt napszámosként, míg a vele egy házban, de külön lakófélben élő fia földművelő volt. Ez utalhat tehát arra, hogy több családnál is szokás volt az apa visszavonulása és a birtok fiára örökítése – jóval több esetben, mint amennyit a népszámlálásokban szülőként összeírt idősebb férfiak száma sugallna. Olyan jellegű források hiányából fakadóan, melyek ezt a kérdést árnyalhatnák, a népszámlálási bejegyzésekből arra a következtetésre juthatunk, hogy voltak olyan esetek, mikor az apa vezetése alatt dolgoztak az örökösök is a közös családi birtokon – ilyen amikor az együtt élő rokon családok háztartásfői mind földművesként szerepelnek a népszámlálásban. Emellett pedig volt olyan, mikor az örökös vitte tovább a birtok kezelését, az apa pedig feltehetően ugyan részt vett a munkában, de már nem teljesrangú félként, ezért nála a napszámos bejegyzés szerepelt.

7.3. Rokoni távolságok – földrajzi távolságok

A rokoni hálózatot alkotó kapcsolatokat tartalmazó mátrixhoz hasonlóan elkészítettünk egy olyan adatállományt, mely azt tartalmazza a vizsgált egyénekről, hogy egymástól milyen földrajzi távolságban éltek. Vagyis mind a 914 azonosított háztartásfőről és mind a 4051 népszámlálásban és genealógiában is megtalált személyről tudjuk, hogy egymástól légvonalban hány méterre éltek Bonyhádon. Ezeket az adatokat arra használjuk fel, hogy leteszteljük van-e valamilyen kapcsolat az egyének rokoni távolsága és a fizikai távolsága között.

A távolságok kiszámításához a térképes elemzésekhez is elkészített poligonokat tartalmazó sémát vettük alapul. Az ott felrajzolt poligonok azonban a házszámok szerinti felosztást tükrözték, hiszen lakásstatisztikai és a házak tulajdonviszonyaira vonatkozó adatokat ábrázoltunk a segítségükkel. Amikor pedig a bennük élő családok demográfiai jellemzőit mutattuk be, akkor kördiagramok alkalmazásával hidaltuk át azt, ha egy épületben több család is lakott. Ebben az elemzésben azonban szükséges volt, hogy minden lakófélnek saját kijelölt helye legyen az épületen belül, így az eredeti, házakat jelző poligonokat tovább osztottuk lakófelekre. Ezt a folyamatot automatizáltuk, ahány háztartás szerepelt az épületeken belül annyi részt hoztunk létre egyenlő területeket kialakító függőleges darabolással.

16. ábra: A 319. házszámú épület poligonja az eredeti verzióban és a lakófeleknek megfelelő darabolást követően³⁰⁴

Az így létrejövő felosztásban minden háztartásnak saját lakóterülete lett, a benne élők lakóhelye pedig ennek a területnek a földrajzi középpontját jelző koordináta-pár lett. Ezek egyes személyekhez rendelésével tehát ki lehetett számítani az egyének egymástól való térbeli távolságát. Ezt követően az egyének azonosítója (ID) és laccíme segítségével kötöttük össze a két adatállományt.

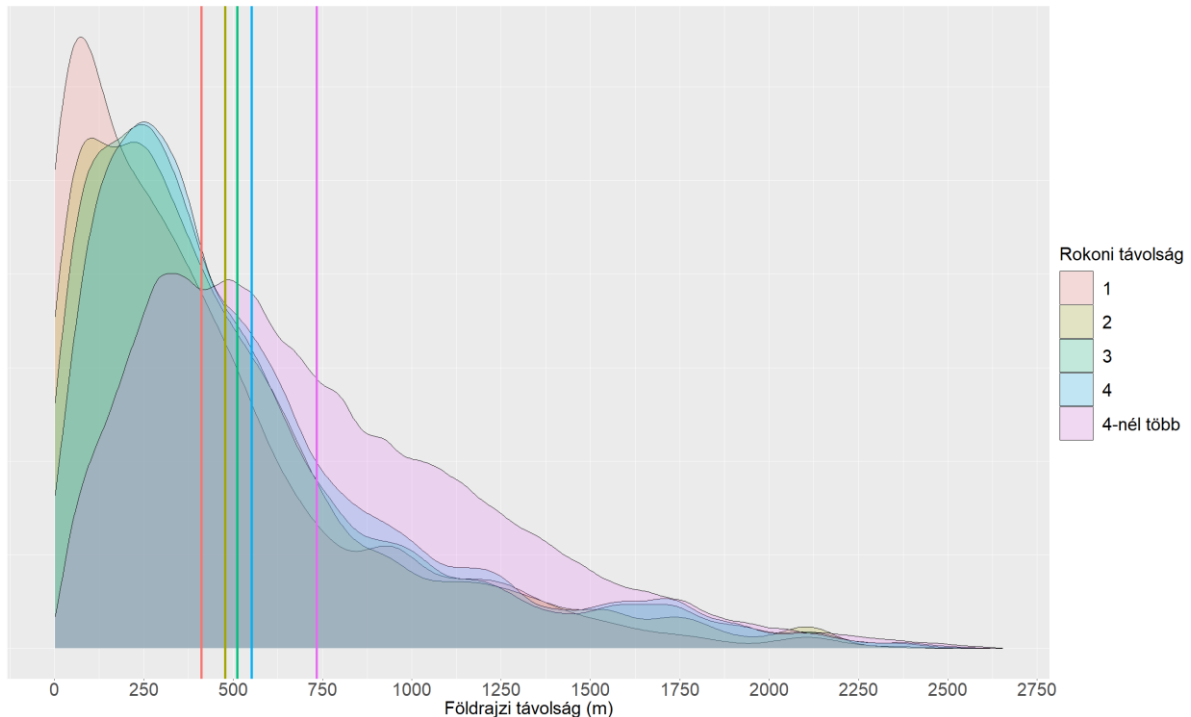
Mivel a háztartásfők minden azonosított személyhez való földrajzi távolságát vizsgáltuk, ezért annak érdekében, hogy elkerüljük a torzítást az értékek kiszámítása előtt az adott háztartásfő esetében saját magát és a vele egy házban élő rokonait nem vettük figyelembe. Az egymástól való átlagos távolságokat rokoni fokként számoltuk ki, vagyis minden egy távolságnyira lévő egyén egymástól való földrajzi távolságát, majd a két lépésnyire lévő rokonokét, és így tovább. Négy lépésig számoltuk az értékeket egyesével, majd az ennél messzebb lévő rokonokat – melyekre már többnyire nincs is szavunk leírni magát a rokoni fokot – összevontuk. Az átlagos távolságok kiszámításánál és az ábra elkészítésekor azt a hálózatot használtuk, melyben csak a közvetlen vérrokonok (szülő, gyerek, testvér) számítanak egy távolságra lévőnek, a házastársakat a fent már említett hálózatokat felépítő kapcsolatok időbeliségének hiányából fakadóan nem vettük ide.

47. táblázat: Átlagos földrajzi távolság rokoni fokok szerint

Rokoni távolság	Átlagos földrajzi távolság (m)
1	411,66
2	477,74
3	512,03
4	551,20
4-nél több	733,78

³⁰⁴ A teljes településre felrajzolt poligonokat tartalmazó térképet a felosztás előtt és után a 10. számú melléklet tartalmazza.

A táblázat adatai jól tükrözik, hogy a földrajzi távolság a rokoni távolsággal arányosan nő, vagyis feltételezhetjük, hogy van kapcsolat a két változó között. Ha az átlagos távolságokon túlmutatóan az egyes rokoni csoportokat alkotó összes személy földrajzi távolságáról kívánunk képet alkotni, abban az alábbi becsült sűrűségfüggvényeket tartalmazó ábra segíthet.

17. ábra: A földrajzi távolságokat tartalmazó becsült sűrűségfüggvények a rokoni távolságok szerint

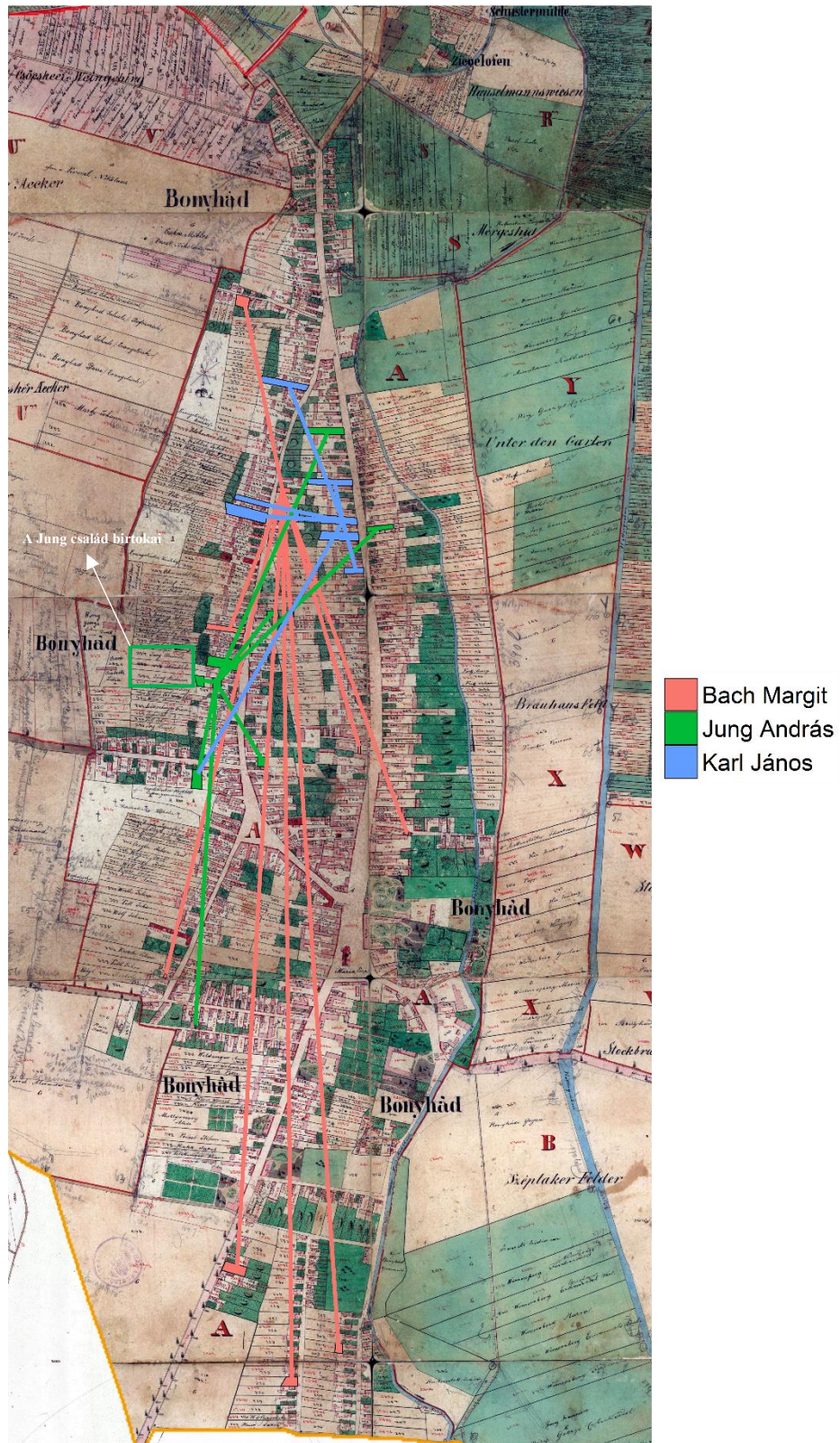
Az ábráról is jól leolvasható a táblázatos formában már bemutatott összefüggés, vagyis, hogy minél az egyénnek minél közelebbi rokonát vizsgáljuk, annál közelebb élt hozzá a településen belül. Ahogy egyre távolabbi rokonokat elemzünk, úgy nő a földrajzi távolság is és változik a sűrűségfüggvények formája. A megfelelő színekkel jelzett vonalak az egyes rokoni távolságokhoz tartozó átlagos földrajzi távolságot mutatják. Minden rokoni fok kapcsán igaz, hogy a legtöbben az átlagnál közelebb éltek, de a kevesebb jóval messzebb lakó rokon hatása megnyilvánult a középérték kiszámításakor. A közeli, egy távolságra lévő hozzátartozók legnagyobb része jellemzően 100 méteren belül élt a vizsgált egyéntől. A két távolságra lévő rokonok földrajzi távolságát bemutató sűrűségfüggvénynek két csúcsa van, ennek oka az lehet, hogy egy részük együtt élt az egy távolságra lévő rokonokkal, egy másik részük azonban már távolabb költözött. Ez úgy lehetséges, hogy két távolságra volt az egyéntől például a nagyszülője, aki lehet, hogy már özvegyen a családhoz közel élt. De két lépésre van tőle a testvérének a gyereke is, aki már lehet, hogy felnőtt és saját háztartást alapított messzebb a származási családjától. Tehát az adatok mind azt támasztják alá, hogy minél távolabbi

rokonokról volt szó, annál távolabb laktak a településen. Azt mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Bonyhád földrajzi értelemben sem volt nagyváros, a település két legtávolabbi háza közötti távolság 2653 méter, így megvoltak a korlátai a városon belüli költözésnek.

7.3.1. Rokonok a térképen

Mivel az összes egymástól egy távolságra lévő rokon térképen való megjelenítése áttekinthetetlen lenne, ezért a fent már részletesen bemutatott, három legnagyobb közeli rokonsággal rendelkező egyén hozzátartozóit jelenítettük meg a kataszteri térképen. Mindhárom egyén külön színt kapott, amivel a közeli rokonaik által lakott lakófeleket is jelöltük, valamint megfelelő színű vonalakkal kötöttük össze a vizsgálat központjában álló személyt a családjaikkal.

A térképen ábrázolt hálózatok alapján megállapíthatjuk, hogy Karl János és közeli rokonai éltek egymáshoz a legközelebb a településen, ők mindannyian földműveléssel foglalkoztak. Hozzájuk hasonlóan Jung András és rokonságának nagy része is egy helyre koncentrált, ők is földművesek voltak, esetükben sikerült azonosítani a birtokaiknak azt a részét, mely a településen belül helyezkedett el. Ezeket zöld színnel jelöltük a térképen és ahogy látszik, a rokonok által lakott területek központjában található. Bach Margit – aki egy iparos özvegye volt és a családjában is több iparos foglalkozásút találtunk – rokonsága a másik két vizsgált személytől eltérően meglehetősen szétszórtan élt a településen. Ezek a kiemelt esettanulmányok is azt támasztják alá, hogy az egyének, családok foglalkozása, megélhetésük forrása hatással van arra, hogy a településen maradtak-e és ha igen, akkor hol választottak lakóhelyet.

18. ábra: A három legnagyobb közeli rokonsággal rendelkező személy és rokoni hálózata a településen

7.4. Összegzés

A rokoni hálózatok elemzésére fókuszáló fejezet elkészítéséhez egy kapcsolati háló létrehozására volt szükség. Ezt az R programnyelvben készítettük el, és az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában is azonosított egyének adatait használtuk fel hozzá. Emellett tisztáztuk, hogy kiket értünk az egyén közeli rokonainak a hálózatban való távolságuk alapján. A gráf elkészítésével már önmagában áthidaltuk azt a problémát, melyet például Demeter Gábor és Bagdi Róbert is említett sátoraljaújhelyi elemzésük során. Mivel ők csak a népszámlálás anyagára tudtak támaszkodni, így mindössze néhány rokoni kapcsolatot tudtak detektálni azokban esetekben, mikor a társadalmi státusz vagy a családnév olyan egyedi volt, hogy a különböző házban élő rokonokat sikerült összekapcsolni. Ezt az esetlegességet az ő meglátásuk szerint is az anyakönyvek adatainak használata hidalhatja át.³⁰⁵

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a népszámlálásban és a genealógiában is azonosított háztartásfők közeli rokonai hány különböző házban éltek a népszámlálás idején. Két csoportra osztottuk a háztartásfőket aszerint, hogy éltek-e más házban is rokonaik vagy sem, majd többféle szempont alapján elemeztük ezt a két csoportot. A foglalkozás, a felekezetek szerinti megoszlás és a háztartásszerkezeti jellemzők szerint is találtunk olyan csoportokat, melyek jelentős eltérést mutattak az átlagtól. Az értelmiségi foglalkozást űzők jellemzően közeli rokonság nélkül éltek a településen, míg a földművelésből élők esetében kiterjedt rokoni hálózatot találtunk.

Annak érdekében, hogy árnyaltabb képet kapjunk azokról, akik jelentős családi hálózattal rendelkeztek Bonyhádon, kiválasztottuk azt a három egyént, akiknek a legtöbb közeli rokona élt 1869-ben a településen és részletesen megvizsgáltuk őket. Az esettanulmányok is megerősítették azt, hogy a foglalkozás szerinti összetétel nagy hatással van arra, hogy egy településen maradnak-e a rokonok, hiszen a föld, mint a közös megélhetési forrás láthatóan együtt tartotta a családtagokat.

Külön alfejezetet szenteltünk annak a történeti demográfiai szakirodalomban fontos kérdésnek, hogy milyen gyakran fordult elő, hogy egy épületben élő rokonokat a népszámlálás során külön lakófélbe soroltak. Megvizsgáltuk hány olyan eset volt, mikor közeli rokonokat írtak össze azonos épületben, de külön háztartásban és milyen jellemzőkkel bírtak ezek az egyének. Mivel az 1869-es népszámlálás tartalmazott lakásstatisztikai adatokat is, így külön kitértünk arra, hogy ezekben az esetekben rendelkeztek-e a lakófelek saját konyhával vagy sem – ez ugyanis

³⁰⁵ Demeter–Bagdi, 2016. 5–6.

utalhatott a közös étkezésre, együttműködésre. Árnyalhatta volna a képet az 1869-es népszámláláshoz tartozó állatösszeírás elemzése is, de a bonyhádi összeírói gyakorlat nem választotta külön lakófelenként az állatokat, vagyis minden esetben, ha voltak háziállatok is a háznál, egy sorba írták össze őket, függetlenül attól, hogy a házban élők között volt-e bármilyen kapcsolat.

Végül az elemzésbe a rokoni hálózatban mérhető távolságok mellett bevontuk a földrajzi távolságot is, amihez az előző fejezetben használt kataszteri térképre volt szükségünk. A térképen szereplő poligonok további átalakításra szorultak, ugyanis ebben az elemzésben nem a házak, hanem a lakófelek adták az alapegységet. Az átalakítást követően az egyes háztartásokban élő személyek pontos, földrajzilag azonosítható lakóhellyel rendelkeztek, így lehetőségünk nyílt arra, hogy a rokoni távolság és a földrajzi távolság közötti kapcsolatot is megvizsgáljuk. A két változó között összefüggést találtunk, hiszen ahogy nőtt a kapcsolati hálón mért távolság, úgy kerültek a bonyhádi térben is egyre messzebb egymástól az egyének.

8. Összegzés

A disszertációban a Bonyhádról fennmaradt 19. századi egyéni népszámlálási anyagokat, valamint ezek anyakönyvi adatokkal való összekapcsolása által létrehozott adatbázist vetettük komplex elemzés alá. A dolgozatot historiográfiai áttekintéssel indítottuk, mely során egyrészt röviden bemutattuk a történeti demográfia két nagy irányzatának kialakulását, majd a kelet-közép-európai régió felé haladva a magyar kutatási eredményekre fókuszáltunk. Ezt az alegységet a disszertáció szemléletét, módszertanát meghatározó, összehasonlító kitekintéseket lehetővé tévő munkák áttekintésével zártuk. A historiográfiai fejezet második nagyobb alegységében a vizsgált településről eddig készült történeti munkákat tekintettük át, melyek magát az elemzést segítettek megfelelő kontextusba helyezni. Bonyhád történetét tekintve nagy jelentőséggel bírt a 18. századi újratelepítés, hiszen a második világháborúig ez határozta meg az itt élő társadalom szerkezetét, demográfiai jellemzőit.

Ezt követően a dolgozatban felhasznált források keletkezéstörténetét, szerkezeti felépítését tekintettük át, mindvégig szem előtt tartva a korábbi kutatásokban már megfogalmazott forráskritikai észrevételeket, melyeket az elemzés során jelen munkával is bővíteni, árnyalni tudtunk. A disszertáció megírásának egyik alapköve volt, hogy a településről megmaradt, a 19. század második felét lefedő forrásokat ne csak önmagukban lehessen elemezni, hanem az egyes forrásokban szereplő egyéneket össze tudjuk kapcsolni más adatállományokban saját magukkal, családjukkal, rokonságukkal. A célul kitűzött komplex elemzés, az egyéni jellemzőkön túlmutató, azokat közösségi és földrajzi kontextusban elhelyező vizsgálat csak úgy valósulhatott meg, hogy ennek a módszertani kihívásnak sikerült eleget tenni. E folyamat során felmerült nehézségeket, ezek áthidalását, az összekapcsolás automatizálhatóságát és ennek korlátait is részletesen bemutattuk ebben a fejezetben.

A forrásokra alapuló munkát a két népszámlálási anyag leíró elemzésével indítottuk, melynek első lépése a fejezetben használt fogalmak tisztázása volt. Olyan hétköznapiak számító kifejezések, mint a *család* és a *háztartás* vagy a népszámlálások utasításában szereplő *lakófél* és *familia* fogalmakat kellett egyértelműen körülírni és szükség esetén egymástól elhatárolni. A leíró elemzés kitért a két népességösszeírás által a településen talált lakosság különböző jellemzők szerinti összetételének bemutatására. A kor és nemek szerinti összetétel vizsgálatakor alapvetően fiatal népességet leíró korfákat kaptunk, melyekben az idősebb korcsoportokhoz képest jóval nagyobb arányú fiatalabb korosztályhoz tartozó személyek jelenléte rajzolódott ki. Megvizsgáltuk azt is, hogy hányan tartózkodtak a településen az összeíráskor és hányan voltak távol, kiket regisztráltak helybeliként vagy idegenként és ehhez

kapcsolódóan kitértünk arra is, hogy jellemzően milyen településeket tüntettek fel a Bonyhádon élők születési helyeként. 1869-ben szerepelt ilyen rovat, ekkor a lakosság nagyjából kétharmad része született a városban. A nem helybeli születésűek közül a gyakrabban előforduló helységek is jellemzően a közeli megyékben helyezkedtek el, de külföldi származásúakat is találtunk Bonyhádon.

A lakosság műveltségi állapotát nemek és korcsoportok szerint is megvizsgáltuk és a korábbi kutatásokkal egybecsengően azt találtuk, hogy a férfiak körében jóval magasabb az írni-olvasni tudás, mint a nők esetében. Érdekeség, hogy míg a nők analfabetizmusának aránya megfelelt az országos átlagnak, addig a férfiak esetében jóval magasabb volt az írni-olvasni tudók aránya, mint az országos szint. Ez feltehetően a zsidók és a németek lakosságon belüli magas arányának tudható be. A lakosság felekezeti szerinti összetételének vizsgálata során vált rendkívül szembetűnővé, hogy az 1857-es népszámlálás anyaga csak hiányosan maradt fenn. A hiány azért okozhatott torzítást a felekezeti szerinti összetételben, mert az így kimaradt városrész Bonyhád újratelepített múltja miatt főként római katolikusok által lakott terület volt, így az ehhez a felekezethez tartozók aránya jóval alacsonyabb lett ebben az anyagban, mint a teljes lakosságot tartalmazó 1869-es összeírásban. Ez az egyik oka annak, hogy a későbbi fejezetekben végzett elemzések esetében mindkettő helyett csak a teljes népszámlálási anyag használatát preferáltuk, mivel a felekezeti hovatartozás sok vizsgálat esetében magyarázó változóként szerepelt.

A lakosság ismerveit követően a népszámlálásokban kialakított háztartások különböző jellemzőit tekintettük át, ilyen az átlagos háztartásnagyság, az egy háztartásra jutó házas férfiak aránya és a háztartások szerkezete. Ez utóbbit a történeti demográfiai kutatásokban alkalmazott Laslett-féle tipológia szerinti besorolással vizsgáltuk meg, így a bonyhádi eredmények más településekről származó adatokkal is összehasonlíthatóvá váltak. Az előzetes várakozásoknak megfelelően domináns volt a városban a nukleáris családok jelenléte, azonban az ennél egyszerűbb és ennél bonyolultabb formák arányának tekintetében is találtunk eltéréseket más kutatásokhoz képest. Meglehetősen magas volt az egyedül élők aránya, különösen az 1869-es népszámlálásban, így ezt a csoportot részletesen is megvizsgáltuk. A településen összeírt sok egy fős háztartás háttérben Bonyhád térségben betöltött központi szerepe húzódnak, ugyanis az ilyen formák jelentős részét különböző tisztviselők adták, akik az általuk vállalt hivatal miatt költöztek a különböző közigazgatási és gazdasági funkciókkal bíró településre (pl.: több pénzügyi felvigyázó és ügyvéd, megyei úti biztos, orvos, tanító és lelkész is élt egyedül a lakásában). Szintén a régióban betöltött szerepre utalhat az is, hogy Bonyhádon létrehoztak egy

szegényházat és az ebben összeírt, alamizsnából élő, egymással rokonságban nem álló embereket is mind egyedül élő egyénekként rögzítették az összeírásban.

A háztartástípusokat foglalkozások és felekezetek szerint is megvizsgáltuk, mely során szintén igazolódott a dolgozat elején megfogalmazott hipotézisünk, miszerint a családok foglalkozása alapvetően befolyásolta, hogy milyen családszerkezeti formában éltek. A szabadfoglalkozású, értelmiségi csoport körében az átlagnál jóval magasabb volt az egyszemélyes háztartások aránya, míg az összetett családszerkezet főként a földművesekre volt jellemző. Utóbbiak sok esetben idősebb korukban kerültek a háztartás élére és az életkoruk előrehaladtával egyre bonyolultabb háztartásformákban éltek. Ennek hátterében egyrészt a mezőgazdaságból élő családok munkaerősükséglete állt, másrészt az öröklés módja is befolyásolta az együttélési formákat és a háztartásfői pozíció átadásának idejét. Miközben egyrészt azt látjuk, hogy voltak olyan földműveléssel foglalkozó családok, ahol a gazdaság vezetése csak az apa halálával került át az egyébként már felnőtt, házas fia(i) kezébe, addig az elemzés során több példát találtunk arra is, hogy voltak a településen olyan családok is, ahol a háztartásfő még az életében visszavonult, és átadta a gazdaság vezetését az örökösének. E mögött a magyarok és a németek eltérő örökösödési stratégiáit sejtethetjük, de ezt a nemzetiségi összetételre vonatkozó információ hiányában nem tudjuk adatokkal igazolni, ahogy azt sem tudjuk emiatt megvizsgálni, hogy milyen mértékű lehetett a két etnikum örökösödési szokásai kapcsán megnyilvánuló egymásra hatás, kulturális transzfer.

A háztartások elemzését a bennük élők szerepeinek vizsgálata követte, melyhez feltételezett életciklusmodelleket készítettünk el. A klasszikus életpálya a háztartásba való gyerekként vagy unokaként való megérkezéssel kezdődött az életút elején, mely szerep az egyének 20-as éveire folyamatosan átváltott a férfiak esetében háztartásfőre, míg a nőknél feleségre. A rokonként való együttélés (jellemzően a háztartásfő vagy felesége szülei vagy testvérei, akik nem alkottak önálló háztartást) inkább idősebb korban jelent meg, bár aránya elenyésző volt, főleg az 1857-es adatok szerint. A szolgálók aránya is minimális ebben az összeírásban, Pozsgai Péter forráskritikai munkáiból is tudjuk, hogy 1857-ben külön írták össze a szolgálatot teljesítőket. 1869-ben ezért látványosan megnő az arányuk, ez a szerep főként az egyének korai életszakaszára, jellemzően az önálló háztartásalapítást megelőző időszakra tehető. A népszámlálásokban összeírt háztartásfőket és nem rokon elemeket részletes vizsgálat alá vettük, korok, nemek és utóbbiak esetében alkalmazójukhoz hasonlított felekezeti összetételüket is vizsgáltuk.

A népszámlálásban szereplő házaspárok adatai alapján néhány házasságra vonatkozó jellemző megvizsgálására is lehetőség nyílt, mint a házasságkötési életkor vagy a bizonyos

életkorokban meg nem házasultak aránya. Ezek kapcsán a szakirodalomból is jól ismert különbségeket fedezhettünk fel a két nem között: férfiak például jellemzően idősebb korban kötöttek házasságot, mint a nők. A házasságkötések kapcsán a földrajzi és a felekezeti értelemben vett endogámiát is megvizsgáltuk. Míg a vallásokon belül megfigyelhető volt az azonos felekezetűek között kötött házasságok dominanciája, a házaspárok születési helye alapján nem mondhatjuk, hogy zárt lett volna a házassági piac. A bonyhádi származású házaspárok nagyjából annyian voltak, mint azok a párok, akik közül csak az egyikük született helyben. Emellett nem elhanyagolható mértékben találtunk olyan házastársakat is, akik nem bonyhádi születésűek, ők valamikor a későbbi életszakaszukban érkeztek a településre.

A genealógia bevonásával és népszámlálási adatokhoz kapcsolásával kialakított adatbázis elemzéséről szóló fejezetet az adatállományok összekapcsolásából rekonstruálható életutak számának és típusainak áttekintésével indítottuk. A két népszámlálásban szereplő 10.000 ember kétharmad részét sikerült a genealógiában is azonosítani, 1500 főt pedig mindhárom adatállományban megtaláltunk. Ezek az életutak a legteljesebbek, az elemzések azon részét, ahol fontos volt, hogy mindkét népszámlálásból rendelkezésre álljanak információk, ezeken az adatokon végeztük el. Így vizsgáltuk meg, hogy a két összeírásban hogyan változott meg a családforma, melyben az azonosított egyéneket összeírták. Ennek eredményeképp jól kirajzolódott a családi ciklusok megléte, vagyis, hogy az egyes személy az életén belül többféle háztartástípusban is élhet, mindez attól függ, hogy a népszámlálás éppen melyik fázisában érte a családot. Ehhez kapcsolódóan az egyének háztartáson belül betöltött szerepének változásait is megvizsgáltuk. Amellett, hogy az eltelt 12 év alatt sokan ugyanabban a szerepben tűntek fel a két népszámlálásban, többen az idő múlásának megfelelő státuszváltáson mentek át a háztartáson belül, pl. gyermekből háztartásfővé vagy feleséggé váltak. A feltételezett életciklusmodell alapján is várható szerepköri változások mellett azonban volt néhány ellentmondásosnak tűnő eset – például mikor a háztartásfőből gyermek lett –, melyeket individuális szinten is megvizsgáltunk és feloldottunk.

Ezt követően a lakosok egyéni jellemzőinek elemzésére, különböző forrásokban való összehasonlítására tértünk át. Mivel mindhárom adatállományban szerepelhetett adat az emberek születési évére vonatkozóan, így megvizsgáltuk, hogy mekkora eltérést tapasztalunk a különböző forrásokban szereplő bejegyzések között. Meglehetősen sok pontos vagy 1–2 évnyi eltérést tartalmazó adatot találtunk, viszont ha az értékeket nemek szerint bontottuk, akkor kiderült, hogy a férfiak születési éveire vonatkozó bejegyzések jóval pontosabbak voltak, mint a nők esetében. Ezt a körükben eltérő mértékű alfabetizációval magyarázhatjuk. Amennyire a források eltérő szerkezete engedte, összehasonlítottuk a foglalkozás szerinti

összetételt is. A két népszámlálásban feltűnően más típusú foglalkozást űző személyeket egyéni szinten is megvizsgáltuk, ahol tudtuk feloldottuk az ellentmondásokat.

Végül pedig azt vizsgáltuk meg, hogy a mindkét összeírásban szereplő személyeknek megváltozott-e a településen belüli lakhelye és ha igen, akkor mi befolyásolhatta a költözésüket. A logisztikus regresszióelemzés alapján megállapítottuk, hogy alapvető hatással volt a lakóhely megváltoztatására az, hogy valaki saját tulajdonú házában élt-e, amennyiben igen, akkor kisebb valószínűséggel költözött el, mint ha nem ő a házbirtokos. A nők nagyobb valószínűséggel változtattak lakóhelyet, mint a férfiak, ennek hátterében az állhat, hogy a házasságkötést követően jellemzően a feleségek költöztek a férjük családjához. Az egyének életkora is meghatározó volt, leginkább a 16–25 közötti korcsoportra volt jellemző a helyváltoztatás, ezt követően minél idősebb valaki, annál kevésbé volt valószínű, hogy elköltözik. A felekezeti hovatartozás nem volt túlságosan meghatározó a modell alapján, a foglalkozás szerinti összetétel kapcsán pedig megállapítható, hogy a földművesekhez képest sokkal valószínűbb a lakóhely megváltoztatása a napszámosok esetén. Ez összefüggésben van azzal, hogy a földművesek jellemzően saját tulajdonú ingatlanban éltek, míg a napszámosoknak ez csak elenyésző részére volt igaz.

A további elemzésekhez jellegükből adódóan elég volt, hogy ha legalább az egyik népszámlálásban és a genealógiában sikerült azonosítani valakit, így a vizsgálat alá vonható személyek köre kibővült. Először az anyakönyvi adatok alapján rekonstruálható házasságok jellemzőit, különösen az újrarázasodás jelenségét vontuk elemzés alá, azokat a genealógiában szereplő házasságkötéseket alapul véve, melyek tagjai közül legalább egy szerepelt valamelyik népszámlálásban. Ez összesen 2764 házasságkötést jelentett, ezek kapcsán tekintettük át, hogy az események mekkora része az, ami mindkét félnek az első frigye volt és hány olyan eset volt, amelyben legalább az egyik vagy mindkét fél újrarázasodott. Megvizsgáltuk a felek életkorát, és hogy mely korszakokban kötötték a házasságukat. Az újrarázasodás vizsgálatához azonban szükség volt arra, hogy a házasságot kötő felek halálozási dátumát is ismerjük, így a vizsgálható házasságkötések száma 1498-ra csökkent.

A megözvegyültek újrarázasodásának nemek szerinti elemzése azt mutatta, hogy ugyan több nő özvegyült meg, mint férfi, a megözvegyült férfiak körében azonban jóval magasabb azoknak az aránya, akik újrarázasodtak. Megvizsgáltuk, hogy mik lehetnek azok a tényezők, melyek befolyásolhatják a megözvegyült felek újrarázasodását. Figyelembe vettük az egyének nemét, életkorát, foglalkozását, a megözvegyülés időszakát és a háztartásban élő gyermekek különböző jellemzőit. A logisztikus regresszióelemzés is kimutatta, hogy a megözvegyült személy neme jelentősen befolyásolja az újrarázasodás valószínűségét, a férfiak nagyobb

eséllyel kötnek ismét házasságot, mint a nők. Az életkor is meghatározó tényezőnek bizonyult, minél fiatalabban özvegyült meg valaki, annál nagyobb volt az esélye, hogy ismét oltár elé álljon. A foglalkozás ebben a kérdésben semmilyen formában nem bizonyult meghatározónak, a megözvegyülés időszaka azonban befolyásolta az újránházasság valószínűségét. A 19. század közepén nagyobb volt a valószínűsége, hogy újra házasságot köt az, aki megözvegyült, míg a történelmi időben előre haladva egyre csökkent annak az esélye, hogy ismét megházasodjon valaki. A gyermekek jelenléte is befolyásolta az újránházasságot, kisebb volt a valószínűsége, hogy ismét házasságot kötött az, akinek bizonyos nemek szerinti összetételű gyermekei éltek vele egy fedél alatt, mint az, akinek egyáltalán nem volt gyermeke. Szintén befolyásolta az özvegy döntését, ha 15 évesnél idősebb fiúgyermeke volt, aki már potenciális örökösnek számított. Ha a modellt nemek szerint bontottuk, akkor a fentiekhez képest egyetlen fontos különbség rajzolódott ki, mégpedig az, hogy a háztartás összetételének hatása csak a nők esetében volt szignifikáns, a férfiak kapcsán nem volt meghatározó, hogy vannak-e gyermekei és hogy ők milyen nemek és kor szerinti összetételűek.

A népszámlálások genealógiával való összekapcsolása lehetőséget adott a mostoha- és/vagy mozaikcsaládok vizsgálatára is. A népszámlálások viszonylag szűkkörűen tudnak beszámolni erről a komplex jelenségről, így kiindulópontként azt vizsgáltuk meg, hogy az összeírásokban mostohagyermekként bejegyzett személyek milyen demográfiai jellemzőkkel bírtak. Majd az adatbázis segítségével azt elemeztük, hogy hány olyan háztartást találtunk, melyben az anyakönyvi adatok alapján bizonyíthatóan nem csak édestestvérek éltek együtt és ez hány esetben esik egybe azzal, mikor a népszámlálást végző személy is külön jelezte a bejegyzésével, hogy a háztartásban mostohagyermek (is) él. Az anyakönyvi adatok által azonosított mozaik- és mostohacsaládok elenyésző részét lehetett volna csak a népszámlálások alapján azonosítani. Annak érdekében, hogy ezeket az összetett kapcsolatrendszereket tartalmazó együttélési formákat a statisztikai adatokon túl is megismerhessük, különböző típusú mostohacsaládok bemutatásával zártuk a fejezetet.

A különböző adatállományokban szereplő adatok azon részének, ahol ez relevánsnak mutatkozott, a földrajzi aspektusát is megvizsgáltuk. Erre egy korabeli kataszteri térkép adott lehetőséget, melyet első lépésben alkalmassá kellett tenni arra, hogy adatokat lehessen ábrázolni rajta. Ehhez egyrészt a térkép képpontjait földrajzi koordinátáknak felettük meg, másrészt a településen található házakat körülrajzoltuk, így ezek szolgálták az adatok megjelenítésének alapjául. Térképre vetítettünk lakásstatisztikai és házbirtokosi adatokat is. Utóbbi esetében saját kategóriákat alakítottunk ki arra vonatkozóan, hogy a házban élő családok a saját vagy valaki más által birtokolt ingatlanban éltek-e, figyelembe véve, hogy maga a

tulajdonos az épületben élt-e vagy sem. Mivel a különböző típusok a településen körülhatárolható mintákat rajzoltak ki, így ezt a kérdéskört tovább vizsgáltuk. Megnéztük hogyan alakult felekezetek és foglalkozások szerint a saját házban élés gyakorisága. A földművelőkként és a ház- és járadékbirtokosokként összeírt személyek szinte kivétel nélkül a saját tulajdonukban lévő épületben éltek, míg az iparosok, kereskedők, segédmunkások és értelmiségi csoportokra inkább az volt a jellemző, hogy más házában laktak. Ezzel összefüggésben a felekezetek szerint is különbségeket lehetett tenni, az evangélikusok – akikről tudjuk, hogy körükben magas volt a földművelők aránya – közül éltek a legnagyobb arányban a saját házukban, őket követték a reformátusok. A római katolikusok esetében fele-fele volt az arány, míg a zsidóknak csak elenyésző hányada bírt saját ingatlannal.

A lakosság felekezetek és foglalkozás szerinti összetételének térképre vetítése is jól elkülöníthető mintákat rajzolt ki. A vallási berendezkedést a 18. századi betelepítések határozták meg és ennek tovább élését figyelhetjük meg még a 19. század második felében is. Míg a protestáns felekezethez tartozók jellemzően a település északi részében éltek, addig délen főként római katolikusokat találtunk. A zsidók a belvárosban alkottak jól körülhatárolható és elkülönülő közösséget. Mivel a korábbi elemzéseink már rávilágítottak arra, hogy a felekezeti hovatartozás Bonyhád esetében erősen összefügg a foglalkozási megoszlással, így nem meglepő, hogy ennek térképre vetítése is hasonló mintázatot rajzolt ki. A földművelésből élők nagy részét az északi területen találjuk, míg délen túlnyomórészt napszámosok, segédmunkások éltek. A település központi részén laktak a kereskedők és iparosok. Ezek az összefüggések tehát jól megvilágítják azt, hogy a település berendezkedésére alapvető hatást gyakoroltak a lakosság betelepülésének körülményei és a népesség különböző jellemzők szerinti összetétele.

Az utolsó fejezetben a településen élők közötti rokoni kapcsolatokat térképeztük fel. A népszámlálások alapján – a legjobb esetben is – csak azt tudjuk rekonstruálni, hogy az együtt élők között milyen kapcsolat van, de az általunk elkészített adatbázis segítségével a településen élő azonosított egyének közötti rokoni kapcsolatokat is felrajzolhatjuk függetlenül attól, hogy melyik épületben laktak. Első lépésként magát a gráfot kellett elkészíteni, mely segítségével az 1869-ben a településen élt és a genealógiában is azonosított 4051 személy közötti kapcsolati hálót vonhattuk elemzés alá. A gráfot alkotó kapcsolatok definiálása során úgy döntöttünk, hogy az egyéntől egy távolságnyra lévőknek azokat a hozzátartozókat tekintjük, akik szerepeltek a genealógiai adatlapján, vagyis a házastársát, gyermekét, szüleit és testvéreit. Ezt a későbbiekben az elemzés szempontjainak megfelelően szűkítettük, a házasságkötést néhány vizsgálat esetén nem tekintettük egy távolságnyi kapcsolatnak, mert az időbeliség hiánya ennél a típusnál problémát okozhatott (pl.: 1869-ben még nem voltak házások a vizsgált egyének,

vagy a két családot az kötötte össze, hogy majd a jövőben összeházasodnak a gyermekeik, de a népszámláláskor ők még meg sem születtek, stb.)

A hálózat elemzése során egyrészt megvizsgáltuk, hogy a településen kinek mekkora volt a közeli hozzátartozóiból álló rokoni hálózata, hány különböző házban éltek és milyen távolságra helyezkedtek el egymástól. Az azonosított háztartásfők felének nem volt a saját lakófelében élő rokonaik kívül más hozzátartozója a településen, a másik felének viszont legalább egy, de akár több különböző épületben is éltek hozzátartozói. Ezt a két csoportot összehasonlítva arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők lehetnek hatással arra, hogy valakinek találtunk-e településen élő közeli hozzátartozóját vagy sem. Voltak olyan foglalkozási csoportok, melyek jelentősen eltértek a teljes mintát jellemző fele-fele megoszlástól, így például a földműveseknek jóval nagyobb arányban éltek a településen rokonai mint 50%, míg a szabadfoglalkozású, értelmiségi csoportnak jellemzően nem találtuk közeli hozzátartozóját a város más házaiban. A felekezetek kapcsán az előzetes várakozásoknak megfelelő mintákat láthattunk, az átlagtól való eltérést az evangélikusok esetében rögzítettünk, akiknek jellemzően több más házban is éltek rokonaik, illetve a zsidók kapcsán, akik esetében viszont általában nem találtunk közeli hozzátartozókat. A háztartástípusokat vizsgálva pedig azt figyelhettük meg, hogy a bonyolult családos együttélési formákat alkotó háztartásokat vezetőik között magasabb volt azoknak az aránya, akiknek voltak egy távolságra lévő rokonai más házakban. Ennek hátterében az állt, hogy az ilyen típusú együttélési formák a földművelők körében jelentek meg nagyobb arányban.

Mindezek kapcsán tehát megállapíthatjuk, hogy a földműveléssel foglalkozók – és a hozzájuk Bonyhád esetében szorosan kapcsolódó felekezeti jellemzőt is idekapcsolhatjuk: evangélikusok – jellemzően saját tulajdonú házaikban éltek, viszonylag ritkán változtattak lakóhelyet és meglehetősen kiterjedt közeli rokoni hálózattal rendelkeztek a településen. Ehhez viszonyítva pedig azt láthattuk, hogy a más felekezetűek és foglalkozást űzők esetében kevésbé volt jellemző a saját tulajdonú házban élés és a kiterjedt rokoni hálózattal rendelkezés, vagyis ezek a csoportok ezzel összefüggésben jóval mobilabbak is voltak, gyakrabban változtattak lakóhelyet akár a településen belül vagy hagyták el a várost – utóbbira migrációs adatok híján csak következtethetünk.

A három legnagyobb közeli rokonsággal rendelkező személy településen élő hozzátartozóit is bemutatottuk és az egyedi esetek, valamint a statisztikai eredmények kapcsán megerősíthettük a fent megfogalmazott következtetéseket és néhány lehetséges értelmezést tettünk az birtokátruházás és öröklés kapcsán.

Fontosnak tartottuk megvizsgálni azt a népszámlálási adatokkal foglalkozó szakirodalomban felmerülő módszertani kérdést is, hogy a lakófelek kialakításakor milyen összeírói gyakorlat figyelhető meg. Így azt is megvizsgáltuk, hogy hány olyan eset volt, mikor egy épületben, de külön háztartásban írtak össze egymástól egy távolságra lévő rokonokat. Ehhez azt a hálózatot használtuk, mikor közeli rokonként a gyermeket, szülőt és testvért jelöltük ki, így pedig azt tapasztaltuk, hogy az esetek 8%-ában fordult elő, hogy egymással közeli rokonságban állók éltek egy épületen belül úgy, hogy külön lakófélbe sorolták be őket. Azt is megvizsgáltuk, hogy a szétválasztott rokonoknak voltak-e valamilyen jellegzetes ismérvek, de mind a háztartásszerkezeti jellemzőiket, mind a foglalkozás szerinti megoszlásukat tekintve a teljes mintával megegyező kép rajzolódott ki. A lakásstatisztikai adatok segítségével azt vizsgáltuk még meg, hogy hány esetben osztozhattak ezek a külön összeírt lakófelek a konyhán – mely arra utalhatott, hogy ugyan külön írták őket össze, de valamilyen közösséget mégis csak formáltak – és milyen gyakran különültek el még a konyha használatát tekintve is. A 36 olyan házból, ahol rokonok éltek egy fedél alatt 22 esetben feltehetően közösen használták ezt a helyiséget, 14 esetben pedig saját konyhával rendelkezett mindegyik lakófél.

A hálózat elemzését a rokoni távolságok földrajzi távolságokkal való összekapcsolásával zártuk. A koordinátákkal felruházott térkép segítségével, valamint az ezen szereplő poligonok átalakításával minden egyénről meg tudtuk mondani, hogy pontosan hol élt 1869-ben Bonyhádon. Az adatok alapján megállapíthattuk, hogy összefüggés figyelhető meg a rokoni és a földrajzi távolság között, minél közelebbi hozzátartozóról volt szó, annál közelebb élt a vizsgált egyénhez. Az átlagos távolságok bemutatása mellett becsült sűrűségfüggvények segítségével mutattuk be részletesen a rokoni távolságok és a földrajzi távolságok közötti kapcsolatot. Végül a korábban már részletesen bemutatott, három legnagyobb rokoni hálózattal rendelkező személyt és közeli rokonságának lakóhelyét mutattuk be a kataszteri térképen.

A disszertáció a bonyhádi lakosság 19. század második felében rögzített jellemzőinek részletes leírásán és elemzésén túlmenően, egy anyakönyvi adatok bevonásával elkészített adatbázis, valamint egy korabeli kataszteri térkép bevonásával több szempontot érvényesítő, a forrásadottságok által lehetővé tett legszélesebb spektrumon elvégzett elemzést mutatott be. A népszámlálásban rögzített ismérvek így magyarázó változói lehettek több olyan, komplex kérdés vizsgálatának, mint az újraházasodás, a településen belüli lakóhelyváltás, a saját birtokban lévő ingatlanban lakás, vagy a kiterjedt rokoni hálózattal rendelkezés. A dolgozatban minden nagyobb egység kapcsán szem előtt tartottuk azt, hogy a kutatás módszertani lépéseit is részletesen bemutassuk és ahol lehetett, az elemzéseket esettanulmányokkal bővítettük annak érdekében, hogy befogadhatóbb kontextusba kerüljenek az elemzés törzsét képező, adatokban

gazdag részek. Mindvégig szem előtt tartottuk annak tisztázását is, hogy az egyes forrástípusok milyen jellegű elemzéseket tesznek lehetővé, milyen korlátokkal vagy forráskritikai problémákkal rendelkeznek, és a források összekapcsolásával mennyivel szélesebb spektrumú kutatást tudunk megvalósítani. Az eredmények közül az egyik legmeghatározóbbnak azt tartjuk, hogy konkrét adatokkal alátámasztható bizonyíték született arra vonatkozóan, hogy a népszámlálások által rajzolt határokat – legyen ez lakófél vagy épület – átlépő elemzésekkel egy jóval komplexebb társadalom képe rajzolódik ki előttünk. A kulcskérdés így már nem is az, hogy kik élnek egy házban vagy egy háztartásban, hanem, hogy milyen kapcsolat fűzi össze azokat, akik a településen éltek, függetlenül attól, hogy egy házban összeírt idegenek vagy külön épületbe költözött rokonok.

*

A disszertációban bemutatott elemzések sorát természetesen a jövőben még érdemes bővíteni. További kutatási irány lehet a demográfiai vonal erősítése, mely során kiterjedt vizsgálat részét képezné az anyakönyvi adatok alapján feltérképezhető termékenység, halandóság, házasodás jelensége is. Emellett részletesebben érdemes foglalkozni a vándorlás kérdéskörével is, melyet szintén segítené a meglévő genealógiai adatbázis további bővítése, anyakönyvekkel való kiegészítése, pontosítása.

A történeti demográfiai elemzés bázisán más típusú források bevonásával kiterjeszthető a kutatás egy társadalomtörténeti irányba is. A különböző típusú levéltári forrásokkal – árvaszéki iratok, adóösszeírások, peres anyagok, stb. – az egyedi történetek, esettanulmányok sorát bővítve már egy erőteljesebb társadalomtörténeti karakter is megformázható a korabeli bonyhádi lakosságra vonatkozóan. Ezzel összefüggésben, érdemes lehet további elemzés alá vonni a házakra és földbirtokokra vonatkozó adatokat is: ha maradtak fenn telekkönyvek, azokat feldolgozni, valamint a kataszteri térkép elemzését olyan módon folytatni, hogy az azon feltüntetett földeken bejegyzett birtokosok nevét – esetleg a birtokok méretét is – valamilyen módon össze lehessen kapcsolni a jelenlévő lakosság adataival.

9. Mellékletek

1. számú melléklet

Jakab Schmidt személyi adatlapja (Ortsfamilienbuch Bonyhád)³⁰⁶

Példa egy részletesen kitöltött adatlapra, ahol minden típusú rokona szerepel az egyénnek, dátumokkal és más kiegészítő adatokkal, melyek az anyakönyvekből kinyerhetők.

♂Jakab SCHMIDT

* 09.01.1834 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., [1]
† 30.05.1873 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., [2]

Konfession: ag.ev

Beruf: Colonist, Bauer, telkesgazda,

Ereignisse: Sonst. Ereignis: von 1843 bis 1850 led.,

Wohnsitz: in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

Tod: Adresse: als 39J, Verh.,

[2]

Taufpate: **Jakab Becker**

Taufpate: **Anna Maria Felden**

Ehegatten

1. Ehegatte: ♀**Elisabeth FRÖHLICH**

* 21.09.1837 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
† 04.12.1921 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
= 26.05.1857 (standesamtlich) in Bonyhád, Tolna,Ungarn., [3]

Heirat: Zeuge **Jakab Becker**
Zeuge **Philipp Lehn**
Adresse: Er 24J, led., Sie 19J, led.,
[3]

Wohnsitz: von 1857 bis 1863 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
Adresse: HNr. 36
1873 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
HNr. 35
von 1864 bis 1870 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
HNr. 32
1921 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
Budai utca 52

Eltern

Vater: ♂**Johann SCHMIDT**

* 07.06.1797 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,
† 17.12.1857 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

Mutter: ♀**Elisabeth HESZ**

* berechnet Apr. 1795
† 28.11.1857 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

Kinder

♀**Elisabeth SCHMIDT** * 17.02.1859 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Jakab SCHMIDT** * 06.11.1860 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 20.11.1860 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Jakab SCHMIDT** * 07.01.1862 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 20.01.1862 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Johann SCHMIDT** * berechnet 17 Nov. 1862 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 19.10.1863 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Johann SCHMIDT** * 17.09.1863 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♀**Katharina Magdalena SCHMIDT** * 16.12.1864 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 16.12.1864 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Jakab SCHMIDT** * 25.08.1866 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 09.06.1940 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Johann SCHMIDT** * 11.06.1870 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

Geschwister

♀**Elisabeth SCHMIDT** * 18.06.1814 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 14.10.1842 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♀**Margaretha SCHMIDT** * 06.05.1817 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 06.12.1856 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Johann SCHMIDT** * 27.01.1821 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 05.04.1830 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♀**Anna Maria SCHMIDT** * 18.02.1823 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 14.07.1841 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♀**Wilhelmina SCHMIDT** * 21.05.1825 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 23.01.1860 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♀**Margaretha SCHMIDT** * 13.10.1827 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 20.07.1841 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Johann SCHMIDT** * 08.11.1830 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 1830 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

♂**Daniel SCHMIDT** * 25.12.1836 in Bonyhád, Tolna,Ungarn., † 06.05.1837 in Bonyhád, Tolna,Ungarn.,

Es gibt (eine) ähnliche Person(en) in anderen OFBs.
Einblenden!

³⁰⁶ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I72494&nachname=Schmidt&lang=de> Letöltés ideje: 2022. 04. 13.

2. számú melléklet

Adam Schmidt személyi adatlapja (Ortsfamilienbuch Bonyhád)³⁰⁷

Példa egy minimálisan kitöltött adatlapra, mikor csak egy életesemény kapcsán sikerült azonosítani az egyént, más rokona nem ismert, csak a feleségét sikerült összekapcsolni vele. Ebből fakadóan meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre az ilyen típusú adatlappal rendelkezőkről, mely érthetően megnehezíti az összekapcsolást.

Ortsfamilienbuch Bonyhád Familienbericht

♂ Adam SCHMIDT		Es gibt (eine) ähnliche Person(en) in anderen OFBs. Einblenden!
† vor 1929 in Bonyhád, Tolna, Ungarn., Konfession: rk Wohnsitz: in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,		
Ehegatten	Kinder	
1. Ehegatte:	♀ Margaretha GEISZ * berechnet 1860 in Szálka, Tolna, Ungarn., † 08.05.1929 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,	Keine Kinder gefunden!

letzte Änderung: 28.06.2010

³⁰⁷ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I49582&nachname=SCHMIDT&modus=&lang=de>
Letöltés ideje: 2022. 07. 28.

3. számú melléklet

Christina Altmann személyi adatlapja (Ortsfamilienbuch Bonyhád)³⁰⁸

A lenti adatlap azt mutatja meg hogyan jelenik meg a genealógiai adatokat tároló weboldalon, mikor egy nőnek házasságkötést megelőzően gyermeke született. Mivel a gyermek adatai egy sorban szerepelnek a házastársával, így a gyermek rögzítéséhez szükség volt az egész sor létrehozására, de a házastárs helye üresen maradt, mivel az apa a források alapján nem volt azonosítható.

♀ Christina ALTMANN

* 16.02.1836 in Bonyhád, Tolna, Ungarn [1]

Konfession: ref

Ereignisse: Sonst. Ereignis: von 1850 bis 1856 led,

Wohnsitz: in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Taufpate: **Jakab Schiszler**

Taufpate: **Christina Dorn**

Ehen / Partnerschaften

Partner:

Wohnsitz: 1856 in Bonyhád, Tolna, Ungarn
Adresse: HNr. 57

Kinder

♀ **Katharina ALTMANN** * 11.12.1856 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 26.01.1857 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Ehegatte: ♂ **Johann HANSTEIN**

* 12.12.1834 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

† 13.01.1889 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

⊞ 19.04.1857 in Bonyhád, Tolna, Ungarn [2]

♀ **Christina HANSTEIN** * 16.11.1858 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 07.01.1860 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♀ **Eva HANSTEIN** * 17.10.1860 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 02.01.1861 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♂ **Johann HANSTEIN** * 12.10.1861 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 01.04.1934 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♀ **Eva HANSTEIN** * 02.03.1864 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 31.12.1923 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♂ **Heinrich HANSTEIN** * 17.08.1865 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 16.04.1867 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♂ **N HANSTEIN** * 14.12.1867 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 14.12.1867 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♂ **Stephan HANSTEIN** * 29.10.1868 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 28.11.1871 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♀ **Christina HANSTEIN** * 09.02.1871 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 30.12.1873 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♀ **Christina HANSTEIN** * 15.07.1874 in Bonyhád, Tolna, Ungarn, † 15.01.1860 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

♀ **Susanna HANSTEIN** * 01.03.1878 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Heirat: Zeuge **Johann Minhöfer**

Zeuge **Johann Altmann**

Adresse: Er 23J, led., Sie 22J, led., [2]

Wohnsitz: von 1860 bis 1860 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Adresse: HNr. 45

von 1874 bis 1889 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Adresse: HNr. 582

1864 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Adresse: HNr. 443

1865 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Adresse: HNr. 13

1868 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

Adresse: HNr. 459

1871 in Bonyhád, Tolna, Ungarn

³⁰⁸ <https://online-ofb.de/famreport.php?ofb=bonyhad&ID=I79198&nachname=ALTMANN&modus=&lang=de>
Letöltés ideje: 2022. 07. 28.

4. számú melléklet

Az online adatbáziskezelő rendszer felülete

A disszertáció alapjául szolgáló adatbázis elkészítése céljából létrehozott adatbáziskezelő rendszer, mely lehetővé tette a digitalizált források egymáshoz kapcsolását.

Django administration

Site administration

AUTHENTICATION AND AUTHORIZATION

Groups	+ Add	Change
Users	+ Add	Change

CENSUS

Individual1857s	Change
Individual1869s	Change

GENEALOGY

Recent actions

My actions

- [Change](#) hnr: 575, fnr: 1, idi: 6035, surname: Müller, firstname: Éva, relhead: 201, laslett: , byear: 1825, sex: 2
Individual1869
- [Change](#) hnr: 575, fnr: 1, idi: 6035, surname: Müller, firstname: Éva, relhead: 201, laslett: , byear: 1825, sex: 2
Individual1869
- [Change](#) hnr: 575, fnr: 1, idi: 6036, surname: Müller, firstname: Magdolna

Django administration

WELCOME, DANIKOKA. [VIEW SITE](#) / [CHANGE PASSWORD](#) / [LOG OUT](#)

[Home](#) / [Census](#) / [Individual1857s](#)

Select individual1857 to change

Q

PK	MATCHED	HOUSE NUMBER	FAMILY NUMBER	ID NUMBER	SUR NAME	FIRST NAME	RELHEAD	LASLETT	YEAR OF BIRTH	SEX
570401	True	30	1	401	Karl	Annamaria	401		1817	2
570402	True	30	1	402	Karl	Elisabeth	901		1845	2
570403	True	30	1	403	Karl	Annamaria	901		1852	2
570404	True	30	1	404	Karl	Katharina	901		1856	2
570405	True	31	1	405	Vonbirm	Johan	101	5e	1826	1
570406	True	31	1	406	Vonbirm	Annamaria	201		1828	2
570407	True	31	1	407	Vonbirm	Johan	501		1794	1
570408	True	31	1	408	Vonbirm	Stefan	701		1832	1
570409	True	31	1	409	Vonbirm	Jakob	701		1834	1
570410	True	31	1	410	Vonbirm	Johan	1031		1852	1
570411	True	31	1	411	Vonbirm	Stefan	1031		1857	1
570412	True	31	1	412	Vonbirm	Dorthorima	301		1852	2
570413	True	31	1	413	Vonbirm	Annamaria	301		1855	2
570414	True	31	1	414	Vonbirm	Elisabeth	801		1831	2

5. számú melléklet

Az összekapcsolás folyamata Dürr Ádám példáján

Az egyének népszámlálásban szereplő adatai és családtagjai segítségével történik a genealógiában való azonosítás. Dürr Ádám a feleségével, Dürr Gertrúddal szerepelt az 1869-es népszámlálásban. A neve, a neme, a születési éve és a felekezete szerint kiadott találatok között szerepel Ifjabb Dürr Ádám János, akiről az elérhető adatok összevetése után kiderül, hogy ugyanaz a személy, mint akit a népszámlálásban azonosítani szeretnénk. Így az adatbáziskezelő rendszer felületén az automatizált találatok manuális ellenőrzése után elvégezhetjük az összekapcsolást.

Change individual1869 HISTORY

Census data A népszámlálásban szereplő személy, akit azonosítani szeretnénk a genealógiában

House number: 17 Family number: 1 ID number: 280 Sur name: Dürr First name: Ádám Relhead: 101
Laslett: 3a Year of birth: 1797 Sex: 1

FAMILY1869S A népszámlálásban szereplő személy népszámlálásban szereplő családtagja(i)

CENSUS INDIVIDUAL
Family1869 object (1397)
hnr: 17, fnr: 1, idi: 281, surname: Dürr, firstname: Gertrúd, relhead: 201, laslett: , byear: 1809, sex: 2

GENEALOGY TO1869S A kritériumok alapján megtalált lehetséges találatok a genealógiából

GENEALOGY INDIVIDUAL	DISTANCE	MATCH	FULLNAME	SEX	BYEAR	FAM123 NAME	FAM123 ID	CHILD1 NAME	CHILD1 ID	CHILD2 NAME	CHILD2 ID	CHILD3 NAME	CHILD3 ID	FATHER MOTHER NAME	FATHER MOTHER ID	BROSIS NAME
<input type="text" value="I68214"/> <input type="button" value="Q I68214"/>	<input type="text" value="1"/>	<input type="button" value="Yes"/>	Johann Adam JUN. DÜRR	1	1792	Katharina HUFNAGEL Gertrud EILER NA	I68215I72312NA	Jakab DÜRR,Johann DÜRR,Josef DÜRR,Juliana DÜRR,Adam JUN. DÜRR	168216, 168617, 169807, 170794, 171554				None	Johann DÜRR Katharina FAIK	I8414116094	Adam DÜRR,Ani Elisabeth DÜRR,Ani Maria DÜRR,Elis DÜRR,JoI DÜRR,JoI DÜRR,Mar

Dürr Ádám

Felesége: Dürr Gertrúd

Genealógiában szereplő személy azonosítója (ID), távolság, találat, személy neve, neme, születési éve

Házastárs(ak) neve és ID-ja, az egyes házasságokból született gyerekek neve és ID-ja

Szülők neve és ID-ja, testvérek neve és ID-ja

6. számú melléklet

A 308. szám alatt élő lakosok

Egy személy kivételével mind alamizsnából élő, feltételezhetően egymással rokonságban nem álló, sokszor nem is helybeli születésű egyéneket rögzítő népszámlálási adatlap 1869-ből. A szakirodalom szerint Bonyhádön 1780-tól működött egy szegényeket segítő ispotály. Bár a felvételi ívek az épület funkcióját nem jelzik, valószínűsíthető, hogy ez az épület volt a település szegényháza.

Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer		Földtulajdonosok, Landbesitzer	
Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche	Polgári lakosság, Bürgerliche
1. 1. 1817. Magyar ország, elmaradott ad	2. 1. 1822. Magyar ország, elmaradott ad	3. 1. 1838. Magyar ország, elmaradott ad	4. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	5. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	6. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	7. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	8. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	9. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	10. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	11. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	12. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	13. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	14. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	15. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	16. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	17. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	18. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	19. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	20. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	21. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	22. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad
1. 1. 1817. Magyar ország, elmaradott ad	2. 1. 1822. Magyar ország, elmaradott ad	3. 1. 1838. Magyar ország, elmaradott ad	4. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	5. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	6. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	7. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	8. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	9. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	10. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	11. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	12. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	13. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	14. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	15. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	16. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	17. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	18. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	19. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	20. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	21. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad	22. 1. 1840. Magyar ország, elmaradott ad

7. számú melléklet

Nunkovics Gyula és családja, valamint a szolgálatában állók összeírása

A 135/a és a 135/b házszám alatt összeírt lakófelek. Az első képen Nunkovics Gyula földbirtokos háztartása: felesége és három gyermeke mellett négy szolgáló él velük egy fedél alatt: egy dajka, egy szobaleány, egy szolgáló és egy szakácsnő. Ők habár nem vérszerinti rokonok, nem képeznek külön háztartást az összeírás szerint, együtt élnek a családdal. A dajka özvegy, a másik három szolgáló hajadon, saját családjuk nincs az összeírás alapján.

Polg. lakozók. Laufsatz-Wohnungszahl		A. Inik személyek. Laufsatz-Zahl der Wohnparteien		Nomen		Religion		Beruf oder		Beschäftigungsvorhalten		Geburtsort		Zuständigkeits		Abwesenheit		Abwesenheit		Unter den Einwohnern sind		Anmerkung.	
Polg. lakozók. Laufsatz-Wohnungszahl		A. Inik személyek. Laufsatz-Zahl der Wohnparteien		Nomen		Religion		Beruf oder		Beschäftigungsvorhalten		Geburtsort		Zuständigkeits		Abwesenheit		Abwesenheit		Unter den Einwohnern sind		Anmerkung.	
Polg. lakozók. Laufsatz-Wohnungszahl		A. Inik személyek. Laufsatz-Zahl der Wohnparteien		Nomen		Religion		Beruf oder		Beschäftigungsvorhalten		Geburtsort		Zuständigkeits		Abwesenheit		Abwesenheit		Unter den Einwohnern sind		Anmerkung.	
1.	135/a	Nunkovics Gyula	1.	1870	Magyar	katol.	haz. szolg.																
2.	135/b	Mag. Anna	1.	1879	Magyar	katol.	szobaleány																
3.	135/c	Mag. Mária	1.	1884	Magyar	katol.	szobaleány																
4.	135/d	Mag. György	1.	1886	Magyar	katol.	szobaleány																
5.	135/e	Mag. Ferenc	1.	1887	Magyar	katol.	szobaleány																
6.	135/f	Mag. Mária	1.	1890	Magyar	katol.	szobaleány																
7.	135/g	Mag. Mária	1.	1899	Magyar	katol.	szobaleány																
8.	135/h	Mag. Mária	1.	1899	Magyar	katol.	szobaleány																
9.	135/i	Mag. Mária	1.	1898	Magyar	katol.	szobaleány																
9.	135/j	Mag. Mária	1.	1898	Magyar	katol.	szobaleány																

A második képen a Nunkovics családnak szolgálatot teljesítők összeírása történt meg. A kataszteri térképen is jól látszik, hogy fizikailag is máshol helyezkedik el ez a második épület. Míg a nagybirtokos család az utcafrontra néző nagyméretű lakásban élt, addig a birtok hátsó felében található házat jelölték meg a 135/b számmal. Itt egy kocsis élt családjával: feleségével és három gyermekével. Tőlük elkülönítve, egyesével önálló háztartást formálva írtak össze még három szolgálatot teljesítő személyt, egy kertészt, egy gulyást és még egy kocsiszt.

8. sz. melléklet

Gáspár József az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában

Gáspár József a népszámlálásban egy egyedül élő nőtlen férfi, akik kocsiként dolgozik, születési helye Lengyel. Emellett azt tudjuk, hogy 1840-ben született és római katolikus vallású. Az itt látható népszámlálási íven a 2. számú lakófél az övé.

Keresztneve, ezime és rangja Tauf- und Zunamen, Titel und Rang der Wohnpartien		Névváltoztatás Geschlecht	Életkor Geburts-Jahr	Vallás Religion	Állapota Familien- Zustand	Beruf oder Beruf	Beschäftigungs- verhältnis	Helye Geburts- ort	Állam- bürokrácia Zuständig- keit	Jelenléte Anwesen- heit	Távolléte Abwesen- heit	Belélt Unter den Einkünfte- schen sind	Jegyzet Anmerkung
1.	1. Gáspár József	férfi	1840	Római Katolikus	Előzőleg házas, most egyedül élő	Kocsiként dolgozik	egy hónapra elmarad	Lengyel	Magyarországon	Van	Nincs	Van	
2.	2.	

Ortsfamilienbuch Bonyhád Familienbericht

♂ Josef GÁSPÁR

★ um 1839 in Lengyel, Ungarn,

Konfession: rk

Beruf: satelles

Wohnsitz: in Bonyhád, Tolna, Ungarn,

Ehegatten

1. Ehegatte:

♀ **Elisabeth DECKMANN**

★ 24.10.1837 in Bonyhád, Tolna, Ungarn,

♣ 11.01.1875 (standesamtlich) in Bonyhád, Tolna, Ungarn, [1]

Heirat:

Zeuge **Josef Tomcsányi**

Zeuge **Johann Pinter**

Adresse: Er 36J, led., Sie 37J, led.,

[7]

Wohnsitz: 1875 in Bonyhád, Tolna, Ungarn,

Adresse: HNr.

Eitern

Vater:

♂ **Ladislaus GÁSPÁR**

† vor 1875

Mutter:

♀ **Barbara TAMÁS**

Kinder

Keine Kinder gefunden!

Geschwister

Keine Geschwister gefunden!

Quellen

[1] KB Bonyhád, Heiraten, Band 6, 1859- 1929, KB Bony.H.B6, 39.3

A genealógiában³⁰⁹ is ezen a néven szerepel, a születési éve 1839, a felekezete és a születési helye is egyezik. Házasságot a genealógia tanúsága szerint majd csak a népszámlálást követően,

1875-ben köt, így az előző forrás adatai e tekintetben is helytállóak. Érdekesség, hogy felesége Deckmann Elisabeth lett, akivel a népszámlálás idején egy házban, de külön lakófélben írták őket össze. A férfi szülei nevét is csak a házassági anyakönyvi bejegyzésből ismerjük, ők is Lengyelben születtek, a házasságkötés idején az apja már meghalt.

9. sz. melléklet

Ritz Heinrich genealógiai adatlapjai

Ritz Heinrich egy azok közül, akiknek a genealógiában több oldala is létre lett hozva, pedig a népszámlálási adatok alapján egyértelműen kiderül, hogy ugyanarról az egyénről van szó. Az anyakönyvi adatok felvitelekor külön került rögzítésre Heinrich születése, ekkor még az apjához és az anyjához kapcsolva, majd valószínűleg új egyént hoztak létre a házasságkötéskor és az ebből született gyermekeket a házaspárhoz rendelték. Így kétszer szerepel Ritz Heinrich, egyszer a származási, egyszer a prokreációs családjával.

1) Ritz Heinrich a prokreációs családjával, feleségével és gyermekeivel

Ortsfamilienbuch Bonyhád
Familienbericht

♂ **Heinrich RITZ**
auch genannt: Rics
* Feb. 1835 in Bonyhád, Tolna, Ungarn,,
Konfession: ag ev
Beruf: kisházás, kleinhauser.
Ereignisse: Sonst. Ereignis: 1857 led.,
Wohnsitz: in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,

Ehen / Partnerschaften

Ehegatte: ♀ **Margaretha EILER**
* Feb. 1840 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,
= 11.02.1858 in Bonyhád, Tolna, Ungarn., [1][2]

Heirat: Zeuge **Jakob Eiler**
Zeuge **Johann Ritz**
Adresse: Er 23J, led., Sie 18J, led.,
[1]

Wohnsitz: 1859 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,
Adresse: HNr. 190
1862 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,
Adresse: HNr. 238
von 1865 bis 1871 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,
Adresse: HNr. 190
1873 in Bonyhád, Tolna, Ungarn.,
Adresse: HNr. 191

Es gibt (eine) ähnliche Person(en) in anderen OFBs.
Einblenden!

Quellen
[1] Ref KB Bonyhád Heiraten 1828-1883, Bony Ref H, 6,2
Text: "b 6"
[2] ref.6,2
Text: ""

2) Ritz Heinrich a származási családjával, szüleivel és testvéreivel

Ortsfamilienbuch Bonyhád Familienbericht

♂ Heinrich RITZ

* 05.12.1834 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,, [1][2]

Konfession: ref

Taufpate: **Heinrich Hesz**

Taufpate: **Katharina Rein**

Es gibt (eine) ähnliche Person(en) in
Einblenden!

Ehen / Partnerschaften

Kein Ehegatte gefunden!

Kinder

Keine Kinder gefunden!

Eltern

Vater: ♂ **Johann RITZ**

Mutter: ♀ **Elisabeth SCHÄFER**

Geschwister

♂ **Stephan RITZ** * 24.02.1836 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,, † 16.03.1836 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,

♂ **Stephan RITZ** * 31.08.1839 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,, † 08.10.1841 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,

♂ **Konrad RITZ** * 13.09.1842 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,

♂ **Stephan RITZ** * 01.03.1845 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,, † 01.08.1848 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,

♂ **Konrad RITZ** * 28.08.1847 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,, † 14.12.1852 in Bonyhád,,Tolna,Ungarn,,

Quellen

[1] Ref KB Bonyhád 25-7-1814-1828, Bony Ref 25-7, 5, 1

Text: "b.6"

[2] ref.8,1

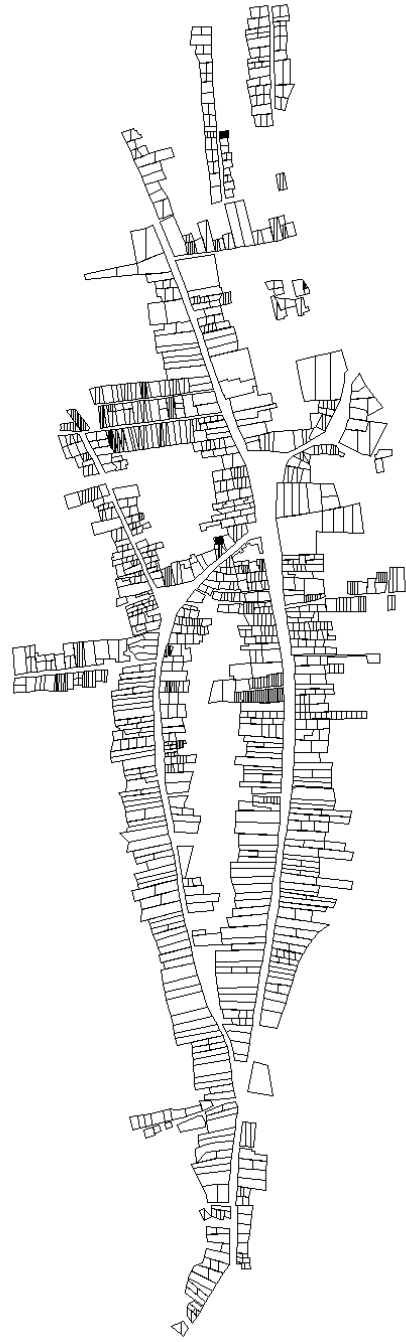
letzte Ände

A népszámlálási adatok teszik egyértelművé a kapcsolatot, ahol a szülők Heinrich prokreációs családjával kialakított háztartása melletti lakófélben élnek. Mivel a genealógiában külön adatlapot hoztak létre a „két” személynek, így csak az egyik típusú családjával tudunk összekapcsolni.

10. számú melléklet

A település épületeit és lakófeleit tartalmazó poligonok

A településre felrajzolt poligonok két verziója. Az első az 1869-es népszámlálás szerinti házsámokat tükrözi, a házakat tartalmazó lakótelkeket rajzoltuk körül. Itt akkor történt további felosztás, ha a térképen ugyan csak egy házsám szerepelt (pl. 219), de a népszámlálásban több épületet jelöltek meg (pl.: 219/a, 219/b, 219/c). Ekkor tehát a népszámlálásban rögzített épületekhez tartozott egy-egy poligon. A második ábra azt mutatja meg, hogy hogyan alakult át ez az ábraegyüttes azzal, hogy nem a lakóépületeket, hanem a lakófeleket kívántuk elkülöníteni. Míg az első esetben, a város épületeinek azonosításához 739 poligonra, a lakófelek szerinti ábrázoláshoz már 1326 sokszögre volt szükség.

10. Bibliográfia

Források

Ortsfamilienbuch Bonyhád <https://online-ofb.de/famlist.php?ofb=bonyhad>

Tolna Megyei Levéltár IV. B. 152./b Tolna Megyei Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1850–1860. A népszámlálás iratai 1850, 1857. 9–13. doboz

Tolna Megyei Levéltár IV. 428./ a, b, c, e, f (1827–1896) Tolna vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye.

Tolna Megyei Levéltár V. 709./c Közigazgatási iratok 1850–1949. Bonyhád nagyközség iratai, 1869. évi népesség és háziállatok összeírása. 512–513. doboz

Nyomtatott források

A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal, Athenaeum, Pest, 1871. (Népszámlálás 1870.)

A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal, Athenaeum, Pest, 1882. (Népszámlálás 1880.)

Az 1869-es népszámlálás vallási adatai. Szerk.: Sebők László. TLA Teleki László Intézet – KSH Népszámlálás – KSH Levéltár, Budapest, 2005.

Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787. Szerk.: Dányi Dezső – Dávid Zoltán. KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.

Tolna megye (Georeferált vármegyei kataszteri térképek): 1859–1864. Biszak Sándor – Timár Gábor (szerk.) Arcanum, Budapest, 2010.

Dányi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.

Internetes források

A Szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum és a Wosinszky Mór Múzeum Évkönyvei https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_megy_toln/

Egyed Antal: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/e-81F77/egyed-antal-822DF/>

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten, 1851.

<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyves-elek-BABC3/b-BAD42/bonyhad-BB0CC/>

Gapminder: <https://www.gapminder.org/>

Gyülekezet- és egyházmegye történetek: Tolna-Baranya-Somogyi egyházközösségek története 1900–1950. A bonyhádi evangélikus egyházközösség története. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tolna_Baranya_Somogy_egyhazkozsegek_tortenete_1900_1950

Historical Population Database of Transylvania: <https://csp.centre.ubbcluj.ro/en/>

Inkscape program: <https://inkscape.org>

IPUMS: <https://www.ipums.org/>

Kataszteri térképek a 19. századból: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>

MOSAIC-project: <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/>

MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoport: <https://families.hu/>

NAPP: <https://www.nappdata.org/napp/>

Népszámlálási Digitális Adattár (NÉDA): https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digit_alis_adattar/

R programnyelv: <https://www.r-project.org>

Tanulmányok Tolna megye történetéből: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_toln_ttmt/

Tolna Megyei Levéltári Füzetek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_toln_lf/

Törvények eredeti szövege: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>

Völgységi Tájéktató Alapítvány: <http://www.volgyseguzeum.hu/volgysegi-tajkutato-alapitvany/>

Szakirodalom

A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinarity. Antoinette Fauve-Chamoux – Ioan Bolovan – Sølvi Sogner (eds.) Peter Lang, Bern, 2016.

Andorka Rudolf: Adalékok az ormánsági egyke történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. Történeti Demográfiai Füzetek 1987. 3. 57–96.

Andorka Rudolf: Háztartási rendszerek és az idős emberek élete a 18–19. századi magyarországi falvakban. *Aetas*, 1996. 11(4), 128–156.

Andorka Rudolf: Paraszti családszervezet a XVIII–XIX. században. Alsónyék és Kölked adatai nemzetközi összehasonlításban. *Ethographia*, 1975. 2–3. 340–367.

Balázs Magdolna – Katus László: Közép-dunántúli paraszti háztartások a 18. században. *Történelmi Szemle*, 1983. 26. évf. 1. sz. 159–171.

Ballabás Dániel: Az 1911. évi gazdacímtár adatai a magyar főnemesség genealógiai kapcsolathálózatának tükrében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2020. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2020. 23–50.

Ballabás Dániel: Családfákon innen és túl. Genealógiai kapcsolatok detektálása a hálózatok segítségével. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2019. 33–67.

Benda Gyula: Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Benda Gyula: *Társadalomtörténeti Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 9–21.

Benda Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. In: Benda Gyula: *Társadalomtörténeti Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 58–66.

Benda Gyula: Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.

Bengtsson, Tommy – Campbell, Cameron – Lee, James Z., et al.: *Life under Pressure: Mortality and Living Standard in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press. Cambridge, 2005.

Berkner, Lutz K.: The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example. *The American Historical Review*, 1972. 77 (2), 398–418.

Bonyhád Lexikon. Szerk.: Steib György. Bonyhád, 2017.

Bozsonyi Károly – Horváth Zsolt – Kmetty Zoltán: A hatalom hálója. A Kádárkori hatalmi elit hálózati struktúrája az együttvadászási szokások alapján. *Korall* 2012. (13.) 47. szám. 157–184.

Csekő Ernő: A dualizmus kori elit Tolna megyében. (PhD-disszertáció) ELTE BTK, Budapest, 2014.

Cserna Anna – Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 1986.

Demeter Gábor – Bagdi Róbert: A társadalom differenciáltságának és térbeli szerveződésének vizsgálata Sátoraljaújhelyen 1870-ben. Debrecen – Budapest, 2016.

Faragó Tamás: Bevezetés a történeti demográfiába. Budapest, 2011.
<https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/7423>

Faragó Tamás: Család és háztartás Magyarországon a 18. században. In: Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal, Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága, Budapest, 1997. 217–239.

Faragó Tamás: Életciklusok és családmodellek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 2005. 48. évf. 4. sz. 415–435.

Faragó Tamás: Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal tézisére. KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv. KSH NKI, Budapest, 2001. 19–63.

Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története III. 1702–1847-ig. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2000.

Faragó Tamás: Paraszti háztartás és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között. Történeti Statisztikai Füzetek, 7. KSH Könyvtár, Budapest, 1985.

Faragó Tamás – Őri Péter: A magyarországi történeti demográfiai kutatás vázlatos története (1945–2020), Kutatási Jelentések 103. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2021.

Feigenbaum, James: A Machine Learning Approach to Census Record Linking. 2016.
<https://scholar.harvard.edu/files/jfeigenbaum/files/feigenbaum-censuslink.pdf>

Fleury, Michel – Henry, Louis: Des registres paroissiaux à l'histoire de la population: manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Institut national d'études démographiques, Paris, 1956.

Gaál Atilla – Kőhegyi Mihály: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában. In: A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 2–3. Szekszárd, 1971–1972. 271–332.

Gyáni Gábor: Helytörténet, régiótörténet és országos történet: Fogalmi és historiográfiai szemle. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó, József (szerk.): Az ember helye, a hely embere: emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia (MTA). Pécs, 2019. 23–53.

Gyáni Gábor: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmény és irányzatok. *Századvég* 1997. 2 évf. 4 sz. 55–67.

Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Gyimesi Réka: „...különb is tisztában voltunk, hogy minden honpolgár magyar”: A népszámlálások kérdéskörének változásai 1850 és 1941 között In: Bene Sándor – Dobos István

(szerk.): Az idő alakzatai és időtapasztalat a magyarságtudományokban: A doktoriskolák V. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2017. 89–102.

Gyimesi Réka: Adalékok a Tolna megyei német telepesek történetéhez In: Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József (szerk.): Sed intelligere: Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016. 97–110.

Gyimesi Réka: Mohácsi háztartás-rekonstrukció: Az 1869-es népszámlálás felvételi íveinek feldolgozása Demográfia, 2014. 57. évf. 2–3 sz. 183–212.

Gyimesi Réka: Történeti demográfia lokális keretek között: Korlát vagy lehetőség? In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó, József (szerk.): Az ember helye, a hely embere: emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia (MTA), Pécs. 2019. 326–343.

Gyimesi, Réka – Kehl, Dániel: A Spatial Analysis of the Socio-economic Structure of Bonyhád Based on the Census of 1869. *Hungarian Historical Review: New Series Of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8. 1. 28–51.

Hajnal, John: European marriage patterns in perspective. In *Population in History. Essays in Historical Demography*, Glass, David V. – Eversley, David E. C. (eds.) London, 1965. 101–143.

Hajnal, John: Two kinds of preindustrial household formation system. *Population and Development Review* 1982. 8(3), 449–494.

Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában: Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében. Balassi Kiadó, Budapest, 2013.

Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Kahle, David – Wickham, Hadley: ggmap: Spatial Visualization with ggplot2. *The R Journal*, 2013. 5. 144–161.

Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle* 1980. 23. évf. 2. sz. 270–288.

Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.

Katus László: Pécs népessége 1848–1920 között. In: Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs népessége 1543–1990.* Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1995. 37–94.

Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából.* Budapest, 1873.

Kéri Henrik: A hidasi (bonyhádi) uradalom tulajdonosai 1660 és 1740 között: A birtok betelepülése a törökök kiűzése után. *Századok*, 2000. (134. évf.) 2. sz. 323–340.

Knabel, Wilhelm: Geschichte Bonyháds (Bonnhards) von der Urzeit bis 1945. München, 1972.

Kolta László: A közigazgatás változásai Bonyhádon. In: A Völgység huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok. III. Völgységi konferencia. Szerk.: Szita László – Szóts Zoltán. Bonyhád, 2001. 15–20.

Kolta László: Forberger László a polgárosodó Bonyhádért (1886–1908). Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 1999. 145–172.

Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája: Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.

Laslett, Peter: Introduction: The history of the family. In: Household and family in past time, Laslett, Peter – Wall, Richard (eds.) Cambridge University Press, Cambridge, 1972. 1–89.

Laslett, Peter: The comparative history of household and family. *Journal in Social History*, 1970. 4(1), 75–87.

Lencsés Ákos: Felekezet és statisztika. *Vigilia*, 76. 2011. 751–757.

Lippényi, Zoltán – van Leeuwen, Marco H. D. – Maas, Ineke – Óri, Péter: [Social status homogamy in a religiously diverse society](#). Modernization, religious diversity, and status homogamy in Hungary between 1870–1950. *The History of the Family*, 2017. 1–23.

Lovas Eldina: Eszék társadalma az 1814. évi népességösszeírásban. PhD disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, 2021.

Lundh, Christer – Kurosu, Satomi, et al.: Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900. MIT Press, Cambridge, 2014.

Melegh Attila: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig. KSH NKI Kutatási Jelentések 65. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2000.

Nagy Janka Teodóra: „Kulturális diverzitás és/vagy közösségi integritás?” Nemzetiségek, népcsoportok és jogi kultúrák egymás mellett élése Bonyhádon. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/83/54>

Nagy Mariann: Nemzetiség és vallás a Habsburg monarchiában az 1850-es években (az 1850/51-es népszámlálások) In: Vallás és etnikum Közép-Európában. Kupa, László (szerk.) B and D Stúdió, Pécs, 2008. 102–113.

Nagy, Mariann: Demographic Characteristics of Religions in the Lands of the Hungarian Crown (Hungary and Croatia) before World War I. *Romanian Journal Of Population Studies* 6. 2012. 51–65.

Óri Péter: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon: Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. *Korall*, 30. 2007. 61–98.

Őri Péter: Mozaikok...: Három Pest megyei község (Zsámbék, Tök, Perbál) népességtörténeti vázlat. In: Őri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. 207–245.

Őri, Péter: Parental loss in 18th–19th century Hungary: the impact of the parents' widowhood and remarriage on their children's survival, Zsámbék, 1720–1850. *The History of the Family*, 2022. 27. 453–479.

Őri, Péter – Pakot, Levente: Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania. MPIDR Working Paper WP 2011-020, Rostock, 2011. 1–57.

Őri, Péter – Pakot, Levente: Residence patterns in nineteenth century Hungary: Evidence from the Hungarian MOSAIC sample. Working Papers on Population, Family and Welfare, no. 20. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest, 2014.

Őri Péter – Pakot Levente: Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A MOSAIC-adatbázis elemzésének első eredményei. *Korall*, 65. 2016. 164–192.

Pakot Levente: Az 1880-as népszámlálás: A hivatalos nemzetiségi statisztika intézményesülésének kezdetei a dualizmus kori Magyarországon. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon: a 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok. ELTE BTK Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék, Budapest, 2010. 335–376.

Pakot Levente: Családok és háztartások két székelyföldi településen a 19. század második felében. *Demográfia*, 2012. 55. évf. 4. sz. 268–291.

Pakot, Levente: Households and Families in Rural Transylvania. *Romanian Journal of Population Studies*, 7, 2. 2013. 1–42.

Pakot Levente: Megözvegyülés és újrarázasodás székelyföldi rurális közösségekben, 1840–1930. *Demográfia*, 2009. 52. évf. 1. sz. 55–88.

Pakot Levente: Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön. KSH NKI Kutatási Jelentések 95. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2013.

Pakot Levente: Rokoni kapcsolatháló a Székelyföldön a 19. század második felében. *Acta Siculica*, 2014–2015. 577–592.

Pakot Levente: Társadalmi státusz és gyermekvállalás a Nyugat-Dunántúlon: Bük, 1850–1939. *Korall*, 2016, 63. 130–157.

Pap József: Rokonok. Családi kapcsolati hálózatok a dualizmus kori Heves vármegye főszolgabírói karában. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Budapest, 2016. 468–485.

Pozsgai Péter: Család, háztartás és tulajdon Torna vármegyében a 19. század második felében. *Történeti Demográfiai Évkönyv*. KSH NKI, Budapest, 2000. 166–224.

Pozsgai Péter: Család- és háztartásciklusok vizsgálatának eredményei a történeti demográfiai kutatásokban. *Történeti Demográfiai Évkönyv*, KSH NKI, Budapest, 2001. 265–281.

Pozsgai Péter: Korszerkezet, családi állapot és házasodási minta Torna megye paraszti társadalmában a 19. század utolsó harmadában. In: Óri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2014. 133–157.

Rab Virág: Kapcsolathálózatok a történelemben: Gerard Vissering és Hegedüs Loránt példája. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

Richards, L., L. – Antonie, S. Areibi – G. Grewal – K. Inwood – J. A. Ross: Comparing Classifiers in Historical Census Linkage. 2014 IEEE International Conference on Data Mining Workshop, Shenzhen, 2014. 1086–1094.

Rózsa Dávid (főszerk.) – Kovács Csaba – Nádudvari Zoltán – Nemes Erzsébet – Pásztor Angelika (szerk.): *Portrék a magyar statisztika és népeségtudomány történetéből: Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. KSH Könyvtár, Budapest, 2014.

Ruggles, Steven – Fitch, Catherine A. – Roberts, Evan: Historical Census Record Linkage. *Annual Review of Sociology*, 2018. 44. 19–37.

Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében. Baross Nyomda, Győr, 1939.

Solymár Imre: A történeti Völgység. In: *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Szerk.: Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád Város Tanácsa és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. Bonyhád, 1987a. 9–37.

Solymár Imre: Bonyhád – hajdan Bonyha. In: *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Szerk.: Bábel Ernő – László Péter. Bonyhád Város Tanácsa és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. Bonyhád, 1987b. 39–63.

Solymár Imre: Értékek őrzője, szegények istápolója – Winkler Mihály. *Honismeret*, 1989. 3. sz. 56–60.

Szilágyi Mihály: Az újratelepülő Tolna megye 1710–1720. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 10. K. Balog János (szerk.) Szekszárd, 1983. 33–169.

Szita László: A lutheránus németység bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 5. 1996. 5–163.

Szołtysek, Mikołaj: Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Peter Lang, Bern, 2015.

Szóts Zoltán: A völgyégi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélése a második világháborútól napjainkig. Völgyégi Múzeum, Wosinsky Mór Megyei Múzeum. Bonyhád – Szekszárd, 2007.

Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok. Budapest, 1935.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981. 24. évf. 3. sz. 313–359.

Thirring Lajos: Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői: 1869–1910. KSH, Budapest, 1983.

Todorova, Maria N: *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Central European University Press, 2006.

Tolna megye kézikönyve. Szerk.: Bunovác Dezső. Magyarország régiói – Dél-Dunántúli régió. Kaposvár, 2005.

Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai III. Dobos Gyula (szerk.) Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 2001.

Tóth Árpád: Polgári stratégiák: életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram, Pozsony, 2009.

Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Török Enikő: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum: Évnegyedes Katasztertörténeti Folyóirat*, 2015. 2 évf. 1. sz. 11–18.

Tötös Áron: Családok és háztartások Közép-Szolnok vármegyében 1869-ben. *Demográfia*, 2013. 56. évf. 4. sz. 365–389.

Tsuya, Noriko O. – Feng, Wang – Alter, George – Lee, James Z., et al.: *Prudence and Pressure – Reproduction and Human Agency in Europe and Asia 1700–1900*. MIT Press, Cambridge, 2010.

V. Kápolnás Mária: Fényképészek és műtermek Bonyhádon 1868–1948. In: A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVII. Gaál Zsuzsanna – K. Németh András (szerk.) Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2015. 393–428.

Van Leeuwen, M. H. D. – Maas, I.: *HISCLASS: A Historical International Social Class Scheme*. Leuven University Press, Leuven, 2010.

Várady Zoltán: Bonyhád története a törökkor végétől Mária Terézia koráig. In: *Előkészületek Bonyhád monográfiájához*. Bonyhád, 2006. 83–92.

Várady Zoltán: Történeti források Bonyhád történetéből. In: Gyánti István – Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2018. 461–472.

Varga E. Árpád: Népszámlálások Erdély területén 1850 és 1910 között. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/studia.pdf>

Vonyó József: A hely és az ember. Az emberközpontú helytörténetírás lehetséges szempontjai. In: Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó, József (szerk.): Az ember helye, a hely embere: emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Tudományos Akadémia (MTA). Pécs, 2019. 9–20.

Vörös László: Bonyhád. Községi adattár 6. szám. Magyar Szociográfiai Intézet, Pécs, 1942.

Wickham, Hadley: ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis. New York: Springer, 2016.

11. Ábrák jegyzéke

1. ábra: Bonyhád lakosságának alakulása 1787 és 1869 között.....	27
2. ábra: A bonyhádi lakosság korfája, 1857 és 1869.....	47
3. ábra: A felekezeti megoszlás a két népszámlálás alapján, Bonyhád.....	51
4. ábra: A bonyhádi férfiak és nők feltételezett életciklusa 1857-ben	64
5. ábra: A bonyhádi férfiak és nők feltételezett életciklusa 1869-ben	66
6. ábra: A hajadonok/nőtlenek aránya a bonyhádi népszámlálásokban	70
7. ábra: Rekonstruált életút-típusok	79
8. ábra: A Faik család vázlatos kapcsolatrendszere	105
9. ábra: Poligonok készítése az Inkscape programban	109
10. ábra: A házbirtokos és a házban élők közötti kapcsolat 1857-ben Bonyhádon	112
11. ábra: A lakósűrűség Bonyhádon, 1869	116
12. ábra: Bonyhád lakosságának felekezeti megoszlása, 1857 és 1869.....	123
13. ábra: A lakosság foglalkozási kategóriák szerinti megoszlása, 1869.....	125
14. ábra: Az 1869-es népszámlálásban és a genealógiában azonosított háztartásfők és személyek egymástól való rokonsági távolságát tartalmazó mátrix részlete	131
15. ábra: Karl Johann és az 1869-es népszámlálásban azonosított rokonai	136
16. ábra: A 319. házszerű épület poligonja az eredeti verzióban és a lakófeleknek megfelelő darabolást követően.....	143
17. ábra: A földrajzi távolságokat tartalmazó becsült sűrűségfüggvények a rokoni távolságok szerint	144
18. ábra: A három legnagyobb közeli rokonsággal rendelkező személy és rokoni hálózata a településen.....	146

12. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A lakosság átlagéletkora nemenként és vonatkozó területi egységenként, 1869 ..	46
2. táblázat: A bonyhádi lakosság népszámlálásban feltüntetett leggyakoribb születési helyei, 1869.....	48
3. táblázat: Az írni-olvasni tudók aránya a 6 éven felüli lakosság körben nemek szerint, 1869	48
4. táblázat: A 6 éven felüli bonyhádi lakosság műveltségi állapota 1869-ben (%).....	49
5. táblázat: A 15 éven felüli bonyhádi lakosság családi állapota, 1857 és 1869.....	50
6. táblázat: A népszámlálásokban összeírt lakosság felekezeti megoszlása (fő)	51
7. táblázat: A háztartások átlagos nagysága különböző összeírások alapján	52
8. táblázat: Laslett tipológia szerinti besorolás, Bonyhád, 1857 és 1869.....	54
9. táblázat: A Laslett-féle besorolás főbb kategóriái különböző összeírások alapján	54
10. táblázat: A szellemi foglalkozásúak háztartásszerkezet szerinti megoszlása a születési helyüket figyelembe véve, a teljes lakossághoz viszonyítva, 1869	57
11. táblázat: Az egyedül élők megoszlása a foglalkozási csoportjuk és a születési helyük szerint, 1869.	57
12. táblázat: A háztartásszerkezet típusai foglalkozási csoportok szerint, 1869 (%).....	59
13. táblázat: A földműves háztartásfők korcsoportonkénti megoszlása háztartásformák szerint, 1869.	60
14. táblázat: Együttélési formák felekezetek szerint, Bonyhád (%).....	62
15. táblázat: Foglalkozási kategóriák felekezetek szerint, Bonyhád, 1869 (%).....	62
16. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a háztartásfők összetett formában élésére az 1869-es népszámlálás adatai alapján	63
17. táblázat: A bonyhádi háztartásfők nemek szerinti megoszlása	68
18. táblázat: A bonyhádi háztartások megoszlása a háztartásfő neme és kora szerint (%).....	68
19. táblázat: A háztartások a háztartásfő neme és a háztartásszerkezet főbb kategóriái szerint, Bonyhád (%)	69
20. táblázat: Az 1869-ben összeírt házaspárok születési hely szerint	71
21. táblázat: A házaspárok felekezeti megoszlása 1857-ben	72
22. táblázat: A házaspárok felekezeti megoszlása 1869-ben	72
23. táblázat: Iparossegédek, tanoncok, szolgák és szolgálók demográfiai jellemzői, 1869.....	73
24. táblázat: A szolgák és szolgálók, valamint az őket alkalmazó háztartásfők felekezeti megoszlása, Bonyhád, 1869	74

25. táblázat: Az iparostanoncok és segédek, valamint az őket alkalmazó háztartásfők felekezeti megoszlása, Bonyhád, 1869.....	75
26. táblázat: A népszámlálásokban szereplő egyének genealógiával való összekapcsolásának eredménye	78
27. táblázat: Összekapcsolt adatállományokban szereplő egyének.....	79
28. táblázat: Az azonosított egyének Laslett-féle háztartástípusokba való besorolása a két népszámlálás idején.....	81
29. táblázat: Az azonosított egyének háztartásban betöltött szerepei a két népszámlálás idején	82
30. táblázat: A népszámlálásokban rögzített születési években mutatkozó különbségek nemek szerint	86
31. táblázat: A mindhárom forrásban azonosított személyek foglalkozásának összehasonlítása a két népszámlálás alapján	87
32. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés az egyén helybenmaradására a két népszámlálás adatai alapján.....	89
33. táblázat: A házasodó felek átlagéletkora a házasságkötések különböző típusai szerint.....	94
34. táblázat: A házasságkötések száma a házasságkötés dátuma szerint	94
35. táblázat: A megözvegyültek újraházasodásának alakulása nemek szerint.....	95
36. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés az 1857 és 1869 között megözvegyültek újraházasodására a két népszámlálás adatai alapján.....	97
37. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a megözvegyültek újraházasodására a két népszámlálás adatai alapján.....	98
38. táblázat: Logisztikus regresszióelemzés a megözvegyültek újraházasodására a két népszámlálás adatai alapján, nemenként	100
39. táblázat: A mostohagyermekként bejegyzett személyek jellemzői a népszámlálásokban	102
40. táblázat: A házak és a lakófelek megoszlása a különböző tulajdonosi kategóriák szerint, 1857.....	113
41. táblázat: A saját tulajdonú házban élés aránya felekezetek szerint, 1857	113
42. táblázat: A saját tulajdonú házban élés aránya foglalkozási csoportok szerint, 1857	114
43. táblázat: Az egyén közelinek definiált rokonai a lépések száma alapján.....	132
44. táblázat: Az azonosított háztartásfők közeli rokonainak megoszlása aszerint, hogy hány különböző bonyhádi épületben éltek az 1869-es népszámlálás idején.	133

45. táblázat: A különböző foglalkozásúak megoszlása aszerint, hogy rendelkeztek-e a településen közeli rokonokkal.....	133
46. táblázat: Az egy házban, de külön háztartásban élők számának alakulása a rokoni kapcsolatok típusai szerint	140
47. táblázat: Átlagos földrajzi távolság rokoni fokok szerint.....	143